

ISMERETTERJESZTŐ
FÜZETEK

ÁRPÁD-HÁZI KIRÁLYOK

Írta: Irsai Angéla

Újvidék, 1999

Megjelenik az *Oktatási Minisztérium Határon Túli*
Magyarok Titkársága anyagi támogatásával

A sorozatot az Újvidéki Diáksegélyező Egyesület és a Vajdasági
Magyar Tankönyvtanács képviseletében szerkeszti: dr. Ribár Béla
és Muhi Béla

Szakvéleményező:
dr. Gaál György

Nyomda:

VERZAL. Újvidék Tel.: 021/390-945

CIP — A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad - Újvidék

929.52 Árpád-ház

IRSAI, Angéla

Árpád-házi királyok / írta Irsai Angéla. -
Újvidék : Atlantis, 1999 (Újvidék : Verzál). - 73
p. : ill. ; 30 cm. - (Ismeretterjesztő Füzetek)

Irodalom: p. 71.

a) Arpadovići

0

Bevezető

A magyar nemzet 1996-ban emlékezett meg arról, hogy 1100 évvel ezelőtt Árpád fejedelem Emese árnával vezérelve, Kelet-Európa füves pusztáin nyugalmat nem lelő, törzsekbe szerveződött lovas népe több mint négyszáz éven át tartó vándorlás után a Kárpátok hegykoszorújától védett, tágas Kárpát-medencében telepedett meg és vállalta az európai feudális fejlődés eredményeit, gyökeresen megváltoztatva addigi életmódját, gondolkodásmódját, társadalmi rendszerét. A kereszténység fegyelme alatt nyugati mintára államot alapítva Árpád leszármazottai, a Géza és Szent István által megkezdett úton kardokkal, törvényekkel, erővel és értelemmel haladva, biztosították népünk fennmaradását. Magyarországot, ezernyi veszéllyel dacolva, az európai országok színvonalára emelték.

A millicentenáriumi évében a Családi Kör az első magyar uralkodóház képviselőiről, az Árpád-házi királyokról kronológiai sorrendben - Géza nagyfejedelemtől III. András 1301-ben bekövetkezett haláláig - közölte ezt a sorozatot, amely az uralkodók élettörténetén, személyes tulajdonságain, jellemein, sorsdöntő képességein és tettein át, nem száraz tudományos mű, hanem a számomra hozzáférhető, eddig megjelentett szakirodalom alapján, az életrajz és a pályakép műfajait összeolvasztva érdekes, szórakoztató, a tanulók, valamint a szélesebb olvasókör számára is hasznos, tényekhez hű, magyar történelmet összefoglaló olvasmány.

Szem előtt tartva elsősorban a vajdasági magyar közoktatás szükségességeit az ismeretterjesztő füzetek ezen kötete, mint az említett lap hasábjain között élettörténetek gyűjteménye a kiadó szivességéből került az olvasó elé. Hálás köszönettel tartozom mindazoknak, akik segítsége és támogatása nélkül aligha született volna meg ez a füzet, mindenekelőtt pedig a Családi Kör szerkesztőségének.

Irsai Angéla

A RETTEGETT NYILAZÓK (A kalandozások sora)

A történészek a honfoglalástól Géza (Árpád dédunokája) uralomra jutásáig terjedő időszakot a kalandozások korának nevezik. Ez a megjelölés indokoltnak látszik, mert a görög és a latin források tele vannak az Európát hét évtizedig szinte állandó hadiállapotban tartó "hunok" vagy "hungarusok" (néha: türkök, szittyák) harcairól szóló beszámolókkal.

A honfoglalás után Nyugat- és Dél-Európában szinte mindennapos "vendégek" voltak a magyar seregek. Számos uralkodó kénytelen volt adót fizetni, hogy a kisebb-nagyobb csapatokban portyázó magyarok elkerüljék tartományát.

Az íjjal, karddal, kopjával és buzogánnyal felszerelt őseink nem ismertek távolságot: gyors lovaikon eljutottak az Atlanti-óceánig, jártak a Pireneusok lábánál és a Márvány-tenger partján.

Sikereik egyik okát szokatlan harcmódorukban kell keresni. Nyugat-Európában már rég feledésbe merült a nomád pásztornépek haditechnikája, amikor a nagy mozgékonyaságú, jól begyakorolt és vasfegyelmű magyar könnyűlovasok megjelentek. Nagy messzeségből is célba találó íjaik, gyors, félelmetes támadásaik és villámgyőzelmeik megbénították a nyugati népeket. Egyre gyakrabban hangzott el a rémült fohász: "Krisztus hitvallója, Isten szolgája, oh Geminianus, imádkozva könyörögj, hogy ezt az ostort, amelyet mi, nyomorultak megérdemlünk, az egek királyának kegyelméből elkerüljük...kérünk téged, bár hitvány szolgáid vagyunk, védj meg minket a magyarok nyilaitól!" (Részlet a kétségbeesett modenaiak 924-ben elhangzott könyörgéséből.)

A X. századi kolostori évkönyvekben a krónikások gyakran megemlézték a magyarokat. Beszámoltak a kalandozók lombardiai (Észak-Itália) győzelméről, amikor "ocsmány és ördögi hui-hui" kiáltással rohamozták Berengár király seregét; leírták, hogyan járt a Sankt-Gallen-i barát, Heribald, aki bevárta a magyarokat, s nagyot evett-ivott velük a kolostor udvarán (926 májusában)

a magyarok elfoglalták a svájci Szent Gál monostort, ahol csak egyetlen bencés szerzetessel, Heribald testvérrel találkoztak); hogyan ütött rést Botond Bizánc "aranykapuján".

Regino, prümi apát, kortárs így számolt be a magyarok haditaktikájáról: "Karddal nem sokta vágnak le, annál többte ölnek le nyilaikkal, melyeket szaruból készített íjaikból oly művészettel igazítanak, hogy alig lehet azokta kikerülni...Előreszáguldó vagy meghátráló harcolnak; egyébként, ha akkora lenne a kitartásuk is, amilyen erős a támadásuk, akkor elviselhetetlenek lennének. Többnyire a heves viadal közepén abbahagyják az ütközetet, és kevéssel utóbb a futásból visszafordulnak a csatába, és amikor azt hinnéd, hogy már győztél, éppen akkor jutsz halálos veszedelembe."

Egy másik X.századi történetíró, Liutprand, a német királyi kancellár, ezeket a sorokat jegyezte le a magyarok Gyermek Lajos keleti frank király elleni hadjáratairól: "A magyarok népe öldöklésre szomjasan és vágyódva a harcra, meglepi a még ásitózo keresztényeket, mert többeket a nyíl előbb ébresztett fel, mint a kiáltozás; másokat pedig, akiket ágyukban döftek keresztül, sem a zaj, sem a sebek nem ébresztettek már fel, mert előbb szállott el belőlük a lélek mint az álom. Tehát innét is onnét is súlyos küzdelem kerekedik: a türkök (magyarok) hátat fordítva, mintha megfutamodnának, serényen kilőtt nyilakkal igen sokat leterítenek." A sikerek másik oka az volt, hogy a magyarok pártharcok miatt megosztott ellenfelei nem tudtak egységesen fellépni.

Az európai nehézlövasság talpig páncélba öltözött erőit azonban csak addig tudták eleink legyőzni, amíg azok ki nem ismerték ellenségük harcmodorát. Néhány évtized alatt azonban Nyugaton a védelem érdekében számos várt építettek. Növelték a seregek létszámát, fokozták a páncélzat erejét, lándzsájuk is félelmetes harci eszköznek bizonyult. De a legfontosabb tényező a feudális anarchia leküzdése és az erők összpontosítása volt, német és bizánci földön egyaránt.

Így következett be a magyar csapatok 933 márciusában Merseburgnál a fejlettebb haditechnikát képviselő I. (Madarász) Henrik harcosaitól elszenvedett első súlyosabb veresége. Aztán 955 augusztusában katasztrofális vereséget szenvedtek az Augsburg melletti Lech mezején I. (Nagy) Ottó német királytól. Agyőztes német had a menekülő magyarok üldözése közben elfogta Lél (a köztudatban élő Lehel, Árpád-házi herceg), Bulcsú (aki a horka, azaz a főbíró méltóságot töltötte be) és Súr vezéreket, s Regensburgban felakasztották őket.

A XIV. században összeállított Képes Krónika így ír az augsburgi ütközetről: "Elfogták ezen a helyen Lél és Bulcsút, a jeles kapitányokat, s a császár színe elő vezették őket. Megkérdezte a császár, miért olyan kegyetlen a keresztényekhez. Felelték: Mi a magasságbéli Isten bosszúja vagyunk, ő küldött minket rátok ostorul; ha abbahagyjuk üldözésedeteket, akkor elfogtok és megöltök bennünket. Mondta a császár: Válasszatok magatoknak olyan halált, amelyet akartok! Szólt erre Lél: Adjátok ide kürtömet! Hadd fújjam meg előbb, aztán felelek. Odaadták kürtjét, s amikor nekikészült a kürtfúvásnak, a császár közelébe lépett, s állítólag oly erővel vágta homlokra a császárt, hogy a kürt eltörött, a császár pedig belehalt ebbe az egyetlen ütésbe. Mondotta neki Lél: Elöttem jársz, és szolgám leszel a másvilágon! Azt hiszik ugyanis a szittyák, hogy akiket életükben megöltek, a másvilágon nekik szolgálnak. Nyomban lefogták és Regensburgban bitófán végezték ki őket."

A csatából csak kevesen tértek haza. Világossá vált, hogy a magyarok szomszédságában erős állam alakult ki, amelyet már nem lehetett olyan könnyen megtámadni mint a múltban. Ez a Német-Római Birodalom volt (a német tartományokat I. Ottó egyesítette, akit 962-ben XII. János pápa Rómában császárrá koronázott). A letört magyar önértzet a Lehel kürtje mondával és a krónikás, nyilván túlzott, de költői képekben kifejezett, a "hét gyásmagyar" visszatéréséről szóló adattal vigasztlódt.

Ezután eleink tizenöt éven keresztül a Balkán (Bizánci Birodalom) felé folytattak egyre gyérülő hadjáratokat. Utolsó vállalkozásuk 970-ben kudarcra végződött Arkadiopolisz (Lüle Burgasz) mellett. Ezzel végleg lezárultak a zsákmányoló és adóztató hadjáratok.

A kalandozásokban főként a gazdag nemzetségfők és törzsfők fegyveres kísérete vett részt. Hozzájuk zsákmány reményében szegény szabadok csatlakoztak, de a gazdagabbaknak, a csapatok vezetőinek mindig nagyobb rész jutott. A nagyobb vállalkozásokat a gyula (a magyar törzsszövetség hadvezére és bírása) vagy a fejedelmi család valamelyik tagja vezette. A X. század második felében Erdélyben a gyula méltóság viselője, a Dunántúlon pedig a horka vált egyre függetlenebb hatalommá (Erdélyben a gyulák 953-ban felvették a kereszténységet).

Lél és Bulcsú tragédiája jelezte, hogy a magyarok válaszára elé kerültek: vagy vállalják a hunok sorsát, a teljes pusztulást, vagy átveszik az európai feudális fejlődés eredményeit, ami nem volt könnyű dolog, mert gyökeresen meg kellett változtatni az életmódot, a társadalmi rendszert, az

emberek gondolkodásmódját. A nomád pásztorkodásról áttérni a helyhez kötött földművelésre; a szabadság és a társadalmi egyenlőség helyett földesurak hatalma alatt megteremteni az alávetettséget, a pogány szokások helyett átvenni a kereszténység fegyelmét.

A kalandozó hadjáratok megszűnése társadalmi válságot, politikai átrétegződést és gazdasági fejlődést idézett elő. A szegény szabadok azon lehetősége, hogy a hadisákmányból meggazdagodjonak, megszűnt. A zsákmány nélkül a vagyonos törzsfők nem tudták eltartani nagy létszámú kíséretüket. Ezenkívül őseink nagy birodalmak közé kerültek, s fennállt a veszély, hogy elveszítik önállóságukat. Így nélkülözhetetlen volt a fejedelmi hatalom megerősítése. Ezt a munkát már Taksony elkezdte, de döntő változás nagyobbik fele Géza fejedelemre maradt.

GÉZA FEJEDELEM KORA

(972 előtt-997)

Történelmi szerepe és egyénisége

Géza (eredetileg Gyeücsa, török méltóságnév) pogány (a bizánci forrásokban: türk) fejedelemnek született. Apja Taksony volt, anyja besenyő hercegi családból származott.

A magyar krónikák szerint Géza egyetlen felesége, a későbbi István király anyja, az erdélyi gyula lánya, Sarolt, görög rítusú keresztény volt. Thietmár, a legrégebb gesztáírónk, Saroltot Beleknegininek (elbai szláv nyelven: fehér úrasszony) nevezte, és megjegyezte, hogy szépségét a környező fejedelmek sokáig emlegették. A szépség azonban ez esetben nem párosult szelídséggel, mert Thietmár szerint a "szép úrnő szerfölött ivott és a lovat vitézek módjára ülte meg, egy embret pedig haragjában felhevülve meg is ölt. Ez a megferőzött kéz jobban tenné-tanácsolja a szász püspök-ha orsót forgatna és dühét türelemmel fékezni!"

Erős egyéniségéről a Szent Adalbert (prágai püspök) köréhez tartozó Querfurti Brunó is megemlékezett, kinek adatai közvetlenül a Géza halála előtti időszakra vonatkoznak (Sarolt ténylegesen csak akkor tartotta kezében a kormányrudat): "Férjét és ami a férjéé volt, maga kormányozta. Vezetése alatt a kereszténység megkezdődött, de pogánysággal vegyült a megferőzött vallás, és rosszabb kezdett lenni a barbárságnál." Ezek szerint, ha a hercegnő kereszténynek született is, kéréses, hogy mennyiben vált hívővé.

Géza az első magyar uralkodó, akinek egyéniségét kortársi megnyilatkozás világította meg. Thietmár szerint: "Roppant kegyetlen, hirtelen haragjában sokakat megölt. Midőn keresztényé lett, e hit megerősítése végett tombolt vonakodó alattvalói ellen." Ezt az állítást alátámasztja a nagylegenda: "Keményen és hatalmaskodva bánt népével...szerfölött szorgoskodott, hogy a lázadókat leverje ésa szentségtelen szertartásokat eltörölje", valamint a kislegenda leírása is: "hadainak minden nagyját az igaz istentisztelet érdekében mozgósította, akiket pedig eltérő úton talált, fenyegetéssel igazított le. "Ezt a kegyetlen keménységet azonban nem vallásossága váltotta, hanem az a politikai célja, hogy megteremtse az előfeltételeket a magyar állam felépítéséhez, István király művéhez.

A nyugati térítés kezdetei

A nyugati (latin) hittérítés elindítását nemzetközi események kényszerítették ki. A fiatal Magyarország két erős birodalom, a Német-római Császárság és Bizánc között terült el. Amíg e két császárságot semleges politikát folytató ütközőállamok határolták el Magyarországtól, nem állt fenn nagyobb veszély. Bizánc azonban 971-ben bekebelezte Bulgáriát, a bajor-magyar határvidéken pedig kisebb összetűzésekre és csendes német előrenyomulásra került sor. Tzimiszesz János császár és I. Ottó császár szövetségre lépése követte, amit az ifjú társcsászár, II. Ottó és Theophanu görög hercegnő házasságkötése is megerősített. Felismerte a harapófogóba kerülés veszélyét, Géza, a görögökkel való tizenégy évi rossz viszony és a németekkel való tizenhét évi nyugalom állapotában, csak a nyugati nagy császárhoz fordulhatott. De jól tudta, hogy a tartós béke ára a megkeresztelkedés.

Így 972 nyarán követeket küldött a hosszabb itáliai útról hazatérő I. Ottóhoz Sankt Gallenbe. Ott a császár püspökké szenteltetett egy Prunward (Brunó) nevű Sankt Gallen-i barátot, és Magyarországra küldte. Brunó püspök egyházilag a mainzi érsektől, a császár főkáplánjától függött. Sankt Gallen ugyanis mint császári monostor a császár kápolnájának volt alárendelve; a megtérő "fenevadakat" a német uralkodó kápolnájához kapcsolni tehát kitüntetés volt.

Brunó püspök hittérítésének időtartamáról biztos adat nem maradt ránk. Thietmár feljegyzéséből azonban megtudjuk, hogy később is működött egy főpap Géza udvarában, és István uralkodása kezdetén halt meg Domonkos, az első magyar érsek, majd 990-es évektől Szent Albert köre vette át a térítést.

Maga Géza, aki megkeresztelkedésével az István nevet vette fel, és akit a nyugati források ezentúl magnus senior (nagyúr) méltóságot viselő uralkodóként említenek, bensőleg hitetlen maradt, amit Thietmár is lejegyzett: "A mindenható Istennek és különféle képzelt isteneknek áldozott. Amikor főpapja emiatt szemrehányást tett neki, azt felelte: elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy megtegye."

De felszínes kereszténysége mellett is még 997 előtt megkezdte Pannonhalmán a Szent Mártonról elnevezett első magyarországi bencés monostor építését.

Géza békés külpolitikája és központosító belpolitikája

Géza tudta azt, hogy nyugati mintára államot alapítani és a kereszténységet elterjeszteni csak úgy lehet, ha egy akarat érvényesül az országban, aminek előfeltétele a szomszédokkal való jó kapcsolat megteremtése. Mint Szent István nagylegendája megörökítette: "valamennyi környező tartománybeli szomszédjával gondosan kezdett tárgyalni a békéről", és még félbarbár nyereséggel ugyan, de eredményesen végrehajtotta a Nyugat felé "nyitást", aminek egyik legkézzelfoghatóbb jele az volt, hogy állandó székhelyét a nyugat felé tekintő Esztergomban választotta meg, és itt építette fel hegyi várát.

973. március 12-én tizenkét magyar főúrból álló küldöttség jelelt meg a quedlinburgi gyűlésre Nagy Ottó német-római császár előtt. a keresztény hatalmak húsvéti találkáján, olyan uralkodók jelenlétében, mint amilyenek Kékfogú Harald dán király, II. Boleszló cseh herceg, a lengyel Mesko fejedelem fia Bátor Boleszló voltak, és olyan követségek előtt, amilyeneket küldött Vasfejű Pandulf beneventói herceg, Tzimiszesz János bizánci császár, sőt a Macedóniában ekkortájt alakult új bolgár ellenkormány is, a magyarok magabiztosan békét, barátságot és a keresztény hit terjesztését kínálták fel.

A hűbéri függőségben levő dán, cseh és lengyel uralkodók személyes megjelenésével szemben Géza távolmaradt, s ezzel a jelenlevők tudtára adta a középkori magyar állam külpolitikai vezérmotívumát: Magyarország a keresztény Európa része, de független idegen hatalmaktól.

Géza békés szándékait igyekezett megerősíteni különböző uralkodóházakkal kötött házassági kapcsolatokkal is. Unokahúgát I.(Bátor) Boleszló lengyel herceghez adta feleségül, aki nejét gyermekével, Veszprém herceggel együtt hamarosan hazaküldte, s ezzel felbomlott a lengyel-magyar szövetség. Testvére, Mihály bolgár hercegnőt vett feleségül. Fia, István feleségül vette II. (Civakodó) Henrik bajor herceg leányát, Gizellát.

Miután minden oldalról biztosította a békés viszonyokat a szomszédos uralkodókkal, minden erejét a belső harcra fordította. Azokat a törzs- és nemzetségfőket, akik ellenálltak a központi hatalom megerősítésének és a kereszténység terjesztésének, keleti göggel és nyugati elszántsággal, energikusan letörte, a nagylegenda szavai szerint "kezeit embervér fertőzte meg".

Az erőt harcához hű vezérek sarjai biztosították. Belőlük kerülhetett ki az a tizenkét főúr is, akiket Géza Quidelburgba küldött. Fegyveres erejét a nehézfegyverzetű fejedelmi had és könnyűlovas katonai kíséret szolgálta.

Milyen volt Géza fegyveres ereje?

Géza hadserege három elemből állt; nehézfegyverzetből, magyar harcos jobbágyakból és könnyűlovas katonai segédnépek alakulataiból.

Seregének elitje Maskó lengyel fejedelem nehézfegyverzetű alakulataihoz volt hasonló. Ibrahim Ibn Jakub 965-ben így jellemezte: "Háromezer páncélosa van helyőrségeken (szétosztva); egy század belőlük annyit ér, mint tíz más század. Ő ezt a legénységet ellátja posztóval, paripával, fegyverrel és mindennel, amire szüksége van." Ilyen páncélosoknak az emlékműve maradt fenn a magyar régészeti leletekben: sok egyenes kard, Karoling-kori lándzsa, balta és néhány sisak. E fegyverek jó részét a portyázók szerezték győztes hadjárataik során, de számos harci kellék kereskedelmi úton a Rajna-vidékről, Dél-Németországon, de még inkább északi közvetítéssel, Lengyelországon át került magyar tulajdonba.

Baltát és más vastárgyakat, vaskeretes, bőrrel bevont fapajzsot hazai mesterek készítették. A nehézfegyverzetű sereg zöme idegen zsoldosokból állt, elsősorban skandináviai orosz varégek, akiket magyarul varagnak vagy kölpénynek neveztek. Hozzájuk csatlakoztak a szomszédos szláv népek (például bolgárok, fehér horvátok) harcosai. A Magyar Krónika szerint tisztjeik sváb lovagok közül kerültek ki.

Katonaságának jó részét a különböző törzsekből toborozott magyar harcos jobbágyok tették ki. Könnyebb fegyverzetűket, visszacsapó íjukat, rombusz alakú vas nyílhegyeiket ügyes hazai íjgyártók és kovácsok állították elő.

Amíg a nehézfegyverzetű zsoldosok a fejedelmi központokban laktak, és pénz, posztó, ló volt a zsoldjuk, a harci jobbágyság lakhelyei a környező falvak voltak, és fejedelmi vagy saját külföldi hadjáratokon szerzett szolgálattal gazdálkodtak.

Géza hadireformjának legpozitívabb jellemvonása az volt, hogy fegyveres alakulatainak fenntartásáról belső erőforrásokból gondoskodott.

Ez az erőszakszervezet volt a záloga Géza keménykezű kül- és belpolitikájának. Vitathatatlan történelmi érdeme, hogy a magyarok nagy válaszfőjén felismerte a jövőbe vezető utat, és erre merészen és következetesen rá is tért.

I. (SZENT) ISTVÁN

(fejedeleme 997-1000, király 1001-1038)

István király születésének időpontjáról pontos adat nem maradt ránk. Ezért biztosan csak annyit állíthatunk, hogy a 970-es években (legkésőbb 977 körül) született, a XI. század végén írt kislegendája szerint az esztergomi palotában. A Vajk (törökül: hős, vezér vagy gazdag, gazda) nevet kapta, míg a keresztségben apja után az István nevet nyerte.

Első királyunk nagy műveltségű uralkodónak számított a kor viszonyai között. A legendákban őrzött hagyomány szerint Géza uralkodásra nevelte őt: nemcsak a hadi ismereteket tanította meg, hanem gondoskodott arról is, hogy fia még gyermekkorában megtanuljon latinul.

Amint elérte a tizenöt éves kort, apja összehívta Magyarország főembereit, és közös tanácskozás után (ami formális lehetett, mert az országgyűlésen csak Géza és Sarolta akarata érvényesülhetett) Istvánt jelölte utódául. Hogy a pajzsra emelés mikor történt, nem tudjuk, de azt nem sokkal követhette István házassága a nagy nyugati szomszéd, Cívakodó Henrik bajor herceg lányával, a buzgón vallásos Gizellával, aki több mint negyven éven át állt férje oldalán. Gizellával számos német pap és lovag érkezett Magyarországra, akik terjesztették a keresztény ideológiát, illetve nehézfegyverzetű harcosként a fejedelmi sereg erejét növelték. Ezek már nem svábok voltak, mint a Géza idejében beköltöztek, hanem bajorok.

Koppány legyőzése

Géza nem sokkal fiának házasságkötése után, 997-ben meghalt. Amikor István még ez év folyamán elfoglalta a fejedelmi széket, többen a főurak közül, hatalmukat féltve, szembe fordultak vele. Elsőként az utódlásból mellőzött pogány nagybátyja, Tar Zerind fia és Somogy ura Koppány, arra hivatkozva, hogy ő az Árpádház legidősebb férfitagja és a nomád hagyomány (a levirátus) alapján magának követelte Géza özvegyét, valamint a fejedelmi hatalmat, és haddal támadt Sarolta várára, Veszprémre.

A somogyi herceg kalandozások korát idéző pogány és a németbarát politikával nem egyező serege kizárólag magyarokból állott, míg István az új rendszerhez hű, a hadviselést nyugati szellemben folytató magyar főembereit, harcos jobbágyait, saját varég-orosz feleségének német testőreit vonultatta fel. Az egész sereg élére is a német Ve(n)cellint állította. Ő volt az, aki a csatában Koppányt megölte.

A "modernebb" sereg közeledtére Koppány felhagyott Veszprém ostromával, és valahol Veszprém és Várpalota között ütközött meg István hadával. A pogány vezér a csatában elesett. Testét felnégyelték és elrettentésül négy vár kapujára tűzték ki annak jeléül, hogy a Géza által megkezdett politika folytatódik. Ha a hagyomány jól őrizte meg azon helyek nevét, ahová Koppány testrészeit küldték, akkor az Esztergomban kitűzött csonk az egész ország ellenzékének szolgált; a Veszprémbe küldött negyed Szalóknak, Ósbő nemzetségszű utódának; a győri várkapura

tűzött talán Huþa vezér utódának, Szemerének; a gyulafehérvári figyelmeztetés pedig az erdélyi Gyulának szólt

István, a király

A leszámolás után István központosító törekvéseivel összhangban újabb lépésre szánta el magát: az 1000. év második felében Asztrik (szerzetesi néven Anasztáz) mesritzi apáttal az élén küldöttséget menesztett a nagy tudományú II. Szilveszter pápához Rómába, hogy királyi koronát kérjen tőle. Kérését a pápa és a nála tartózkodó III. Ottó császár is kedvezően fogadta. Így Istvánt 1000. december 25-én, karácsonyra, vagy 1001. január 1-jén megkoronázták, valószínűleg a német királyok által alkalmazott mainzi formula szerint. A szertartás a nagylegenda szerint így zajlott le: a főpap kérdésére a jelenlevő papok, ispánok, főurak királlyá kiáltották ki Istvánt. Ezután a koronázó személy Istvánt felkente szentelt olajjal, átadta a megszentelt kardot, jogart és gyűrűt, s végül a király fejére tette a koronát, valószínűleg ugyanazt, amely 991-ben Meskó lengyel fejedelem számára készült. A német uralkosói jelvény mintájára hatalmának kifejezője a lándzsa lett.

István király jelei nem maradtak az utókorra. Ennek fő oka az volt, hogy a pápától nyert koronát és zászlót III. Henrik, a későbbi Péter-Aba Sámuel, viszály alkalmával elvitte magával, visszaküldte Rómába, s ott nyoma veszett.

István a koronázás után büszkén írta a Veszprém-völgyi apátok görög nyelvű alapítólevelébe: Kral paszész Ungriasz (Egész Magyarország királya). Ez azonban az akkori valósággal ellentétben volt. A történelem ugyanis két önnálósult vezérről, az erdélyi Gyuláról és a Maros-Al-duna vidéki Ajtonyról értesült, akik görög papoktól hagyták "megfertőzni" magukat és "mindenben ellenszegültek" a királynak. Mozgalmukat támogatta mindenki, aki Koppány uralmát tartotta jogosnak, Gizellát ősi ellenségnek tekintette, és a latin papok beszédét istentelenségnek nevezte. Mivel Gyula területe kiterjedt a jól jövedelmező Árpád-házi sóbányákra is, Ajtony pedig a só fő útvonalát tartotta, István a többszörös károk miatt a minél előbbi beavatkozást sürgette. Először 1003-ban anyai nagybátyja ellen küldött sereget. Bár minden nagyobb nehézség nélkül legyőzte, megbocsátott neki, és Gyula feleségével és két fiával Magyarországra jött. Behódolt Zsombor, Gyula testvére is. István helyükre megbízható rokonait nevezte ki. Gyula, mint megtért rokon, néhány év múlva az Ajtony ellen küldött sereg egyik vezére lett.

Ha hihetünk a legendának, Ajtonynak, "aki a keresztény hitben nem vala tökéletes", hét felesége volt, megszámlálhatatlan ménese, barma, jószágai és udvarai, s a bizánci-magyar ellentét légkörében II. Baszileiosz császár oldalára állt, aki Vidin várának elfoglalása (1002) után személyesen keresztelte meg a magyar nagyurat. Nem ismerve el István királyi jogát, megvámolta a király Maroson leszállító sóját. István az Ajtony elleni sereg élére Csanádot, unokaöccsét állította. A legenda szerint a csata Nagyöszön, a kanizsai átkelőhelytől keletebbre zajlott le. A király vezérei a lázadó "fekete magyarokból" (székelyek) álló seregét megfutamították. Ajtony menekülés közben lelte halálát. Tartománya a király kezébe került.

Az állam alapítása

Az állam anyagi alapját a királyi birtokok alkották. A fejedelmi törzs vagyonán kívül István a lázadó urak birtokaira és a gazdátlan területekre is kiterjesztette hatalmát. Habár a hozzá hű vezéreket és az egyházat bőkezűen megajándékozta, az országnak mintegy kétharmad részét sajátjának mondhatta. Ez a tény megkönnyítette az ország területi megszervezését. A honfoglalás kori törzsi és nemzetségi szállásterületek végleg megszűntek. Helyettük kialakultak a királyi vármegyék (mintegy ötven), amelyek rendszerét István valószínűleg szláv közvetítéssel vett át. Az új területi egységek élén a király által kinevezett ispánok álltak, akik begyűjtötték az uralkodónak járó terményadót és a várkatonaságot harcba vezették. A várszervezetbe tartozó katonák elöljárói a várjobbágyok voltak: a száznagyok, a tizedesek, azaz a tisztek, a vezetők. A századokban osztott várnépe félszabad, paraszti foglalkozású emberek alkották, akik a várnak terménnyel adóztak és katonai szolgálatot teljesítettek. A vár életében különböző foglalkozású szolgáló népek is fontos szerepet játszottak: kovácsok, ácsok, tímárok, pajzsgyártók, halászok, bortermelők, vadászok, szakácsok, sószállítók és raktározó tárnokok, zenészek, hírnökök stb.

A fiatal királyságban a megyerendszer megszervezésével párhuzamosan haladt az egyházszerkezet és az erőszakos térítés. István uralkodása alatt tíz egyházmegyét létesített (Esztergom, Kalocsa, Bihar, Csanád, Eger, Vác, Veszprém, Pécs, Gyulafehérvár). Közülük Esztergom alapításától fogva érseki székhely volt, Kalocsa pedig röviddel alapítása után lett azzá. Sok bencés apátság létrehozása szintén első királyunk nevéhez fűződik (Pannonhalma, Pécsvárad, Zalavár, Bakonybél).

A törvénykönyvek

István az új rendet két törvénykönyvvel igyekezett megszilárdítani, amely a XII. századi Admonti kódexben és három XV-XVI. századi kéziratban maradt ránk. Nemcsak egyéni döntéseit foglalta írásba, hanem kikérte a főpapok és a főurak tanácsát is. Ha ezt nem tette volna, könnyen zsarnoknak nevezhették volna őt.

Az első törvénykönyve közvetlenül a koronázás után keletkezett, míg a másodikat 1030 és 1038 között adta ki. Ezekben intézkedett az egyház zökkenőmentes működésének biztosításáról; a királyi és a magántulajdon védelméről; elsősorban az új rend alapjait jelentő földbirtok és a rajta élő népek tulajdonáról volt szó; a leggyakrabban előforduló bűncselekmények és vétkek büntetéséről (pl. a vérontás és házra törés különféle fajtáiról, a cselszövésekről és hamis vádaskodásról); a nők jogi helyzetét érintő cselekményekről (pl. a leányrablásról, feleség elhagyásáról); az özvegyek és az árvák védelméről.

A törvények szigorú büntetéssel fenyegetőzve azt is előírták, hogy vasárnap senki se dolgozzon, hanem mindenki menjen a templomba: "Ha valamely pap vagy ispán, avagy valamely más hívő személy valakit vasárnap ökrökkel lát dolgozni, vegyék el tőle az ökröt és adják a várnépnek elfogyasztásra. - A papok pedig és az ispánok hagyják meg az összes falusi bírónak, hogy ezek parancsára vasárnap mindenki menjen a templomba, öregek és fiatalok, férfiak és nők, kivéve azokat, akik a tüzet őrzik."

A törvénykönyvek megpróbálták irányt szabni a társadalom fejlődésének: "... mivel minden nép saját törvényei szerint él, azért mi is ... országunkat kormányozván, a régi és új császárok példáját követve, törvényhozó elmélkedéssel meghatároztuk népünk számára: miképpen éljen tisztességes és békés életet. - Ugyanazon karddal öljék meg, aki másnak a bántalmazására kardot ránt." Több ízben szólnak a kincstárról is, amely összesége volt mindazon anyagiaknak, amelyeket a királyság fenntartására begyűjtöttek természetben és István parancsára veretett stabil ezüst dénárban.

Ilyen szigorú rendszernek köszönhetően Európa minden részéről megindult a bevándorlás Magyarországra. A magyar krónika és Szent István legendái, de elsősorban azon intelmek, amelyeket Szent István fiához, Imre herceghez intézett, s amelyeket nevében valószínűleg Asztrik-Anasztáz esztergomi érsek foglalt írásba, kiemelik, hogy az időben különféle jövevények érkeztek a királyságba. Az *Intelmek* VI. fejezetében olvashatjuk a következő ismert és sokat idézett mondatot: "Mert amiként különb-különbféle tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb tudást és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő."

A beköltözéseket elősegítették a király házassági kapcsolatai is más országokkal. Gizellával német vitézek, hittérítők, kézművesek vándoroltak be. István sógora, Orseolo Ottó, velencei dózse volt. Velencéből nemcsak a dózse fia, Péter költözött be, hanem olasz lovagok és szerzetesek, köztük Szent Gellért püspök is. István fia, Szent Imre, bizánci hercegnőt vett feleségül, akivel görög templomépítők jöttek. Cseh- és Lengyelországból Magyarországra költöztek Szent Adalbert közvetlen munkatársai.

Kapcsolat Európával

Akárcsak Géza, annak a fia is együtt arra törekedett, hogy békében éljen a szomszédaival, és ha ez nem mindig járt sikerrel, nem ő volt a hibás. Így hűgát fiával a bolgár trónörökös üzte el, ami a magyar-bolgár viszony megromlásához és a II. Baszileiosz (a Bolgárölő)-István szövetséghez vezetett. Ennek az együttműködésnek egész Európa számára nagy eredménye lett. 1018-ban, amikor Bizánc és Magyarország határa az Al-Duna és a Száva vonalán állapodott meg, István országán át megnyitotta a Jeruzsálembe vezető szárazföldi zarándokutat. Ez annyit

jelentett, hogy a zarándokok és kereskedők nem voltak többé a hajósok kapzsiságának és a kalózok veszedelmének kitéve, hanem olyan, még a rómaiak korában használt szárazföldi úton közlekedhettek, melynek biztonságát királyi várak sora őrizte, és az ellátásról a várak alatt létesített piacok gondoskodtak. István, hogy a zarándokok útját külföldön is megkönnyítse, négy szállóházat alapított Magyarországon kívül: Jeruzsálemben, Konstantinápolyban, Ravennában és Rómában.

Európa háláját a kortársak dicsérete zengi. Odilo clunyi apát első királyunkhoz intézett levelében ezt írta: "Hogy lelketekben mekkora szenvedély árad isteni vallásunk tisztelete iránt, csaknem az egész világ hirdeti, de különösen azok tettek rólatok igen bőven tanúságot, akik az Úr sírhelyétől visszatértek." Egy másik apát, Berno megköszönte a király megértését és segítőkészségét, és közölte, hogy István és Gizella nevét bevezették az "Élet Könyvébe."

Az új út nemcsak vallásos célokat szolgált, hanem az európai kereskedelem fő szárazföldi ütőere lett. Mivel a zarándokút elkerülte Esztergomot, István új világi székhelyet létesített Székesfehérváron, ahol felépíttette azt a bazilikát, amelyet királyi kápolnának és temetkezőhelynek szánt.

Uralkodásának vége felé megromlott a viszony II. Konrád német császárral annak nagyhatalmi törekvései miatt: 1030-ban kísérletet tett arra, hogy meghódítsa Magyarországot. István azonban elég erős volt ahhoz, hogy függetlenségét megvédje és a császári sereget kiverje az országból.

Utód nélkül

Államalapítónk idősebb fia, Ottó korán meghalt. Kisebbik fia, Imre a huszas évek végén valószínűleg a bihari hercegség élére került és a királyi sereg parancsnoka lett. Feltételezzük, hogy seregével apja mellett ő is felvonult II. Konrád ellen. De néhány hónappal a német támadás visszaverése után következett be az a tragikus fordulat, ami István számára élete legnagyobb csapását jelentette: Imre egy vadászaton vadkan áldozataként meghalt.

Mivel a király féltette a fiatal keresztény állam ügyét az uralomban soron következő unokaöccsétől, a görög keresztény nevet viselő Vazultól (Mihály nagybátyjának fiától), inkább nővérének fiát, a velencei Orseolo Pétert jelölte utódjának. A mellőzött Vazul merényletet kísérelt meg a beteg király ellen, mire a királyi bíróság a bűnöst szövetségeseivel elfogta és megvakíttatta, fiait pedig száműzte. Az egész magyar közvéleményt megdöbbenetette István határozata, amellyel kétszeresen sértette meg az öröklési jogot: nemcsak kizárta az Árpád-házi fiágot, hanem a leányági rokonai közül is - a magyart mellőzve - egy "fecske módra ficserelő" olaszt jelölt a magyarok királyának. Ennek volt következménye, hogy amikor a király 1038. augusztus 15-én meghalt, majd Péter elfoglalta a trónt, olyan viharos évtizedek szakadtak a Magyar Királyságra, ami az egész Szent-István-i művet összeomlással fenyegette.

Első királyunkat, Istvánt, negyvenéves uralkodása érdemessé tette arra, hogy a magyar történelem egyik legnagyobbjaként, Magyarország "keresztet tartó és kardot forgató szervezőjeként" tiszteljük. Az apja, a keménykezű Géza fejedelem által megkezdett úton haladva biztosította népünk fennmaradását és Magyarországot az Európai országok színvonalára emelte. Nagy királyunk tetteit az egyház is méltóképpen elismerte azzal, hogy a XI. század végén fiával, Imrével szentté avatta. Büszkén emlékezünk meg róla minden év augusztus 20-án.

CSERÉK A TRÓNON

Péter (1038-1041 és 1044-1046) és Aba Sámuel (1041-1044)

A velencei dózse és az Árpád-házi hercegnő fia, Orseolo Péter trónra lépése István, de méginkább Imre herceg hirtelen bekövetkezett halála után a testileg és lelkileg megtört beteg király nevében intézkedő életerős felesége, Gizella messzemenő következményekkel járó, tragikusan elhamarkodott határozata volt. A trónjelölt ugyan keresztény és tehetséges hadvezér volt, de hiányzott belőle az uralkodói bölcsesség, jámborság, türelem, alkalmazkodó képesség, egyszóval minden, amit István az *Intelmekben* fiának tanácsolt. Nem ismerte jól a hazai viszonyokat sem. Rövid, viharos uralkodása alatt gyakran a főurak sugallataival ellentétben cselekedett és ezért kiérdemelte a tirranus nevet.

Péter még Istvan idejében kezdett kitűnni magyar földön elsősorban építkezési munkálataival két antik (ókori) romváros, Pécs (Szent Péter bazilika) és Óbuda (Szent Péter-prépostság) területén. Később, hatalomra jutásakor, nem látta be, hogy az ő szerepe a magyar királyság történetében csak abból áll, hogy biztosítsa a Szent István-i rendszer további zökkenőmentes működését, természetesen összhangban az özvegy királyné, valamint a hagyaték tiszteletben tartására kinevezett világi és egyházi főurak akaratával.

Királyi oktalanság

Péter önállóan, saját elképzelése szerint akart uralkodni. Ilyen magatartásával magára vonta az előkelő udvariak gyűlöletét és feszültté vált Gizellával való viszonya is, amiről a következő forrásrészlet is tanúskodik: "Miután Pétert királlyá tették, a királyi felség kegyes hajlandóságát elvetette, és német dühöngéssel kegyetlenkedett. Magyarország nemeseit megvetette, gögös szemmel és telhetetlen szívvel falta a föld javait, vadállati módon ordító németjeivel és fecske módjára fecsegő olaszaival. Az erősségeket, őrhelyeket és várakat németek és olaszok őrizetére bízta."

Döntéseit nem a királyi tanáccsal való megfontolás alapján hozta, hanem külföldi tanácsosai befolyása alá került, a hazai főurak közül pedig az Árpád-háziak által gyűlölt Budára hallgatott, akinek szerepe volt Vazul megvakításában.

A sérelmeket szenvedett magyar nemesek általános elégedetlenségére Péter, elődeinek békés szándékával ellentétben, új, "aktív" külpolitikába kezdett.

Amikor 1039 tavaszán meghalt II. Konrád, egyik hűbérese, I. (Premysl) Bretislav cseh herceg elérkezettnek látta az időt függetlensége kiharcolására és hatalma gyarapítására a beháborútól legyengült Lengyelország területén. Szövetségest keresve Péterhez fordult. Ekkor az új német császár a fiatal, energikus III. Henrik lett, aki néhány hadjáratot indított a hűséget megtagadó merész cseh ellen. Ugyanakkor mint Bretislav szövetségese, Péter az osztrák határőrvidéket pusztította. Mivel Henrik 1040 őszén súlyos vereséget szenvedett az egyesült cseh-magyar erőktől, Péter akadálytalanul beavatkozhatott a Bizánc-ellenes bolgár felkelésbe is, amelynek élén a mindaddig Magyarországon tartózkodó Deljan Péter bolgár trónkövetelő, Péter király unokatestvére állott, kinek apja Sámuel cár fia, Gabriel Radomir, anyja István egyik húga volt. Amikor István megtagadta a katonai együttműködést Bulgáriával Bizánc ellen, Gabriel Radomir várandós állapotban levő feleségét elűzte. Az Árpád-házi hercegnő Magyarországon fiúnak adott életet, akit Péternek kereszteltek, a népi neve pedig Deljan volt.

A magyar király beleszólása a szomszédos államok ügyeibe oktalán volt, s még inkább elmérgesítette az amúgy is rossz kapcsolatot az ország főuraival és Gizellával, aminek tetőpontja egy új sérelmes határozat volt: Gizellát megfosztotta attól a vagyontól, amelyet István hagyott rá, és amelynek tiszteletben tartására Péter esküt tett. Ráadásul az idős királynét Veszprémben záratta.

A rejtélyes Aba Sámuel

1041-ben, miután Péter a főpapsággal is ellentétbe került (két István által kinevezett püspököt a kánonjog sérelmével leváltott, és helyükbe mást nevezett ki), az istváni politikához hű főurak közös erővel léptek fel zsarnoki uralma ellen. Buda felkoncolása után haragjuk elől Péter eszeveszetten III. Henrikhez menekült. Az urak ekkor a rejtélyes Aba Sámuel, István másik leány testvérének férjét emelték trónra.

Az új király egyéniségének megismerését megnehezíti az a körülmény, hogy csak ellenfeleinek véleményét tükröző források maradtak az utókorra, amelyek "trónbitorló tirannusnak" festik. A krónikás leírása szerint az előkelőket lenézte, parasztokkal étkezett, lovagolt és társalkodott. A történészek ezért "néphez hű" mesés alakot látnak benne.

Aba Sámuel nem volt fejedelmi sarj, de ősei kabar vezérek voltak. Még István korában nádor lett, és a király kíséretében valószínűleg bejárta az egész országot, s ezáltal is biztosította népszerűségét.

Vallási kérdésekben engedékenyebb volt Péternél, így könnyen megnyerte a kereszténységben még mindig csak felszínes nemesek jó részét. Mivel István halála után Péter őt is eltávolította az udvariak köréből, könnyen lehet, hogy a gyűlölt "velencei" elűzésében maga is szerepet vállalt.

Aba királlyá választásával a többség egyetértett, de mindenki várta III. Henrik beavatkozását a magyar ügyekbe. Ezért az új király első lépése az volt, hogy követeket küldött a német császárhoz azzal a kéréssel, hogy ismerje el uralmát. Ám a császár viselkedéséből arra lehetett következtetni, hogy inkább a háborút választja, mint a békés együttélést. Így 1042 nyarán Magyarországra tört, lerombolta Hainburgot és Pozsonyt, a két határvárat, majd a Duna bal partján a Garam folyóig hatolva kilenc várat elfoglalt (Sasvárt, Boronát, Sárvárt, Trencsént, Bolondócot, Bányát, Galgócot, Nyitrát, Barsot).

A király 1043 májusában ismét követséget küldött a hatalmas szomszédhoz, de az megint visszautasította a békeajánlatot és újabb támadásba lendült. A hadserege azonban a Rábca mocsaraiban elakadt, amit Aba Sámuel nem tudott kellőképpen kihasználni. Nem volt sem sikeres hadvezér, sem diplomata, és nagy áldozatokra is készen állt: területi engedményekkel (Lajta-Fischa köze, Morva-mező) és pénzzel fegyverszünetet vásárolt a császártól, sőt ígéretet tett Gizella jogaiba való visszahelyezésére. (Szent István özvegye 1043 után halt meg; az általa alapított Veszprémi székesegyházban - más vélemény szerint a passai Niedernburg kolostor apátnőjeként hunyta le szemét és ott temették el.)

Kiátkozás

Mire sikerült békét kötnie, elszállt népszerűsége. Rövid királysága idején ugyan erélyesen fellépett Péter hívei ellen, sokukat megöletett, megkínóztatott, és elődjének több intézkedését is visszavonta, amivel megnyerte a magyar főpapok nagy részét is, mégis az elégedetlenek összeesküvést szöttek ellene. De árulásra került sor, és a király 1044 nagybőjtjén a csanádi tanácskozáson vitézeivel mintegy ötven lázadót lemészároltatott. Az életben maradt összeesküvők III. Henrikhez menekültek.

A vérengzés miatt a királynak nagy egyházi ellenfele támadt Gellért püspök személyében, aki a húsvéti ünnepségen megtagadta a koronázást és megjövendelte Aba Sámuel közeli bukását. A német császár ekkor az általa kinevezett IX. Benedek pápával kiátkoztatta a magyar királyt és felkészült a leszámolásra.

Értesülve a német erők közeledtéről, Aba Sámuel ismét békét kínál fel, de eredmény nélkül: Henrik serege Péterrel és annak életben maradt híveivel váratlanul Magyarországra tört. 1044. július 5-én Ménfőnél (Győr alatt) legyőzte a magyarok hadát. Aba Hevesbe menekült, a Tisza felé, de útközben ellenfelei elfogták és egy veremben megölték. Állítólag egy közeli templomban temették el. Fiai később földi maradványait "saját monostorában", az archeológiai kutatások szerint a debrői templomban helyezték örök nyugalomra. A nép körében elterjedt az a hír, hogy "testét és ruházatát romlatlan állapotban találták, sebei beforrtak, mint megannyi szenté".

Vissza a trónra

III. Henrik fegyverrel segítette vissza Pétert a magyar trónra. A források szerint 1045 pünkösdjén, Székesfehérvárott, a császár Péter kezébe kormánypalcát adott, és kézen fogva vezette a trónra. A német krónikák azt is állítják, hogy Péter hívei kérték a bajor jog bevezetését vagyonuk, életük és állásuk biztosítására, amit Henrik állítólag elégedetten teljesített.

A király hűbéresként vette át Magyarországot a császártól, aki ekkor Szent István koronáját és lándzsáját visszaküldte Rómába, ahol nyoma veszett. Hogy Péter Istvánnak egy másik koronáját használta-e, vagy Henriktől kapott új hatalmi jelvényeket, nem tudjuk. Viszont az tény, hogy a "velencei" számára az ország nem jelentett többet, mint másik otthont, amely addig jó, amíg gazdagon fizet.

A németek és az olaszok most még nagyobb szerephez jutottak a kormányzásban, mint Péter első uralkodásának idején, sőt a nagy számú idegen katona még szabadabban erőszakoskodott és visszaélt hatalmával.

Az ország kincsének bőkezű osztogatása viszont elég volt ahhoz, hogy még azok is megtagadják Péternek a hűséget, akik annakidején István rendelkezését tiszteletben tartva melléálltak.

Pogánylázadások

A magyar krónika szerint elsőnek Viska, majd az erdélyi gyula két fia (Buja és Bonyha) Sarolt unokaöccsei kerültek annak az összeesküvésnek az élére, amelynek célja Péter hatalmának megdöntése és a Vazul fiak (a külföldre száműzött Levente, Endre vagy András és Béla) hazahívása volt. A mozgalmat azonban árulás következtében leleplezték, résztvevőit pedig kivégezték. De 1046-ban a lázadás országos méreteket öltött.

Gellért csanádi püspök most Pétert ostromozta. Az 1046 előtt írt *Deliberatio* című művében, az első Magyarországon készült teológiai munkában, a következőket jegyezte le: "senki sem nevezhető igazi királynak, aki nem Isten szolgája. Akik csak azért uralokodnak, hogy király legyen a nevük, hogy a népet fölfalják, az adót behajtsák és mindent ... hiúságtól tesznek, nem királyok, hanem zsarnokok ... De az (Isten), aki a nép bűnei miatt a képmutatót uralkodóvá teszi, jelenleg is megtűri az ilyen hatalmaskodást, amint megtűrt már igen sok gonoszt és az isteni felséggel ellenkezőt ... Mivel pedig ilyenekről szólunk ... ellenünk támad már az egész nép. Mi lesz hát?"

A hazahívott árpád-házi hercegek közül csak Levente adta magát pogány ritusnak, öccse, Endre azonban buzgó keresztény volt feleségével, Jaroszlav orosz nagyfejedelem lányával együtt. Magyarországra jövet kijevi vitézek és ortodox papok kísérték őket.

A hercegek Abaújvárra érkezésének hírére nagy tömeg gyűlt össze, amely "ördögi lángtól felgyújtva megátalkodottan követelte Endrétől és Leventétől: engedjék meg, hadd éljen az egész nép pogány módra, ölhessék meg a püspököket és papokat, ronthassák le a templomokat, vethessék el a keresztény hitet és tisztellessék a bálványokat".

A lázadók élén a békési Vata állt, aki "fejét megborotválta, és három csimbókra eresztett hajjal, pogány szokás szerint élt". A régi vallásra visszatért nép templomokat gyújtogatott, "halálra ítélte az ország összes előkelőit", s "ennek a földnek majdnem összes papjait kiirtotta".

Péter Székesfehérváron próbált menedéket találni, de a város bezárta kapuit előtte. Lóhalálában ekkor Ausztria felé vette az utat, de a magyarok már a kivezető utakat is elzárták. A nyugati határról visszafordulva Zámolynál (Zámor) Endre emberei foglyul ejtették és megvakították. Ezzel eltűnt a történelem szinpadáról.

Gellért püspök halála

Értesülve a történetekről, Gellért Szolnok Ispánnal és társaival együtt megindult az új uralkodójelölt elé. Már útközben sejtve, hogy mi vár rá, Diósdon felkészült a mártírhalálra. A pesti rév budai oldalához érve a pogány tömeg Gellért szekerét megdobálta kövel. A püspök erre keresztet vetett a támadók felé, mire ezek feldühödve szekereből kiborították, taligára tették, majd a kelenföldi hegyről (Gellérthegy) letaszították, "... s midőn még lihegett, mellét lándzsával átszurták, és azután egy kőre vonszolva, koponyáját összetörték".

Ott halt meg a bihari püspök is; Szolnok Ispánnal egy pesti szláv csónakos végzett. Besztrik és Benedek püspököt a túlsó parton a hercegek mentették ki. A bántalmazást csak Benedek élte túl.

A pogány lázadást a hercegek politikai célokból engedélyezték: a felbőszült tömegben a legszilárdabb szövetségest látták. Endre azonban nemsokára hátat fordított azoknak, akik uralomra segítették

RENDTEREMTÉS AZ ORSZÁGBAN

I. András (1046-1060) és I. Béla (1060-1063)

A megvakított Vazul (Vászoly) három fia, Levente, András (Endre) és Béla az István elleni sikertelen összeesküvés után cseh, majd lengyel földre menekült a királyi bíróság haragja elől. Béla a hagyomány szerint ideiglenes hazájában kitért a pomeránok elleni harcokban, és feleségül vette Meskó lengyel fejedelem lányát, Richezát (más adatok szerint Adelhaidot), András és Levente pedig Kijevben találtak menedéket. András 1036 körül ott feleségül vette Anasztáziát, Bölcs Jaroszláv fejedelem lányát.

Az Árpád-házi hercegek, a pogány érzelmű Levente kivételével, aki haláláig (1047) hű maradt az ő ritushoz, már akkor keresztények voltak, s az 1046-ban Orseolo Péter ellen szervezkedő főurak hívására jöttek vissza Magyarországra.

A békési Vata vezette pogánylázadást kihasználva az új uralkodó András lett, akit rögtön bejövetelekor királlyá választottak, de a koronázásra csak 1047-ben került sor. Erős orosz katonai kísérettel vette át a hatalmat, de óvakodott attól, hogy a régi rendet visszaállítsa, erélyesen szembefordult a lázadással.

Bátyja, Levente rögtön lemondott minden önálló uralomról és megkapta a Taksony által tartott dunai partvonalat, Béla pedig 1048 körül az ország egyharmadát kitevő hercegség (dukátus: a nyitrai, bihari, al-dunai részek és Tolna megye uradalmi) élére került olyan önálló jogokkal, mint a pénzverés, amit addig csak az uralkodó élvezhetett.

András miután rendet teremtett az országban, megkísérelte legalizálni uralmát. A pápával való kapcsolatteremtésben csak az képezett akadályt, hogy az Észak-Itálián keresztül vezető szárazföldi utakat az ellenséges magatartású III. Henrik német-római császár ellenőrizte. Úgy látszik, ekkor irányult a magyar figyelem először a bizánci kézen levő, de Velence számára is vonzó Dalmáciára mint a Rómába vezető biztosabb útra. (András horvát szövetségeseivel nyugtalanította a gazdag dalmát városokat.) Valószínű, hogy András a dalmáciai tengeri út jelentősége miatt teremtett barátságos kapcsolatot Bizánccal, amelynek eredménye az volt, hogy Konsztantinosz Monomachosz császár a legdrágább ajándékokkal halmozta el a magyar királyt, amiről a Monomachosz-korona is tanúskodik. Egyébként ezt a gyönyörű női aranykoronát, amely 1042 és 1055 között kerülhetett ajándékként magyar földre, Konsztantinosz Monomachosz és a vele uralkodó császárnők, Zoe és Theodóra képe ékesíti.

András két nagy elődjének, Gézának és Istvánnak magabiztos, békés külpolitikai céljait próbálta megvalósítani a nyugati nagy szomszédal szemben is. Habár hajlandó volt engedelményekre, azt azonban el akarta kerülni, hogy a királyság német uralom alá kerüljön. Henrik nem adta fel régi szándékát, hogy leigazza Magyarországot, hadjáratra mégsem került sor rögtön, a németországi (lotaringai) beháború miatt.

A császárság válságos helyzetében András csak időt nyert a pogánylázadásokban szinte teljesen tönkrement egyház ujjszervezéséhez. Ám a főpapi utánpótlás az egész ország német- és olaszellenes magatartása miatt nem lehetett a gyűlölt egyháziakra bízni. Ilyen helyzetben a lotaringai beháború nyújtott megoldást, amelynek 1047-ben áldozata lett Verdun városa. A leégett verduni káptalan huszonnégy vallon kanonokja Magyarországra költözött, s itt a királytól magas egyházi tisztségeket kapott. Az egyházpolitika új irányvonalát tükrözi a Rajnán túl tisztelt Szent Anianus (Ányos) emlékére emelt tihanyi apátság is, amelynek 1055. évi alapítólevele a legkorábbi eredetiben fennmaradt latinul írt oklevelünk, és amely az apátságnak András által adományozott javak összeírását tartalmazza. Az alapítólevél elsőként tartalmaz összefüggő magyar szövegrészletet (*Fehervaru rea meneh hodu utu rea*, illetve Fehérvárra menő hadi útra).

András az egyház helyreállítása mellett hozzájárult az 1046-ban vértanúhalált halt (Szent) Gellért tetemének Pestről Csanádra, püspöki székhelyére való átszállításához, s ezzel a helyi kultusz megalapozásához.

Gazdasági intézkedései közül említésre méltó, hogy István pénzénél valamivel rosszabb minőségű féldénárt veretett. Valószínű, hogy intézkedéseit törvényekkel is szentesítette, de erről nincsenek adataink.

A német támadás

1051-ben III. Henrik Passauban, a források szerint hatalmas bajor, karantán, lombard, burgund, frank, sváb, szász, cseh, lengyel légiókból álló sereget hívott össze, amelynek hírére a "reálpolitikus" András széles diplomáciai akcióba kezdett: a császárnak békét ajánlott, kérte a pápa segítségét és hazahívta Lengyelországból a vitézségéről már jól ismert öccsét, Bélát.

Az 1051. és 1052. évi összetűzésekről a krónikák is beszámolnak. A Képes Krónikában a következőket olvashatjuk: "... eljött a császár Magyarországra nagy sokaságú harcossal ... Eleséggel rakott hajókat is küldött ... a Dunán: ezek élére ... Gebhard püspököt állította. Ennek hallatára András király és Béla herceg mind a búzakereszteket és szénaboglyákat fölégették, és messze elvezérelték a lakosokat minden barmaikkal azokról a tájakról, amerre a császár útja vezetett. Amikor a császár ... a felégetett vidékre ért, nem talált eleséget sem vitézeinek, sem lovainak ... Gebhard püspök eközben Győrbe érkezett, levelet küldött Henrik császárhoz, tudakolta tőle, hol vágjon rá. Isten akaratából András király portyázói elfogták ... a levél vivőjét ... A magyarok ravasz válaszevelet fogalmztak ... : Tudd meg, ... birodalmunk nagy és veszedelmes ügyei arra kényszerítenek minket, hogy Magyarországról Németországba térjünk

meg: ellenségeink ugyanis megszállották birodalmunkat. Eredj hát sietve, rontsd el a hajókat, ... és siess utánunk ... A császár pedig csalódott reménységében, hogy a hajókról kap segítséget és halálos éhínségre jutott ... András király és Béla herceg ... békességet kötöttek hát a császárral ... Ekkor András bőkezűen megvendégelte a németeket ... sok német holtra ette magát és holtra részegedett. A többi magyarok irgalmából megszabadult a halál torkából, visszahagyta sátrát, pajzsát, elhagjálta minden felszerelését, és olyan gyorsan futott vissza hogy hátra se nézett. Ezért azt a helyet, ahol a németek olyan gyalázatba estek és pajzsukat elhagjálva megfutottak, Vértes hegységnek nevezik mind a mai napig."

Az 1052-ben bekövetkezett újabb támadás alkalmával a császáriaknak csak Pozsony váráig sikerült előrenyomulniuk. Itt a monda szerint a kéthónapos ostrom után Zotmund bűvár éjjel elsüllyesztette a német hajókat, mire a kiéhezett, harci kedvét veszített ellenség csúfos vereséggel távozott.

A Német-római Birodalom és a Magyar királyság közti viszony csak akkor javult, amikor András két évvel a negyvenéves III. Henrik váratlan halála után, 1058-ban ötéves fiát, Salamont eljegyezte a császár tizenegyéves lányával, Judittal (Jutta), a nyolcéves trónörökös IV. Henrik testvérével.

A király rugalmas és furfangos diplomáciai tevékenységének eredménye volt a besenyők betörésének elhárítása is.

A korona és a kard viszálya

A testvérek viszonya az 1050-es évek végén megromlott. András agyvérzése megbénulása után hordszéken kellett szállítani. A betegségtől megviselt király a trónt Bélának ígérte oda, annál is inkább, mert testvérének ekkorra már két fia volt, Géza és László, s nemsokára harmadik is született, Lampert, így ágának uralma hosszú időre biztosnak látszott. De 1053-ban Andrásnak fia született, Salamon, akit rövidesen Dávid követett. A primogenitúra (elsősülött trónutódlás) szerint a kiskorú Salamont illette meg a királyi méltóság.

A koronázás utáni feszült helyzetben került sor a híres várkonyi jelenetre, amelyen a király próbára tette öccsét: a koronára tart-e igényt, vagy a karddal jelképezett hercegségre. Elébe teszik a két jelvényt: ha a korona után nyúl, két megbízott rögtön végez vele; ha a kardot választja, békével uralkodhat a dukátusban.

András Tiszavárkonyban fogadta a herceget, akit megérkezésekor Miklós ispán halkán figyelmeztetett: "A kardot válaszd, ha kedves az életed!" Béla veszélyt sejtve a kard után nyúlt, mire a király hálából a lábaihoz borult.

Béla a történetek után családjával Lengyelországba menekült bosszúálló tervekkel. 1060 őszén idegen segédcsapatokkal indult testvére ellen, aki családját és kincseit idejében Ausztriába (Merik) várába küldte és katonai segítséget várt addigi nagy ellenfelétől, a német szomszédtól.

A két testvér serege a Tisza vidékén csapott össze. A menekülő király a mosoni kapunál heves csata közepette földre zuhant, lovak és szekerek gázoltak át rajta. Béla félholtan vitette a zirci (Veszprém vm.) udvarházba. Ott halt meg, majd az általa alapított tihanyi monostorban temették el.

I. Béla ezer napja

Béla, akiről az a hír járta, hogy a pogányság és a szegény nép barátja, rövid uralkodásának kezdetén "minden faluból két vént hivatván" országos gyűlést hirdetett, hogy a nép kívánságait meghallgathassa. Az 1061. évi székesfehérvári törvényt napon azonban váratlanul hatalmas tömeg gyűlt össze, élén az 1046-os pogánylázadás vezetőjének, Vatának fiával, Jánossal.

"... A király, a püspökök meg minden főurak, látván a rengeteg sokaságot, megfélemedtek, nehogy az rájuk támadjon. Bevonultak hát a várba, és onnan figyelték a tömeget. A köznép meg előljárókat választott magának, akik küldötteket menesztettek a királyhoz és a főurakhoz, mondván: Engedd meg nekünk, hogy atyáink szokásai szerint pogánysággal éljünk; hadd kövezzük meg a püspököket, fojtsuk meg a papokat, akasszuk fel a dézsmafedőket, romboljuk le a templomokat, törjük össze a harangokat! Hallván ezt a király, elkomorodott és háromnap haladékat kért. Mikor aztán a harmadik napon a választ várta a tömeg, a király parancsára fegyveres vitézek rohantak rájuk, és némelyeket közülük lekaszabolták, előljáróikat a magasból

ledobva összetörték, a többieket pedig megkötözve kemény csapásokkal korbácsolták, a vitézek így is alig tudták a lázadást gyilokkal, bilincssel és ostorral megfékezni."

Béla erélyesen véget vetett a mozgalomnak, de a pogány szokások tovább éltek sok magyar családban. A hagyomány szerint János is sok varázslót, bűbájost és táltost gyűjtött udvarába. A "legkegyesebb király" számos intézkedést tett, amelyek növelték népszerűségét: jó pénzt veretett és csökkentette a feudális terheket, sőt mindent megtett az új német veszély elhárítására. De háborús előkészületeiben egy szerencsétlenség akadályozta meg: a dömösi kúriában rászakadt a trón. Életveszélyes állapotban is az ország védelmére sietett a nyugati határra. 1063. szeptember 11-én a Rábca vidékén meghalt. A szekszárdi bencés monostorban temették el. Három fia Lengyelországba menekült, átadva a trónt Salamonnak, a koronás kiralynak.

BÁTORSÁG ÉS BÖLCSESSÉG

Salamon (1063-1074) és I. Géza (1074-1077)

Salamon, a középkori magyar történelem egyik legkalandosabb sorsú, bátorságáért és sikeres párviadalaiért mindenütt elismeréssel emlegetett uralkodója 1053-ban született. Apja I. András, anyja Anasztázia orosz hercegnő volt, Bölcs Jaroszláv kijevi fejedelem lánya. Még gyermekfejjel (négy-öt évesen) Magyarország zürzavaros politikai életében találta magát, amikor I. András öccsének, Bélának általános elégedetlenségére, 1057-ben őt koronáztatta meg. Ez javíthatatlanul megrontotta a korona és a kard viszályát, amelyből Béla került ki győztesként és új uralkodóként.

Salamon a német szomszédnál talált menedéket, és majd csak 1063-ban, I. Béla váratlanul bekövetkezett tragikus halála után, nagy német seregtől támogatva, német és magyar főurak kíséretében, játszótársával, a nála csak három évvel idősebb IV. Henrik császárral, minden nagyobb ellenállás nélkül jött vissza Székesfehérvárra. Itt számos világi és egyházi nemes jelenlétében újra Magyarország királyává koronázták és megtartották lakodalmát tizenhat éves menyasszonyával.

Uralma alatt a magyar királyság erős német befolyás alá került, de nagy hatása volt a politikai életre az ország vagyonát pazarló Anasztázia anyakirálynénak is, aki két kézzel jutalmazta fia megsegítőit. Így nordheimi Ottó bajor hercegnek odaajándékozta "Attila kun király kardját", amelyről a német udvarban olyan vélemény uralkodott, hogy minden tulajdonosának szerencsétlenséget hoz. Ez a kard a régészek szerint azonos azzal a szablyával, amelyet a bécsi udvari kincstárban "Nagy Károly kardja" néven őriznek. A kard a geszterádi magyar sírban előkerült X. századbéli szablya párja lehet. Úgy látszik, valamelyik Árpádfi számára készült.

Az ország kincsének német kézre juttatása nagy felháborodást keltett Salamon uralma ellen. Amint a németek elvonultak, megjelentek I. Béla fiai lengyel segédcsapatokkal. Magyarország ismét a belháború küszöbén állt, de a nemesek Dezső kalocsai érsekkel az élükön sikerrel léptek fel a béke érdekében: a Moson várába menekült ifjú király megtarthatta közvetlen uralma alatt a királyság kétharmad részét, a legidősebb és a legtapasztaltabb herceg, Géza pedig a dukátus ura lett. 1064. januárjában Győrött megesküdtek a békére; húsvétkor Pécsen Géza unokaöccse fejére tette a koronát, és kézenfogva vezette a bazilikába misére.

Így a korona és a kard hatalmi egyensúlya hét-nyolc évig, amíg Salamon a kiegyezést létrehozó urak tanácsait igénybe vette, megmaradt: a király és fölényes unokabátyjai együtt jelentek meg az egyházalapításoknál, együtt adományoztak jól jövedelmező birtokokat és közös erővel szálltak szembe a külső ellenséggel. Ám a még gyermek király helyett inkább erélyes felesége, Judit kormányozott számos újítással, amelyek közül számunkra csak a pénzügyi reformok ismertek: a fiatal királyné német mintára kétévénként veretett ezüstpénzt.

Sikeres külpolitika

Salamon hatalomra jutásakor a nemzetközi viszonyok kedvezőek voltak. Judit királyné révén természetesnek számított a német-magyar jó viszony. Hasonló, rokoni kapcsolatokkal is megerősített együttműködésre került sor Oroszországgal és Lengyelországgal is.

Ilyen körülmények közepette alkalom adódott a harcias kalandokra vágyó Salamonnak, hogy unokatestvéreivel hadi vállalkozásokba kezdjen. A Dalmáciáért folyó Velenceellenes

harcokban Zvonimir horvát bán megsegítésére magyar sereg vonult a tenger mellékre. Nemsokára azonban a keleti határ került veszélybe. A magyar krónikák arról értesítenek bennünket, hogy 1068-ban Gyula besenyő vezér Osul nevű főembere a Moldvában lakó besenyőkkel (a hagyomány szerint "kunokkal") és az úzokkal a borgói szoroson át Erdélybe, onnan a radnai-hágón és a meszesi kapun át pusztítva Biharig hatolt, majd Szatmáron át a Szamos mentén igyekezett kifelé az országból. Salamon és a hercegek serege a zsákmánnyal lassan haladók elé vágott, és Kerlésnél (Doboka vm.) megsemmisítette őket. Ehhez a csatához kapcsolódik László herceg és a lányrabló "kun" vitéz párbajának a mondája.

Néhány évvel később megromlott a viszony Bizánccal. A központi hatalom gyengesége miatt ugyanis a szomszédos területek görög urai önálló kapcsolatokat létesítettek az Árpád-háziakkal. Az egyik ilyen viszony eredménye volt a dunai határőrvideki parancsnok unokahúgának, Szünadéne patriciuslánynak házassága Gézával. De 1071-ben a magyarok megtámadták a görögök fő dunai támaszpontját, Nándorfehérvárt (Belgrád).

A Magyar Krónika szerint a támadás közvetlen ürügye az volt, hogy a besenyők bizánci sugallatra Zimonynál betörték Szerémségbe, és nagy zsákmánnyal távoztak. A Szalánkeménél (Slankamen) táborozó királyi és hercegi hadak heves harcok közepette átkeltek a Száván, és a túlsó parton minden nagyobb nehézség nélkül szétverték a besenyő hadat, majd ostrom alá vették a várat. Két hónap után, amikor már a várfalak imitt-amott megrongálódtak, egy fogságba hurcolt magyar lány felgyújtotta a bizánciak által védett várost, így rohammal sikerült azt bevenni.

Ez a siker azonban véget vetett Salamon és a hercegek egyetértésének. A vár védői ugyanis nem a királynak, hanem a "görög-barát" Gézának adták meg magukat. Viszálykodás támadt a zsákmány felosztásánál is, sőt Dukász Mihály császár követei Gézával tárgyaltak és megegyeztek a foglyok kiszabadításában.

A következő évben (1072), amikor Bizánc Macedóniai részén szláv felkelés tört ki élén Zeta fejedelmének Bodin nevű fiával, aki Prizrenben cárrá koronáztatta magát, már csak Géza kísérte el Salamont balkáni hadjáratára. László cseltől tartva Biharban maradt, ami viszont nyugtalanította Salamont, mert ő sem bízott a hercegekben.

A hadjárat sikeres volt: a király és a herceg Nišig nyomultak előre, ahonnan elhozták Szent Prokop karereklyéjét, melyet a szávaszentdemeteri (Sremska Mitrovica) görög monostornak ajándékoztak. (Ez az ereklye 1164-ben visszakerült Nišbe.) De a bizánciak nemsokára visszafoglalták Nándorfehérvárt, Salamon és Géza pedig Keve (Kovin) váránál ellenségként váltak el egymástól.

Belháború

A Magyar Krónika szerint kettőjük viszályát Salamon fő tanácsadója, Vid ispán mélyítette el, aki "... azzal a szólammal csalta lépre a királyt, hogy miként két éles kard nem tartható egy hüvelyben, úgy ti sem uralkodhattok együtt ugyanabban az országban" (Képes Krónika), és aki Géza elfogása és megvakítása árán akarta megkaparintani a dukátust. Vele szemben Erney ispán hiába próbálkozott a békítéssel. A korona és a kard kiújult ellentéte olyan veszélyessé vált, hogy 1073 folyamán Géza László herceget Oroszországba, Lampertet pedig Lengyelországba küldte segítségért.

Az ellenségeskedés feloldására a főurak Esztergom mellett békéltető tárgyalást kezdeményeztek, de eredménytelenül.

1074. február 26-án a király német és cseh harcosokkal megerősített seregével átkelt a Tiszán, és Kemejnél (Szolnoktól észak-keletre) útját állta a Nyitra felé tartó hercegnek. Az ütközetben két főúr három vármegye hadával átállt Salamon oldalára, és így Géza vereséget szenvedett. A befagyott Tiszán át Vác felé menekült, ahol sikerült egyesülnie László és Ottó morva herceg erőivel.

Salamon a hercegek egyesült seregét Mogyoródnál (Pest vm.) a Rákos-patak mezején várta be. Az 1074. március 14-én lejátszódó csata kimenetelét a hercegek ügyes haditaktikája, a király seregének hátbatámadása döntötte el, de befolyásolta az is, hogy a harcos jobbagység lelekben a hercegekhez húzott.

Az ármánykodó Vid és a békeszerető Erney a csatában elesetek. Salamon jelentéktelen kísérettel Moson és Pozsony határvárába vonult vissza, de ott sem érezte magát biztonságban, mert a hercegek megbízták a besenyőket Zoltán vezérükkel az élen a várak szemmel tartásával. Ilyen körülmények között Salamon feleségét, Anasztázia anyakirálynét Ausztriába, az admonti

kolostorba küldte, maga pedig a császárnak hűbérként felajánlva Magyarországot és hat nyugati vár átadását is kilátásba helyezve, német segítséget kért. Ez az ajánlat lázba hozta Henriket: "ünnepélyes" birodalmi hadjáratot hirdetett ki, de hűbéresei különböző kibeszélésekkel egymás után mondták le a részvételt. Így 1074 nyarán gyenge erővel indult a német császár Salamon támogatására. Seregével Pozsonyban át Vácig nyomult, ahonnan éhség és járvány miatt eredmény nélkül tért vissza, mert Géza a felperzselt föld taktikáját alkalmazta, és mindent eltávolított a hadiutak környékéről, sőt titkos kapcsolatot teremtett a német seregben levő híveivel is.

A pápai trónon ekkortájt az egyháztörténet egyik legnagyobbja, VII. Gergely (1073-1085) ült, aki minden erejével a pápaság legfőbb világpolitikai tényezővé emelésére törekedett. A pápaság és a német császárság összetűzése az invesztitúra kérdésében robbant ki, vagyis abban a vitában, amely a főpapok beiktatásának joga körül zajlott. A pápa hamarosan konfliktusba került emiatt IV. Henrikkel. Így Salamon, a császár védenca elvesztette a pápa jóindulatát. 1074 októberében VII. Gergely levelet írt Salamonnak, amelyben megróttta a királyt, mert a német császárnak hűbérül ajánlotta fel Magyarországot, amely I. Istvántól a Szentszék hűbérbirtoka.

De nemcsak a pápa állt Géza mellé, hanem, úgy látszik, a bizánci császár is. A források azt tükrözik, hogy Gézának Bizánccal olyan szoros kapcsolatai voltak, mint elődei közül senkinek. Ennek a támogatásnak lehet tárgyi emléke a magyar szent korona alsó része.

A korona ugyanis két részből áll: az alsó, görög feliratos diadémból és a felső, latin feliratos pántokból. Az alsó, aranyból készült koronaabroncs a kutatók többségének véleménye szerint Dukász Mihály bizánci uralkodó ajándékaaként került Géza birtokába. A koronaabroncsot díszítő zománcablácskák sorában a Krisztus-kép, az arkangyalok és a szentek ábrázolása mellett (Mihály, Gábor, György, Demeter, Kozma és Damján) három világi személy is látható: Dukász Mihály császár, Konsztantinosz társascsászár (az ő nevük vörös betűvel van feltüntetve), valamint Géza "Turkia hívő királya", hercegi jelvényekkel és nevének kéketűs feliratával. A három tábla kifejezésre juttatta, hogy a megkoronázott, de hatalmától megfosztott Salamonnal szemben Bizánc Gézát ismerte el Magyarországot valódi királyának.

I. Géza

Géza már ifjú korában kitűnt bölcsességével és mértéktartásával. Lengyel földön született jóval apja, Béla herceg, később I. Béla király 1048. évi hazatérése előtt. Keresztelésekor a Géza nevet kapta, s emellett a Magnus nevet viselte. A magyar és a latin mellett korán megtanulta lengyel édesanyja, Richeza (vagy Adelheid) hercegnő nyelvét is. Olyan légkörben nőtt fel, amelyben az Árpád-háziak egyes tagjai hol fegyveres harcot vívtak, hol kompromisszumokat kötöttek egymással, s talán éppen ennek a körülménynek köszönhető, hogy Géza már egészen fiatalon is meglepő érettséggel vett részt az ország politikai életében.

A krónikák szerint Gézát, mint buzgó keresztényt nyomasztotta az a tény, hogy ő fosztotta meg Salamont a tróntól, és hogy emiatt hosszan tartó belháború alakult ki az országban. Van olyan történetírói vélemény is, amely szerint Géza meg sem koronáztatta magát. Állítólag egy mise után püspökeinek nyilvános gyónást tartott: bevallotta, úgy érzi, bünt követett el, mert a törvényesen megkoronázott király országát elfoglalta, s kész visszaadni a trónt Salamonnak.

Más vélemény szerint Géza 1075-ben koronáztatta meg magát Székesfehérvárott, s a nyitrai hercegséget átadta az őt mindvégig hűségesen támogató Lászlónak, a biharit pedig Lampertnek.

A nyugati határon fennmaradt a patthelyzet: Salamon német támogatás alatt megtartotta a keskeny határmentét, amíg Géza szinte az egész országban akadály nélkül gyakorolhatta a királyi jogokat.

Ő ugyanolyan nehéz körülmények között kezdett uralkodni, mint apja: Bélának pogánylázadást kellett levernie, Gézának viszont 1074-ben éhínséggel kellett megküzdenie. De mindketten kiváló képességekkel rendelkeztek, gyorsan felülkerekedtek a nehézségeken és bátran gazdasági reformokba kezdtek. Béla kezdeményezésének jó részét Géza valósította meg.

Intézkedéseit törvényekkel erősítette meg, de a magyar gazdaságtörténet nagy vesztesége, hogy éppen azok, amelyekben a vásártartásról, árrendezésről és a jó pénz veréséről intézkedett, nem maradtak ránk.

Az ő nevéhez fűződik a Bars vármegyei Garamszentbenedeki apátság és a váci székesegyház alapítása is. Őt magát ez utóbbiban temették el.

Uralkodásának végén megkísérelte a nyugati határvonal visszaszerzését békés úton, tárgyalásokkal, amelyek megszakadtak Géza váratlanul bekövetkezett halálával 1077. április 25-én.

Első feleségétől, az ismeretlen helyről (külföldről) származó Zsófia hercegnőtől (az 1060-as évek közepén házasodtak össze) született gyermekei közül Kálmán és Álmos nevét ismeri az utókor.

Salamon végnapjai

Salamon I. Géza haláláig tartotta magát a nyugati határvárakban, sőt egy ideig I. László királlyal szemben is sikerrel védte állásait. 1081-ben azonban megegyezett Lászlóval, s méltó tartás ellenében lemondott a koronáról. De 1082-ben összeesküvést szőtt a király ellen, amiért László büntetésül egy visegrádi lakótoronyba záratta. (Nem a ma is álló Salamon-toronyba, mert az jóval később, 1250 körül épült.) István király és Imre herceg szentté avatásakor, 1083-ban Salamon visszanyerte szabadságát, majd a Német-római Birodalomban talált menedéket. Felesége időközben elhidegült tőle.

A magánéletben is csalódott Salamon ezután a besenyők segítségével akarta visszaszerezni a koronát. Állítólag részt vett azok Bizánc-ellenes támadásában, amelyből nem tért vissza.

Egy XIII. századi krónikás máshogy meséli el Salamon végnapjait: szerzetesruhába öltözve Székesfehérvárra jött, s amikor Szent László alamizsnát osztott a szegényeknek, ő is eléje járult. László segíteni akart rajta, Salamon azonban elmenekült, az Adria-tenger melletti Polában (Pulában) halt meg. (Állítólagos sírja ma is látványosság.) A XIV. századbeli Képes Krónika szerint Salamon még Kálmán király korát is megérte. Mindezek azonban megalapozatlan vélemények: felesége aligha ment volna ismét férjhez már 1088-ban, ha nem tudja bizonyosan, hogy kalandos életű férje nincs már az élők sorában. Gyermekeiről nem tudunk. Ismeretlen helyen nyugszik.

A LOVAGSZENT URALKODÁSA

I. (Szent) László (1077-1095)

I. Szent László, a délceg lovagkirály, aki már hercegeként is legendás hírnévre tett szert, olyan légkörben nőtt fel, mint I. Géza: gyermekora és neveltetése azonos volt bátyjával, akihez haláláig a közös politikai érdekeken kívül túlmutató, igazi testvéri szeretet fűzte.

Ő is lengyel földön született 1046 táján, amikor apja, Béla ott élt száműzetésben, és 1048 körül tért haza Magyarországra. Az 1060-as években apja, I. Béla, majd bátyja oldalán aktívan részt vett a politikai küzdelmekben. Unokatestvéréhez, Salamonhoz, és a tapasztalt Gézához hasonlóan, vitéz harcos volt.

1071-ben, a Salamon és Géza herceg között kiéleződött viszály idején László seregével fegyveres készenlétben volt, nehogy a király a bátyjára támadjon. 1074-ben morva segédcsapatokat hozott Gézának, és személyes bátorságával hozzájárult a hercegek mogoródi győzelméhez.

I. Géza királysága alatt a hercegség (dukátus) ura volt, majd amikor Géza 1077. április 25-én meghalt, az ország előkelői a Pozsonyba szorult Salamon és a dukátust kézben tartó László közül habozás nélkül, "általános egyetértésben, egyhangúlag és közös akarattal" az utóbbit választották. "Mindnyájan tudták ugyanis, hogy tökéletesen fel van vértezve az erényekkel, hitében katolikus, kitűnik kegyességével, bőkezű az adakozásban, elől jár a jótékonyágban... Mindenütt megfutamította ellenségeit és kiirtotta a zellenszegülőket." (Képes Krónika)

A világi nemesek becsülték uralkodói erényeit, a zegyházak támogatták páratlan bőkezűsége és a vallásosságban való buzgalom miatt, a lovagok pedig eszményképüket látták a közülük egy fejjel kimagasló királyban.

A hercegi részek szétosztásánál László már óvakodott túlzott hatalmat juttatni legközelebbjeinek: a nyitrai dukátust és a pénzverés jogát megtartotta magának, és valószínűleg csak a bihari dukátust engedte át öccsének, Lampertnek.- Unokatestvére, Dávid szerényen megelégedett a Duna bodrogi partvonalával.

László megkoronázása vitatott. Legendája és a krónikák szerint "bár a magyarok-akarata ellenére- királlyá választották", a hatalmi jelvények maga előtt vitette és nem igyekezett sem felkenetni, sem királlyá koronáztatni magát, illetve nem tett fejére koronát, "mert inkább a mennyei

koronát óhajtotta, mint a földi, élő királyt megillető"-t. De nem zárható ki az sem, hogy nem koronázták meg. Elképzelhető, hogy kétszer is sor került arra: közvetlenül trónra lépése után apja görög koronájával, majd 1081-ben, amikor megegyezett Salamonnal, annak királyi jelvényeivel. Viszont az is lehetséges, hogy házassága révén kpott sváb koronát. Megkoronázása mellett szól az, hogy pénzein királyi jelvényekkel ábrázolták, s VII. Gergely pápa is királynak szólította 1079 a hozzá intézett levelében. Egyébként László a Szentszék támogatását, a pápa és a német-római császár investitúraharcának közepette azzal nyerte el, hogy IV. Henrikkel szemben a pápa párti német fejedelmekkel által ellenkirállyá válszott Rudolf sváb herceggel szövetségelt és annak lányát, Adelhaidot vette feleségül.

A házasságkötés időpontjáról nincsenek pontos adataink, de 1078 pünkösdjén László megbízottjai Rudolf udvarában a francia király, a flandriai és holland gróf követeivel IV. Henrik megtámadásáról tárgyaltak. Habár a belháborúban Rudolf egy győztes csatában 1080 végén halálos sebet kapott, a birodalom belső forrongásai továbbra is mentesítették Magyarországot IV. Henrik bosszújától, s így László nekikezdehetett Salamon nyugati állásainak felszámolásához.

A király nem kezdett elsiertet akciókba vetélytársa ellen, hanem türelmesen, kiváló diplomatának mutatkozva tárgyalásokkal akarta rendezni a köztük levő ellentéteket.

1080-ban Salamon elfogadta a főurak által megfogalmazott békét, amely szerint feladva várait hazaért és Lászlótól birtokot meg jövedelmet kapott, de hatalmat nem. Nemsokára azonban megbánta tettét, összeesküvést szőtt a király ellen, mire László Visegrádon elzáratta.

László törvényhozása (1077-1083)

A Szent István halálát követő sorozatos német támadások és belső megrázkódtatások, trónviszályok és pogánylázadások miatt az ország helyzete megrendült. Rendkívül elterjedt a lopás, ezért az uralkodó és "mi, Magyarország összes előkelői" felléptek a feudális rend érdekében. Amiről három sajnós csak XV.-XVI. századi másolatokban fennmaradt szigorú törvénykönyv tanúskodik. a különböző időben kiadott törvények rendelkezéseinek több mint a fele a magántulajdon védelmével foglalkozik. Ezt tükrözi a III. törvénykönyv 1. cikke: "egész Magyarország főurai megesküdtek, hogy a tolvajt nem kímélik és el nem rejtik."

Ha valamilyen szabad ember egy tyúk áránál nagyobb értéket lopott, könyörtelenül felakasztották, és egész vagyonát elkobozták, még az előkelők sem vonhatták ki magukat a büntetés alól. A szolgának ha lopott, levágták az ottát. Nem csak a tolvajt büntették ilyen szigorúan, hanem azt is, aki megvette a lopott holmit, sőt azokat is akik tudtak róla. Ha a bíró ártatlan embert ítél el, csak büntetéspenzt fizetett, ha viszont kedvezett a tolvajnak eladták rabszolgának, és szintén elkobozták vagyonát.

Hasonló szigorúsággal járt el a király a pogányság maradványaival szemben is. Elrendelte, hogy a templomokat állítsák helyre a halottakat a templomok mellé temessék, s azokat akik vásárnaponként nem jártak az Istenházába "verésekkel javítsák meg". "Akik pedig pogányszokás szerint kutak mellett áldoztak, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat vittek bűnükért egy ökörrrel fizessenek."

A király kincstára

László törvényalkotó munkásságával felszivárgott az ország gazdasági élete. Erre egy lengyelországi névtelen kortárs is utal latin versében: Dicunt talem regem Ungariae habuisse, Neque terram iam post eum fructuosam sic fuisse (Azt mondják, hogy Mgyarországnak soha ilyen királya nem volt, földje sem volt ilyen termékeny azóta).

Salamont követve, kétévenként verettek új pénzt, és a magyar dénárok súlyát olyan magasra emelte, hogy megközelítette a bizánci aransoldius értékét, ami a király azon törekvéséről tanúskodik, hogy a magyar pénzt nemzetközileg elismertté tegye.

Kfrályságának korában a nemzetközi helyzet nem kedvezett a távolsági kereskedelemnek: a szomszédos országok területén külső vagy belső okoknál fogva állandó harcok folytak, és a Magyarországon keresztül vezető zarándokút is lehanyatlott, főleg amióta (1076-ban) a szeldzsuk törökök elfoglalták Palesztinát.

Sokkal biztosabb jövedelmet nyújtott a belkereskedelem, amely a vásárokon bonyolódott le. László idejében tovább éltek ugyan a régi templomos helyek vásárnapi vásárai és a Géza kori "szombathelyek", de elszaporodtak a hétköznapi (szerdai) vásárok is.

A király saját vámjövédelmére is gondolt, ezért betiltotta a vásárokon kívüli adásvételeket; az egyebütt saját tulajdonból eladott árút és ezáltal kapott pénzt elkobzásra ítélte.

A vásár- és a révvám a király pénzbevételeit növelte, de hasonló szerepet játszott a pénzverés haszná és az erdélyi sóbányák jövédelme is, valamint az udvari és vámbirtokon élő népek természetben történt szolgáltatásai (gabona, sör, bor, méz, szarvasmarha, serés, ló, nyestprém, vadbőr).

A kincstár hasznán kívül honvédelmi célokat is szolgált az uralkodó lókitelési monopóliuma, ami azt jelentette, hogy idegen kereskedő csak a királytól vehetett lovat.

Uralma alatt jelentősen megszorodott a királyi kincstár, s ennek köszönhetőleg László bőkezű adományokat fordított az egyházzervezet továbbépítésére.

Szentté avatások és László egyházzervezetpolitikája

László uralkodásának első felében engedélyt kapott a pápától, hogy "felemelje azoknak a testét, akik Pannoniában a hit magját elvetették és prédikációkkal vagy intézkedéseikkel az országot Istenhez térítették".

A Pray-kódex naptára szerint Zoerard-András és Benedek remeték szentté avatására 1083. július 16-án, illetve 17-én került sor. Szent legendájuk már 1060 táján létrejött Mór pécsi püspök, név szerint ismert első magyar író tollából, 1083. július 25-én mehtörtént Gellért püspök testének felemelése is, Csanádon. Ez előtt született meg Szent Gellért első legendája és Szent István király nagyobb legendája.

László István halálának évfordulójára, augusztus 15.-re Székesfehérvárra országos gyűlést hívott össze, meghirdetve a legenda szerint, hogy gyógyulásban reménykedő nyomorultak is jelenjenek meg.

Háromnapi böjt és ima után a megbízottak el akarták mozdítani István király sírjának bejáratát fedő hatalmas követ, de az meg sem mozdult. Egy szent életű apáca akkor azt javasolta, hogy engedjék ki Salamont a börtönéből. Miután ez magtörtént, állítólag a követ könnyen el lehetett távolítani. Már augusztus 19-én "a nagy lelki feszültséggel várakozó tömeg, a legenda szerint, több csodás gyógyulás szemtanúja volt. Így például egy hétéves béna gyermek négykézláb mászott a sírhoz, és ott felállt. László az örömtől sírva felkapta a gyermeket, az oltárhoz vitte és hálaadó imát mondott. A nép egész éjjel a templomban virrasztott, és ujjongva észlelte a gyógyulásokat, melyek között nem egy lehetett megjátszott, de az erős hit és a lelki megrázkódtatás igazi gyógyulásokat is eredményezhetett.

Másnap reggel a király, valamint az ország előkelőinek jelenlétében felnyitották a kőszirt, amelyben István földi maradványai "balzsamillatú" (talaj)vízben úsztak. Ezeket tiszta gyolcsba gyűjtötték össze, majd ezüstládába helyezték, de ismert gyűrűjét hiába keresték.

A Szent jobb legenda szerint egy Merkúr nevű pap a király jobbját a gyűrűvel elcserélte és a berettyó melletti családi monostorában rejtette el. Ezt a monostort még a középkorban szent jobbnak (ma Siniob Romániában) nevezték el.

A XV. században az ereklyét Székesfehérvárra vitték át, majd 1541-ben, a város török kézre kerülése után az ereklye fél évszázadra eltűnt, ami miatt egyesek kétségbe vonják, hogy a kéz valóban az eredeti szent jobb lenne. 1590-ben Raguzában (Dubrovnik) tűnt fel, 1771-ben pedig Mária Terézia birtokába került. A császárnő először pozsonyba, majd Székesfehérvárra, végül pedig Budára vitték. Ma a budapesti Szent István-bazilikában őrzik.

A szentté avatottak között volt Imre herceg is, akinek gyermektelen élete alkalmassá tette személyét, hogy a kor aktuális problémájának megoldására, a cölibátus (papi nőtlenség) bevezetésére szolgáljon. Testének felemelésére 1083. november 4-én (vagy 5-én) került sor a székesfehérvári bazilikában. Mivel Gergely időközben meghalt, a hazai szentté avatások pápai megerősítésére még egy ideig nem került sor. Az új pápa, II. Orbán 1096-ban sem ismerte el az első magyar király szentté avatását. De az 1092. május 20-án megtartott szabolcsi zsinat a kötelező ünnepek között már felsorolta István, Imre és Gellért napját. Így László idejében a magyar egyház megkapta saját nemzeti szentjeit, és az új templomok oltárára már nem külföldről kellett ereklyéket kérni.

László király egyházzervező tevékenységéhez fűződik az István által létesített bihari püspökség székhelyének a közeli Váradra való áthelyezése, valamint a görög szertartású szerémi-bécsi püspökség és a latin szertartású kalocsai érsekség összevonása is.

A korábbi évtizedek hosszú trónviszályai idején számos templom romba dőlt. Ezért a szabolcsi zsinat részletesen intézkedett a templomok helyreállításáról és újjáépítéséről.

A templomi hálózat László korában már lehetővé tette a lakosság legnagyobb részének a rendszeres vallásgyakorlását. Az ünnep- és vasárnapi templomlátogatásról távol maradtó botozzással, a vásár miatt távol maradtó lovának elvételével büntették. De lova és kutyája elkobzása fenyegette azt is, aki vasárnap vagy más ünnepnap vadászott.

A szabolcsi zsinat még nem tiltotta szigorúan a papok házasságát. A VII. Gergely és utódai által szorgalmazott papi nőtlenséget Magyarországon fokozatosan vezették be. Így az alsópapság számára csak egy házasságot engedélyeztek erkölcsös jelölttel.

Úgy látszik, már László király uralmának alatt megkezdődött a papság felső rétegének a káptalanokba való összevonása. Itt a kánonok szerint élő egyháziak (a kánonok) együttléte eleve lehetetlenné tette a házasságot. Ez a szervezet a püspöki székhelyen működő székeskáptalanokra és egyes kiemelt helyeken alapított társaskáptalanokra oszlott. A káptalan élén a prépost állt, a három legfontosabb tisztség pedig az oktatást irányító olvasókanonok (lector vagy grammaticus), az istentiszteleteken az éneklést, illetve a káptalani iskolákban az énekkortatót irányító éneklőkanonok (cantor), valamint az anyagiakat és a levéltárat felügyelő örkanonok (custos) volt. Fontos még megemlíteni a szervezeti ügyeket intéző dékán szerepkörét is. A káptalanokba fokozatosan bevonták a papságot István óta felügyelő espereseket is. Ezek az egyházszervezetek a bencés kolostorok mellett az iskolai oktatás központjaivá váltak.

Szent László külpolitikája

László uralmának kezdetén, a nagy elődök, Géza fejedelem és István példáját követve, a be nem avatkozás irányvonalát vallotta. Minden szomszédos állam területén beharcok dúltak, de ő még apósa, Rudolf vagy unokabátyja, II. Boleszló lengyel király érdekében sem fogott fegyvert. II. Boleszló ellen ugyanis összeesküvést szőtt az öccse, a IV. Henrikkel társalkodó Herman Ulászló. Boleszló az összeesküvésben részes Szaniszló krakkói püspököt 1079-ben az oltár előtt megölte, s ezért menekülnie kellett. László befogadta, és egy határ menti uradalmat adott neki.

A Békés külpolitikai irányvonalban döntő szerepe volt annak, hogy Salamon jelenléte mindig magában rejtette az újabb beháború veszélyét.

Kiszabadulása után Salamon a Regenburbban tarózkodó feleségéhez ment, de Judit nem fogadta vissza. Ekkor Lengyelországon át Moldvába távozott, ahol rábeszélte a besenyők vezérét, Cselgüt (Kutesk) Magyarország megtámadására.

1085-ben a Salamon és Cselgü vezette nomádok a Felső-Tisza vidékére zúdultak. A király azonban ott termelt seregével, és visszaverte őket, a győztes csata színhelyén pedig emlékezetül egytemplomot emelt.

1086-ban a besenyők átkeltek az Al-Dunán és megütköztek a bizánci sereggel. '087 elején Salamon csapataival együtt Drinápolynál súlyos vereséget szenvedtek a túlerőben levő görögöktől.

Cselgü elesett, serege szétszóródott; Salamon és magyarjai egy elhagyott várromba húzódtak, ám a bizánciak körülfogták őket. Salamon nem adta meg magát, hanem fegyverrel a kezében, heves harc közepette esett el. Halálhírére a nép nem hitte le. A hagyomány szerint sok helyen látták.

Miután veszedelmes ellenfelétől megszabadult, László figyelme dél felé fordult.

Zvonimir horvát király halála (1087) után (a Trpmirović-ház férfiágon kihalt) zűrzavaros korszak kezdődött Horvátországban, mint Spalatói (Spliti) Tamás írja: "az ország előkelői meghasonlottak, különféle trónkövetelők támadtak, és számtalan rablás, fosztogatás, gyilkosság és gaztett harapódzott el; egymás üldözése, megtámadása és lemészárlása és lemészárlása mindennapos lett".

Az utód nélkül meghalt horvát király özvegyének és László nővérének, Ilona királynénak a kérésére László beavatkozott az eseményekbe. 1091 kora tavaszán seregével bevonult a tengeremelléki Horvátországba, elfoglalta Tengerfehérvár (Biograd) kikötőjét, a meghódított területeket országához csatolta, és Álmos herceget, I. Géza fiát bízta meg a tartomány kormányzásával, Tinin (magyarul Telén, ma Knin) várközponttal.

László hódításának megbosszulásaként (habár a déli tengerpart, valamint a tényleges Dalmácia, illetve a latin városok és szigetek elfoglalása még nem következett be) Komnénosz Elek bizánci császár Magyarországra uszította a kunokat, akik 1091 áprilisának végén Kapolcs vezérükkel az Al-Duna vidékéről betörték Erdélybe, onnan Biharba, majd a Tiszán átkelve

végigpusztították a Duna-Tisza közét. László ennek hírére rögtön abbahagyta Horvátország megszállását, és az Una, valamint a Száva mellett haladva a Temes folyónál utolérte, majd Pogáncs vize mellett legyőzte a zsákmánnyal távozni igyekvő kunokat. Kapolcs elesett.

Időközben II. Orbán pápa értesült a horvátországi fejleményekről, és 1091 őszén Teuzo biborost Lászlóhoz küldte azzal a követeléssel, hogy a meghódított területeket adja pápa hűbérbe. Am a legátus eredménytelenül tért haza, mert a király nem ismerte el a Szentszék igényét a horvát földre, és nemsokára III. Kelemen ellenpápa támogatóinak sorába lépett.

László az orosz fejedelmekkel jó viszonyt tartott fenn. Egyik ismeretlen nevű lánya Jaroszlav herceg felesége lett, aki viszont annak a Szvjatoszlav kijevi nagyfejedelemnek volt a fia, akihez László 1074-ben segítségért folyamodott.

A Magyar Krónika szerint 1092-re esett Vaszilko terebovlji orosz fejedelem által felbízott Ákos kun vezér Magyarország elleni támadása. A kunok először követség útján kérték az 1091-ben fogságba esett társaik kiadását, de amikor a magyar király elutasította őket, az Al-Dunánál betörték. László készen várta a támadókat és könnyedén verte szét seregüket, majd győztes hadával átkelt a Kárpátokon, hogy Vaszilkot megfenyítse. A hadjárat békével ért véget.

1093-ban került sor a lengyel hadjáratra, melyre a magyar királyt Herman Ulászló fejedelem kérte fel, akivel 1087 óta békés kapcsolatot tartott fenn. Ulászló ellen ugyanis felkelés tört ki, mert a fejedelem a kormányrudat a gyűlölt Sieciech nádor kezébe adta, aki sok lengyel nemest kiűzött az országból. Az elégedetlenek élén Ulászló törvénytelen fia, Zbigniew állt. László megjelent Krakkó alatt, és addig ostromolta a várost, amíg az ki nem adta a nádort.

A lovagszent utolsó katonai akcióját unokaöccse, Konrád brünni morva herceg megsegítésére tervezte, 1095 nyarán. László ugyanis Konráddal Jeruzsálembe készült, amikor II. Bretiszlav cseh király hirtelen megváltoztatta a trónöröklést, és a soron következő Konrádot kizárva, öccsét, Borivojt tette meg utódnak. Háborús előkészületei közepette azonban a magyar király megbetegedett. Végét érezte, hazahívta Lengyelországból az utódnak szánt (Könyves) Kálmánt, I. Géza fiát (mert Lászlónak fia nem született, csak három lánya, akik közül Priszka vagy Piroška, később Bizáncban császárnő és Szent Irén, neve ismert; Lampert és Dávid akkor már nem voltak az élők soraiban), annak ellenére, hogy az felszentelt püspök volt és, úgy látszik, szembefordult vele a döntő egyházpolitikai kérdésben. De László a közjő ügyét szem előtt tartva és Kálmánnak adva igazat, beismerte: "bűnös ember vagyok, hiszen a földi uralmat a legsúlyosabb bűnök nélkül nem lehet gyakorolni..."

László 1095. július 29-én halt meg a cseh határ közelében. Amikor Kálmán hazaérkezett, már vitte a halottas szekér a király koporsóját a somogyvári bencés apátság felé, ahonnan nemsokára Váradra (Nagyvárad) szállították, s ott örök nyugalomra helyezték.

KÖNYVES KÁLMÁN KORA

Korának (1095-1116) királyai között a legműveltebb volt

Kálmán király 1070 körül született. Apja I. Géza volt, anyja Zsófia, ismeretlen származású hercegnő. Számos testvére közül csak egynek, Álmos öccsének a nevét ismeri az utókor. Kettőjük életének jó része a hatalomért folytatott ádáz vetélkedésben telt el.

Géza király halála után a gyerekeket I. László nevelte. Az ellenséges, Álmos-párti krónikás hagyomány szerint Kálmán "testalkatára nézve hitvány volt, de ravasz és tanulékony, borzas, szőrös, félvak, púpos, sánta és dadogó..." (Magyar Krónika). Lehet, hogy László király éppen ezért szánta már fiatalon papi pályára és részesítette gondos nevelésben. Nem csak a latin nyelvre, hanem az egyháziak számára szükséges ismeretekre is megtanította.

A kortárs uralkodók és a világi nemesek számára szokatlan módon, még királyként is buzgón tanulmányozta a teológiai műveket, sokat olvasott és járatos volt a kor tudományaiban. Szent István után ő volt az első olyan magyar uralkodó, aki írni, olvasni tudott, és valószínűleg az akkori Európában is azon ritka királyok közé tartozott, akik nem szorultak írnokra vagy felolvasóra, ha érdekelte őket, mi áll a szent könyvekben vagy a törvénykönyvekben. Így nemsokára a kissé tiszteletteljes, kissé gúnyos "Könyves" jelző ragadt rá, mert írni és olvasni nemigen tudó középkori ember szemében furcsa király volt az, akinek palotájában magas állványokon könyvek, díszes kódexek sorakoztak egymás mellett.

Kálmánnak a korszakban különös képzettségére előnytelen, a lovagi életmódot akadályozó testi tulajdonságai adják meg a magyarázatot. Habár külső megjelenése semmilyen képről, a

pecsétjén látható elmosódott alakjáról sem ítélt meg, feltételezhető, hogy valamilyen komoly testi fogyatéka mégis lehetett megemlégett püposságát gyermekkori gümőkór okozhatta-, ha nagybátyja korán egyházi pályára szánta.

Püspökből király

A rendkívül okos fiatalember tudását és műveltségét II. Orbán pápa is nagyra értékelt. Gallus Anonymus krónikás szerint pedig: "Kálmán a magyarok király korában élő összes királyok között a legműveltebb az irodalom tudományában".

Mivel I. Lászlónak nem volt fiú utóda, halála előtt a trónutódlásnál először a nagyravágyó, daliás lovag Álmos herceget részesítette előnyben, de később mégis a szívós és következetes, nagy képességgel rendelkező Kálmán mellett döntött, aki addig váradi püspök volt.

Uralkodását ugyanolyan körülmények közepette önálló, mint László, csak Salamon helyett most Horvátországban önálló hatalmat gyakorló, harcias, kalandvágyó, nyugtalan és különféle befolyás alatt ellentétes végletekbe eső, jellemében Salamonra emlékeztető Álmos árnyékolta be öccse királyságát. Így a német-római császár barátjaként, amint László meghalt, és Kálmán 1095 augusztusában elfoglalta a trónt, mint Horvátország királya, aki igényt tart a jól jövedelmező dalmát városokra, a horvát főurak támogatásával önálló háborút készített elő a bizánci-velencei szövetség ellen. Ám a meggondolatlan vérontást sem Kálmán, sem IV. Henrik nem kívánta. Álmos úgy döntött, hogy testvérének Horvátország helyett átadja a könnyebben szem előtt tartható nyitrai és bihari dukátust, de pénzverési jog nélkül.

A kereszties hadjárat

Időközben II. Orbán pápa 1095. november 27-én a clermonti zsinaton meghirdette az első kereszties hadjáratot a "hitetlenek" (mohamedánok) által elfoglalt Szentföld visszaszerzésére. E kereszties felbuzdulás, amelyet a magyar király is mint hívő keresztény uralkodó lelkesen üdvözölt, mit sem sejtve annak Magyarország számára hátrányos következményeiről, tömegmozgalommá terebélyesedett. De az elsődleges cél, a szent sír felszabadítása mellett, sok nemből a kalandvágy lelkesített, a paraszti tömegeket pedig a feudális terhektől való megszabadulás. A források szerint a Rajnán túlon, éhínség miatt, egész parasztcsaládok indultak szekéren az ismeretlen kelet felé. Számos kalandor, bűnöző és férfiruhába öltözött örömlány csatlakozott hozzájuk.

Habár a pápa csak 1096. augusztus 15-ére tűzte ki a seregek indulását, néhány tüzes szónok hatására már kora tavasszal szedett-vedett, rablásra és gyors meggazdagodásra vágyó hadak keltek útra a Szent István által megnyitott zarándokúton.

Az első francia lovasokból és parasztokból álló kereszties had Nincstelen (Sansavoir) Valter francia lovaggal 1096. május derekán érkezett Magyarországra, és június elején ment át Belgrádba. De tizenhat kereszties lemaradt, és Zimonynál garázdálkodni kezdett, mire a zimonyiak levetkőztetve kényszerítették őket át a határon, felszerelésüket pedig a vár falára akasztották a megfélemlítés céljából.

Időközben Kálmán a mosoni kapunál bebocsátotta Amiens-i Péter remete francia-német kereszties hadát. A sereg békésen haladt az ország déli határáig, míg meg nem látta a zimonyi vár falaira tűzött "tróféákat", amelyek miatt rögtön összetűzésbe került a határőrséggel, bevette Zimonyt, és csak a közelgő magyar megtorló sereg hírére távozott.

Egy másik, a szintén francia Folkmár vezetésével Csehország felől érkező kereszties had útját, zsidóüldözések és véres garázdálkodások miatt, a magyarok Nyitránál elzárták, seregüket szétverték, majd Kálmán, amint egy magyar fiú karóba húzásáról értesült, hadával Pannonthalma felé indult, s Fehéregyháznál szétszórta a hírhedt Gottschalk pap rabló kereszties csapatát. Sőt, július közepe táján már be sem engedte országába azt a német-francia sereget, amelyet a kegyetlen Emich leinengeni gróf vezetett, mire azok végigpusztították a határ mentét és hat hétig ostrom alatt tartották Moson várát. Ám augusztus végén Kálmán király kitört a várból, és energikusan kiverte a betolakodókat az országból.

Az első rendetlen kereszties csoportok átvonulása után, akik Magyarországot zsákmányolásra alkalmas terepnek tekintették, 1096 augusztus 15-én indult el a pápai utasításokat követő fősereg: Boulloni Gottfried alsó-lotaringiai herceg vezetésével a Duna vonalán, és Toulouse-i Rajmund gróf parancsnoklatával a dalmát tengerparton.

Kálmán az előbbiekből sokat tanulva, ezeket már óvatosan fogadta: biztosította szabad átvonulásukat, piacokat engedett át ellátásukra, de előzőleg túszoikat szedett vezéreik közül, s csapataival figyelmeztető távolságról követte az átvonulókat.

Kálmán külpolitikája

Papi múltjának köszönhetően Könyves Kálmán külpolitikájában megkoronázásától, 1096-tól kezdve valószínűleg az apja képmását viselő görög koronával, a magyar szent korona alsó részével koronázták meg-mindig Róma felé fordult. Így házassága is I. Roger dél-itáliai normann gróf negyedik lányával, az ismeretlen nevű (a forrásokban Buzilla vagy Felicia) hercegnővel, pápabarát állásfoglalásának eredménye volt.

1097 májusában a menyasszony fényes kísérettel Szicíliából, a tengerfehérvári (Biograd) kikötőn keresztül Merkúr erdélyi vajda 5000 vitézből álló kíséretében, Horvátországon át Magyarországra érkezett, ahol Székesfehérvárott óriási tömeg jelenlétében megtartották az esküvőt.

Még ugyanabban az évben Kálmán a dalmát városok kérdésében a pillanatnyi helyzetet (status quo) megerősítő baráti szerződést kötött Falieri Vitalis új velencei dózsával. Ez a politikai siker hozzájárult a magyar király nemzetközi tekintélyének növeléséhez, de Álmosban ellenérzést váltott ki.

Az első nyílt összetűzésre már 1098 táján sor került, amikor Álmos herceg, kinek oldalán nem hiányoztak az ellentétet szító tanácsadók, fellázadt bátyja ellen. Mivel azonban a főurak nem voltak hajlandók értük harcolni, a két testvér a Tisza melletti Várkonynál kibékült egymással.

Az Árpád-fik viszályának csillapodása lehetőséget adott a királynak az orosz ügyekbe való beavatkozásra. Ám az a lépése, hogy Szvjatopolk Izjaszlavics kijevi nagyfejedelem hívására sereggel vonult Przemysl vára alá, hogy megbüntesse szövetségfésének ellenfeleit, nem járt szerencsével. A lázadó orosz fejedelmek Bonjak (Maniak) kun vezér segítségét kérték, aki minden nehézség nélkül szétverte és hazakergette a nomád taktikától elszokott magyar sereget. A csatában odaveszett a király magával vitt kincstára.

Az első kudarcokból, amelyeket valamennyire enyhített a II. Bretiszlav cseh fejedelemmel kötött szövetség, Kálmán sokat tanult. További lépéseit sokkal óvatosabban, körültekintőbben készítette elő, és külföldi trónviszályokba lehetőleg nem bonyolódott. Horvátországi terveire összpontosított, s a velencei dózse, Michieli Vitalis halála után Tengerfehérvár városában horvát királlyá koronáztatta magát. Ott-tartózkodása alatt meggyőződött a tenger melléki városok jelentőségéről, de tudatában volt annak, hogy Dalmácia hódoltatására elsősorban Bizáncot kell megnyernie. Ebben kapóra jött, hogy 1103-ban Komnénosz Elek a követei által megkérte fia, János számára Szent László kivételes szépségű lányának, piroskának a kezét, akinek mozaikképe a Hagia Sophia-templom (illetve az Aja Szofia-mecset) falát díszíti. A házassági szövetséggel Bizánc szabad kezet adott Kálmánnak a tenger melléken való előrenyomulásra.

1105-ben Kálmán nagy sereggel jelent meg Zára (Zadar) falai alatt. A lakosság egy ideig védekezett, de amikor a király követei útján megígérte, hogy a városnak országában kiváltságos helyzete lesz, kinyitotta a kapukat.

Kálmán hű maradt ígéretéhez: nem követelt sem évi adót, sem flotta-hozzájárulást, csupán az országosan szedett vám kétharmadát, sőt a zárai kereskedők hajói szabadon közlekedhettek a tengereken, Velence érdekeitől függetlenül. A város nemesei zavartalanul élvezhették a megszáalt területen levő birtokait, és a horvátokkal létrehozott kereskedelmi kapcsolatokat sem akadályozta többé semmi. A krónikák mindegyike kivétel nélkül hangsúlyozta, hogy magyar uralom sokkal kedvezőbb feltételeket teremtett a fejlődéshez, mint az addigi görög, horvát vagy velencei.

A nagy király tetteinek jelentőségét tükrözi egy zárai apátnő feljegyzése is: "1105-ben... a legszentebb Kálmán király visszaadta a föld és a tenger békéjét."

Kálmán következő intézkedése Sebenico (Sibenik) és Trau (Trogir) városánál elfoglalása volt, ahol megerősítette az egyház kiváltságait. Utoljára Spalatót (Split) vette ostrom alá, amely kiváltságainak megerősítése után gyorsan behódolt. A nagyvárosok vér nélküli megnyerése után vont a környező szigetvilág azon lépését, hogy elismerje a magyar király hatalmát. Most már csak az maradt hátra, hogy Kálmán elismertesse a hódítást a pápasággal is. Erre 1106-ban került sor, amikor a guastallai egyetemes egyházi zsinaton követei nevében lemondtak a főpapok kinevezésének jogáról, az investitúráról.

1108-ban, migint Dalmáviában járván, Trau, Spalato és Zára a magyar királyságtól szabadságlevelet kapott, majd mivel Kálmán hároméveként jelent meg a tengermelléken, 1111-ben a főurakkal együtt újból bevonult Zarába és megesküdött Dalmácia régi jogainak tiszteletben tartására, valamint aranykereszteket adott az ottani püspököknek.

Ezzel azonban a dalmát kérdés még enm oldódott meg. Már 1115-ben Vlence nagy hajóhadat indított a városok visszahódítására, és elfoglalta a szigeteket, valamint a tengermellék jó részét. Európában egy új háborús gócpont alakult ki.

Álmos kalandjai és bukása

Kálmán bel- és külpolitikai irányvonalát uralkodásának utolsó évtizedében az öccsével, Álmos herceggel való viszálya határozta meg, aki 1104-ben feleségül vette Predszlavát, II. Szvjatopolk Izjaszlavics kijevi nagyfejedelem lányát, amivel orosz segítségre számított bátyja hatalmának megdöntésében.

Már 1105 nyarán Passauba ment, hogy támogatást kérjen IV. Henrik német-római császártól is. Segítséget azonabn nem kapott, mert a császár erejét fia, a jövendőbeli V. Henrik lázadása kötötte le. Álmos csalódottan tért haza. Testvére megbocsátott neki, de nem adta vissza az ország egyharmadát kitevő hercegséget, s ezzel végleg felszámolta a mintegy fél évszázados múlttal rendelkező területi egységet. Álmos erre felkereste felesége sógorát, III. (Ferdeszájú) Boleszló lengyel fejedelmet, s a tőle kapott segédcspatokkal 1106-ban elfoglalta Abaújvárt. De Kálmán ostromzár alá vette, és még mielőtt harcra került volna sor, megnyílt a várkapu: Álmos egyedül lóháton a király táborába ment, leszállt a lóról és Kálmán lábaihoz borult bocsánatért, majd Jeruzsálemvbe zarándokolt. Hazatérve egyházi alapítványokat tett: két monostort emeltetett Antiochiai Szent Margit tiszteletére, a meszesi kapu előtt, Zilah jámborságát feledve a csóri vadászat után, ahol állítólag azt a kérdést tette fel kísérőinek, a testvérével fenálló konfliktusra célozva: "nemde a varjú is megesküdne a héjának, hogy többé nem károg, ha elengedi?!", lóhátra pattant és ismét német földre szökött segítségért.

1108 szeptemberében V. Henrik nagy birodalmi sereggel tört Magyarországra és megkezdte Pozsony ostromát, közben szövetségese, Szvatopluk cseh herceg a Vág vidékét pusztította, de gyorsan visszatért Csehországba, mert távollétében III. Boleszló lengyel fejedelem, Kálmán szövetségese, megtámadta országát.

V. Henrik alig egy hónapi sikertelen ostrom után feladta a harcot, és békét kötött a magyarokkal, amelyben megparancsolta, hogy Kálmán fogadja vissza Álmost. De a háború ezzel még nem fejeződött be, mert Szvatopluk és öccse, Ottó morva herceg seregükkel Nyitraig nyomultak, ahonnan nagy zsákmánnyal tértek haza.

Időközben Kálmán megánélete szerencsétlenül alakult. Első felesége és ikerfiai közül László meghalt. Új felesége Vlagyimir Vszevoldovics Monomah szuzdali és perejaszlavi fejedelem lánya, Eufémia hercegnő lett, aki nemsokára megcsalta férjét, amiért Kálmán hazaküldte apjához. A szuzdalban született állítólagos fiát, Boriszt (Borics) a király nem ismerte el gyermekének. (Borisz, a későbbi idők trónkövetelő kalandora, sok gondot okozott a magyar királyságnak.)

Kálmán maga maradt tizenkét éves fiával, Istvánnal. Az ármánykodó öccsének legalább öt ízben megbocsátott, de mindenki belefáradt már az örökös viszályba. Az egész ország éberren figyelte és várta, hogy újra "károg-e a varjú", s amikor 1113-ban megint lázadást sejtett, tüstént lecsapott. A Magyar Krónika utólag meghamisított szövegéből nem lehet pontosan megállapítani, hogy mi történt. Feltételezhető, hogy az ítélet megvalósult, még mielőtt a bűn bekövetkezett volna. Tanácsadói javaslatára Kálmán ugynis megvakíttatta a herceget, akit azután az általa alapított dömösi prépostságban helyeztek el, s vele együtt ötéves kisfiát, Bélát, valamint híveiket: Urost, Pált és Vatát.

A király ezután mindent elrendezett kiskorú fia számára. Ahogy betegsége fokozatosan elhatalmasodott, egyre többet imádkozott. Halála közeledtét érezve arra kérte a főurakat, hogy Istvánt válasszák meg utódának. Mivel azonban tartott Álmos és Predszlava bosszújától, elrendelte a herceg fogságba ejtését, de eredménytelenül, mert Álmos a dömösi oltárba kapaszkodva talált menedéket.

Könyves Kálmán 1116. február 6-án halt meg. A székesfehérvári bazilikában helyezték örök nyugalomra nagy példaképe, Szent István mellé.

A HADAKOZÓ KIRÁLY

II. István (1116-1132) és II. (vak) Béla (1131-1141)

II. István 1101-ben született Könyves Kálmán és egy ismeretlen nevű (a forrásokban Buzilla vagy Felícia) szicíliai normann hercegnő fiaként.

Már négyévesen, 1105-ben megkoronázták, mert apjának Álmos herceg személyében komoly politikai ellenfele támadt, s csak így tudta biztosítani fiának a trónt. Az Árpád-fik közötti ellenségeskedésben a királyi hatalom mindvégig Kálmán király kezében maradt, de halála előtt még egyszer sorsdöntően lecsapott az Álmos-pártiakra: testvérét és annak kiskorú fiát, Bélát megvakíttatta, s ezzel a kor meggyőződése szerint alkalmatlanná tette a trónutódlásra, híveiket pedig megrettentette és egy meghatározott időre a politikai életben cselekvésképtelenné tette.

Így Kálmán 1116. február 3-án bekövetkezett halála után, még ugyanabban a hónapban a tizenöt éves István követte a trónon, akit erre az alkalomra Székesfehérvárott megint megkoronázták. A hatalmat minden nagyobb nehézség nélkül ragadta a kezébe, de ez nem jelentette azt, hogy nem voltak gondjai és külpolitikai kudarcai, a vele szemben ellenséges krónikárok szerint elsősorban barátságtalan és meggondolatlan magatartása miatt, de azért is, mert indulatosan, saját elképzelése szerint, legközelebbjeinek tanácsa nélkül cselekedett. Az egyháziak azt is rossz néven vehették, hogy sokáig nem nősült meg és állítólag rossz hírű hölgyek körében mozgott.

Vesztett csaták

Erős flottája révén még Kálmán alatt, 1115. augusztusában, Velence visszafoglalta Magyarországtól Dalmácia egy részét. II. István folytatta ezt a háborút.

Sietve szövetséges után nézett. Választása Csehországra esett, amellyel 1108-óta feszült volt a viszony, de I. Ulászló cseh fejedelemben is megmutatkozott a közeledésre való hajlam. A két uralkodó 1116 tavaszán találkozott a magyar-morva határon, de békét és szövetséget nem kötött a két ország eltérő politikai irányvonala, valamint egy ostoba félreértés miatt. A zsákutcába jutott tárgyalások 1116. május 13-án az Olsava folyó mellett fegyveres összetűzéssé fajultak, bár a magyar sereg - elsősorban székely és besenyő könnyűlovasai Janus nádorispán vezetésével - derekasan harcolt, mégsem tudott méltó ellenfele lenni a szomszédos hadnak.

Szintén 1116. májusában Velence újabb sikeres támadást indított Dalmácia visszahódítására. A nagy elődök, László és Kálmán királyok által meghódított tenger mellék egy év leforgása alatt a városköztársaság kezére került. II. István azon kísérete, hogy újból megvesse lábát a gazdag latin városokban, sikertelenül végződött. 1116. június 29-én ugyanis az V. Henrik német-római és I. (Komnénosz) Elek bizánci császárral szövetséges Velence hadai Zára mellett megverték a magyar erőket. Ráadásul a magyar király diplomáciai elszigeteltségbe került, mert nyugaton az osztrák örgrófsággal sem volt fényes a helyzet. Állandó határvillongások folytak, s 1119-ban III. (Babenberg) Lipót és II. (Premysl) Borivoj cseh fejedelem hadaikkal Sopron vármegyét pusztították.

A nemzetközi küzdőtéren csak II. István pápabarát politikája volt biztos, amelynek eredményeként a magyar király feleségül vette Róbert capuai hercegnek, a kor pápai leghűségesebb szövetségesének lányát. Gyermeük nem született.

Ingotag külpolitika

II. István apjától örökölte az orosz fejedelemségekkel való bonyolult viszonyokat is. 1123-ban annak a trónjáról elkergetett Jaroszlav ladoméri orosz fejedelem segítségére sietett, aki Kálmán egykori orosz szövetségesének fia volt, és ellentétbe került Vlagyimir Monomah kijevi nagyfejedelemmel, Kálmán második feleségének, a hűtlenségéért elkergetett Eufémiának az apjával. Jaroszlav cseh és lengyel támogatóival a magyar sereg is felvonult Ladomér (a volíniai Vlagyimir) alá, de az ostrom közepette a gögös Jaroszlavot a lengyelek megölték, mire a magyar főurak értelmetlennek látva a további harcot és nyíltan megfenyítve a királyt, hogyha nem tér vissza országába, más királyt választanak helyette, visszafordulásra kényszerítették II. Istvánt. A Képes Krónika szerint különösen hangos volt Kozma, a nagy múltú Hont-Pázmány atyafiság tagja.

Ez a körülmény arra utal, hogy II. István befolyásolható volt és tehetségében alatta maradt apjának. De azzal is magyarázható, hogy a főurak megsokallották a király külpolitikai kudarcait.

A Velencével kötött ötéves fegyverszünet lejártával, kihasználva a városállam flottájának távollétét, II. István visszafoglalta a dalmát városokat és esküvel erősítette meg Trau és Spalato Kálmán királytól kapott kiváltságait. De már 1125-ben a Szentföldről hazatérő velencei hajóhad sorban visszahódította az adriai tengermelléket.

Így a magyar külpolitika továbbra is ingatag volt, s az 1126 táján a lengyel végekre történt nem éppen ésszerű betörés még jobban súlyosbította Magyarország különben is kedvezőtlen nemzetközi helyzetét.

A bizánci-magyar viszony már a Dalmáciáért Velencével vívott háborúk miatt is feszült volt - annak ellenére, hogy Bizánc császárnéja, Piroska, László király lánya volt -, mert a görög császár a városköztársaságot támogatta.

Ezeket a változó szerencséivel járó külpolitikai akciókat kihasználva a dömösi kolostorban tartózkodó Álmos és hívei újabb lépéseket tettek a hatalom megszerzésére. Ám lebecsülték II. István táborának erejét, és a szervezkedés kudarcot vallott.

A világtalan herceg a Képes Krónika szavai szerint a "haláltól félve" Bizáncba menekült a király kegyetlensége elől, ahová sok híve követte. II. (Komnénosz) János császártól Makedóniában várost kapott megtelepedésre, amely attól kezdve a magyar emigráció központja lett Bizáncban. Új hazájában Konsztantinosz néven szerepelt. Fiát, az ugyancsak vak Béla herceget pedig éveken át a pécsváradi kolostorban rejtgették a király elől.

Besenyő zsoldosok

Álmosnak Bizáncba való menekülése Istvánnak elegendő okot adott a katonai beavatkozásra. De még mielőtt hadat indított volna, megkísérelt kitörni az elszigeteltségből és terveit külföldi segítséget biztosítani.

Először 1126. októberében szövetségen alapuló baráti kapcsolatot létesített Sobeslav (Álmos egyik lányának férje) cseh fejedelemmel, majd a salzburgi érsekkel, Konráddal kötött béke értelmében javított a magyar-osztrák kapcsolatokon. Ehhez a jó viszonyhoz nagymértékben hozzájárult az is, hogy 1122. szeptember 23-án V. Henrik német-római császár a wormsi konkordátumban elismerte az egyház jogát, hogy a főpapokat az arra illetékes egyházi testületek válasszák meg, ezzel lezárult az investitúraharc első szakasza.

1120-as évek közepén II. István belpolitikai vonatkozásban is levonta a számára kedvezőtlenül alakuló helyzet tanulságait. S ezért belső támaszának erősítése érdekében zsoldjába fogadta az 1122. évi II. (Komnénosz) János által a trákiai Beerhoénál szétvert besenyők maradványát Tatár nevű fejedelmükkel. A krónikák szerint ennek nem nagyon örültek az urak és nemegyszer hangoztatták, hogy István jobban szereti a betolakodókat, mint őket. Ugyanakkor határozott lépéseket tett a trónutódlás kérdésében: közvetlen utód híján unokaöccsét, csak a Képes Krónikából névszerint ismert Zsófia nővérének Saul nevű fiát jelölte örököséül.

A Magyarország és Bizánc között bekövetkezett háború közvetlen kiváltó oka az volt, hogy István követelte a császártól Álmos kiutasítását a birodalomból, de kapóra jött az is, hogy Barancs (Branicevo) lakói magyarországi kereskedőket bántalmaztak. Miután kérését II. János nem teljesítette, a magyar király fegyverekhez nyúlt. Piroska császárné megpróbált ugyan közvetíteni férje és unokaöccse között, de eredménytelenül.

1127 nyarán II. István átkelt a Dunán, elfoglalta Belgrádot, földig lerombolta, s a kövekből Zimony városát erősítette meg. A magyar sereg 700 német nehézfegyverzetű zsoldos és sok besenyő könnyűlovas kíséretében mélyen benyomult a Balkánra. Egészen Philippopoliszig (Plovdiv) dülta az országot. Időközben, 1127. szeptember 1-én Álmos herceg meghalt, de a harcok tovább folytatódtak.

Ellenkirályok

1128-ban Bizánc megtorló hadjáratot indított Magyarország ellen. Mivel a magyar királyt Egerben gyógykezelték, nem tudta személyesen irányítani az ország déli határainak védelmét. II. (Komnénosz) János gyorsjáratú hajóit a Fekete-tengerről a Dunára vezényelte, s a hajóhad támogatásával, lombard-zsoldosokkal és szeldzsuk- törökökkel megerősített seregével Haramnál (Banatska Palankának felel meg) átkelt a Dunán, majd a folyó bal partján legyőzte a folyó vonalát

védő magyarokat, elfoglalta Haram várát, bevonult Szerémségbe. Zimonyból nagy zsákmánnyal távozott, majd megerősítette Barancsot és hazavonult.

Az István uralmával elégedetlen főurak a király betegségét és a Bizánctól elszenvedett vereséget kihasználva összeesküvést szőttek ellene és ellenkirályokat választottak Bors comes és Iván személyében. (Feltételezés szerint Bors ispán és Iván II. István király udvarának előkelő, talán az Árpád-háziakkal is rokonságban álló főemberei voltak, de felmerült annak a lehetősége is, hogy Bors Kálmán állítólagos fiával, Borisszal azonos.) A betegségéből felépült király megbüntette a Saullal kapcsolatos megállapodás megszegőit, s Ivánt kivégeztette, Bors ispánt pedig Bizáncba száműzte, majd 1129-ben ismét kezdeményezőleg cseh-morva segítséggel visszafoglalta Barancsot és Szerémséget. Ezt kihasználva a szerbek is megkíséreltek felszabadulni az idegen uralom alól.

A felmentésre érkező bizánci had elől a magyarok visszavonultak, de újabb támadás során majdnem foglyul ejtették II. János császárt (ám a váratlan akciót egy Magyarországon élő olasz vagy vallon nő, a Képes Krónika szerint Krisztiana, felfedte a görögök előtt; az árulót a király később megégettette), akivel azután Barancs közelében, a Duna-szakasz egy szigetén októberben békét kötöttek.

Ki legyen az örökös

Az erőszakosságra hajló kegyetlen Istvánt ekkor már mindjobban aggasztotta, hogy nem volt gyereke. Már a csekély külpolitikai sikernek sem tudott örülni. Ezért egy lélektanilag megfelelő pillanatban hívei elárulták neki, hogy Álmos megvakított fia, Béla él, s a pécsváradi kolostorban rejtőzik. Béla megmentése Pál püspök és Otmár ispán műve volt. A király nem gondolt arra, hogy Bélát tegye örökösévé, mert Saul személyében már kijelölt utódja volt, de előhozatta és Tolnát jelölte ki lakhelyéül. Gondoskodott méltó ellátásáról is, s a szerb nagyzsupán, I. Uroš lányát, az energikus Ilonát adta hozzá feleségül.

Időközben Borisz, II. István állítólag féltestvére, ismét megjelent a politikai téren. Addig, ha elfogadjuk azonosságát Bors comesszel, Bizáncban élt száműzetésben Kalamanosz néven, ahol feleségül vette Komnénosz János unokanővérét. Mivel azonban a császárságnak egyszerre támadtak bel- és külpolitikai nehézségei, nem tudott katonai segínyt nyújtani a trónkövetelőnek. Ezért Borisz III. (Ferdeszájú) Boleszló lengyel udvarába távozott támogatás reményében.

1131 elején a király újra megbetegedett, vérhast kapott. Súlyos állapota tovább mélyítette a magyar-besenyő ellentéteket, amelyeknek áldozatai is voltak. II. István halálos ágyát Tatár fejedelem és más besenyő előkelők vették körül, akiknek még ekkor is a király azt ígérte, hogy amint felépül, boszút áll a megölt besenyőkért.

A hagyomány szerint István, halála közeledtét érezve, lemondott a királyságról és szerzetesi ruhát öltött. (Talán) 1131. március 1-én halt meg. Váradon, Szent László mellé temették.

(Vak) Béla (1131-1141)

II. István halálával hatalomváltásra került sor, de a trónt sem a testamentummal kijelölt Saul, sem Borisz bizalmasai nem tudták uruknak megszerezni. A királyi jelvényeket a volt a "Álmos-pártot" megtestesítő világtalan Béla herceg nyerte el, akit majd csak 1131. április 28-án Székesfehérvárott, a beteg király halála után közel két hónappal koronáztak meg, nem nehézségek nélkül. Sajnos a hatalomra jutása és megkoronázása közötti eseményeket nem lehet megbízható módon rekonstruálni. (Úgy látszik, hogy Saul 1131-ben meghalt. Lehetséges, hogy előtte fegyveres összetűzésre került sor a két trónjelölt tábora között.)

Béla 1108-1110 táján született. Egész életére egy tragikus esemény nyomta rá bélyegét: öt-hét éves korában nagybátyja, Könyves Kálmán király elfogatta az ellene állandóan szervezkedő apját, Álmost. A kis Bélát anyja, Predszlava (Szvjatopolk kijevi nagyfejedelem lánya) öléből ragadták el, s a herceggel együtt őt is megfosztották szeme világától. A Kálmánnal szemben ellenséges magatartású krónikáiról még arról is beszámol, hogy a király a megvakítás mellett Béla férfiatlanítására is parancsot adott. A megbízott azonban "félve Istentől", ezt nem teljesítette, hanem egy kutyakölyök heréit vágta ki, s vitte Kálmán elé.

Testi fogyatékosága miatt Béla teljesen ki volt szolgáltatva környezetének, főleg feleségének, az energikus, magabiztos és hatalomra vágyó Ilonának. Így az 1131-es Arad mellett

összehívott, jól előkészített véres országgyűlésen a vak férjét vezető királynő, a két királyfi, a csecsemő Géza és László jelenlétében beszédet tartott az egybegyűlteknél: "Minden hívünk, nemesek, öregek és ifjak, gazdagok és szegények, hallgassatok meg! Mivel az Isten mindnyájatoknak megadta a látás természetes képességét, hallani akarom, miért fosztották meg urunkat, a királyt szeme világától, és kiknek a tanácsára történt ez? Tárjátok csak fel nekem tüstént, és ezen a helyen híven bosszút állva rajtuk, végezzetek velük miértünk. Mert ime, az Isten a mi királyunknak két szem helyett négyet adott." (Képes Krónika) E felszólításra az összejövetel kegyetlen mézszárlásba csapott át: hatvannyolc világi előkelőt gyilkoltak meg, birtokaikat pedig elkobozták. Ezekből az ingatlanokból alapította meg a király Aradon a prépostságot.

Fattyú-e Borisz?

Hamarosan Vak Bélával szemben veszedelmes trónkövetelő támadt Borisz személyében. Az új király hatalmával és a célratörő Ilona intézkedéseivel elégedetlen magyar főurak hívására, lengyel és orosz segédcsapatokkal, 1132. júliusában betört az országba és a Sajó folyóig nyomult előre. Mielőtt nyílt ütközetre került volna sor, II. Béla, aki nővérenek osztrák házassága révén Adalbertől, III. (Babenberg) Lipót örgróf fiától kapott segítséget, bizalmasaival tanácskozást tartott. Mindenkinek feltette a kérdést: fattyú-e Borisz vagy Kálmán törvényes gyereke? Az Álmos-párti urak egyértelműen válaszoltak: biztosak abban, hogy Borisz fattyú és nem méltó a koronára. Azokat, akik nem adtak megfelelő választ vagy ingadoztak, nehogy a csata közepette átpártoljanak az ellenség oldalára, a királyi tanácsban lemészárolták. Nem kíméltek senkit sem. Így például az Hont-Pázmány nembeli Lampert ispánt, a bozói apátság alapítóját, kivonszolták a király színe elől és egy székkal saját testvére hasította szét a fejét.

Az életben maradt Borisz-hívek, mint a Simád nemzetségből származó Tivadar és Sámson, arra számítottak, hogy heves fellépéssel és kemény szóval a hatalom átadására kényszerítik Bélát. Sámson a tanácsban súlyos szavakkal fordult a királyhoz: "Mit művelsz az országgal, te hitvány eb? Hasznosabb volna a te uralmadnál, ha Boriszé lenne az ország, és a te monostorodban élnél, ahogy apád is élt." (Képes Krónika)

A hozzá hű főurakkal körülvett Béla nem ijedt meg a fenyegetéstől. Megbízottai a menekülő Samson nyomába eredtek, aki páncélosan a Sajóba fulladt.

A király ekkor követeket küldött a Borisz megsegítésére érkezett lengyel és orosz táborba, hogy elmondják, a trónkövetelő fattyú, vak Béláé a hatalom, aki egész Magyarország akarata szerint uralkodik. A magyarázat eredménye azonban nem volt teljes, mert csak az orosz segédcsapatok vonultak vissza. Boleszló kitartott a "fattyú" mellett. Az ezután, 1132. július 22-én vívott Sajó menti csatában Béla és osztrák szövetségese győzött. Boleszló csak nehezen menekült el a csataterőről. Borisszal ezután körülbelül másfél évtizedig nem találkozunk. Tartózkodási helye is ismeretlen volt a korabeliek számára. Feltételezzük, hogy ismét Lengyelországban talált menedéket. Majd csak az 1135. augusztusában III. Lothár német-római császár által összehívott merseburgi birodalmi gyűlésen ígérte meg a lengyel fejedelem, hogy félhagyja a Magyarország iránti ellenségeskedéssel, illetve eláll Borisz ügyének támogatásától.

Birtokosztogatás

Vérfürdők által ugyan, de Béla helyzete megszilárdult az országban, amiért bőkezűen ajándékozta meg segítőkész társait. Hívei közül sokan túlságosan is növelték vagyoniukat, mert a szerencsétlen sorsú király, ha hihetünk a forrásoknak, gyakori borozgatásban keresett vigaszt. Ittas állapotban sok királyi ingatlant adományozott ivótársainak, amit kijózanodva már nem vehetett vissza, de mondott ki jó néhány halálos ítéletet is, s állapota miatt megnőtt az erős akaratú királyné hatalmi szerepe is, aki 1131 után még két fiúnak, Istvánnak és Álmosnak adott életet.

II. Béla nagy tisztelettel ápolta apja emlékét, és 1137-ben hazahozatta a görög földről elhunyt Álmos herceg tetemét. Mély érzelmességekről tanúskodik az is, hogy a német császár, III. Konrád fiával, a még szinte kisbaba Henrikkel eljegyzett Zsófia lányának búcsúztatásakor az őszinte apai szeretetet, féltést tanúsító szavai fakadtak ki belőle.

Vak Béla külpolitikája hasonló volt, mint elődjéé. 1136-ban sikerült neki Dalmácia jó részét Velencétől visszafoglalni, sőt Bosznia egy részére, a Ráma folyó vidékére kiterjesztette hatalmát

és felvette uralkodói címébe a Ráma királya titulust. Az új tartományt a báni méltósággal másodszülött fiára, Lászlóra bízta.

Béla folytatta a pápabaráti politikát is. Szoros kapcsolatot létesített Csehországgal házassági kapcsolat révén: Sobeslav fejedelem felesége a magyar király testvére volt. II. Béla 1141. február 13-án halt meg. Székesfehérvárott temették el.

KISKORÚ A TRÓNON

II. Géza (1141-1162)

II. Géza 1130-ban született Tolnán. Apja II. (Vak) Béla király volt, anyja Ilona, I. Uroš szerb nagyzsupán lánya.

Kisfiúként anyja magával vitte az 1131. évi aradi országgyűlésre, amelyen a bosszúálló királynő felszólítására a megbízható, volt Álmos-párti urak rárontottak a volt Kálmán-és II. István-párti társaikra, és kegyetlenül meggyilkolták őket. Ez az "aradi véres nap" és szüleinek keménykezdő politikája erős hatással volt a még gyermek király sorsának alakulására.

Vak Béla halála után három nappal, 1141. február 16-án Gézát, tizenegy éves fejjel királlyá koronázták. Rendezett és nyugodt belpolitikai körülmények közepette, elenjelölt nélkül vette át a trónt, de kiskorúsága miatt nevében az erélyes anyakirályné kormányozta az országot. Nagy hatással volt Géza neveltetésében és uralkodásában az özvegy Ilona bátyja, az akkor uralkodó II. Uroš szerb nagyzsupán testvére, Belos is, aki családjával együtt a magyar udvarba jött, s az ifjú király gyámjaként előbb hercegi, majd hol nádori, hol báni címmel, mintegy másfél évtizedig döntő szerepben a magyar politikai élet irányítója lett.

A trónkövetelő Borisz

II. Gézanak is, mint elődjének, sok gondot okozott a magát Könyves Kálmán fiának tekintő, hosszú időn keresztül külföldön élő, több idegen uralkodó támogatását élvező Borisz.

A "fattyú" megkísérelte kihasználni a II. Béla uralkodásának végén megromlott német-magyar viszonyt, ami miatt III. (Hohenstauf) Konrád császár már nem tartotta szükségesnek az 1139-ben eljegyzéssel megpecsételt házasság létrehozását fia Henrik és a magyar hercegnő, II. Géza testvére, Zsófia között. (A hercegnő később német környezetének ellenséges magatartása és az őt ért méltatlanságok miatt a stájerországi admonti bencés monostorba vonult.) Ezért német és osztrák zsoldosokkal, III. (Hohenstauf) Konrád császár, II. Ulászló cseh fejedelem és II. (Jasomirgott) Henrik osztrák örgróf és bajor herceg pártfogásában, 1146. áprilisának elején meglepetésszerűen bevette Pozsony várát.

II. Géza tüstént a nyugati határon termelt, s rövid ostrom után, német felmentő sereg hiányában, jó pénzért visszaszerezte a várat. Ezután az akkor tizenhat éves Gézát első komolyabb csatája előtt ünnepélyesen lovaggá ütötték, majd a magyar hadak élén, Belos bán társaságában a Lajta mentén legyőzte és a Fischa folyóig üldözte az osztrák örgróf seregét.

Időközben, 1146-ban Géza feleségül vette Izjaszlav Msztiszlavics Volinszkij kijevi nagyfejedelem testvérét, Eufrozina hercegnőt. A vele kötött házasságból születtek: István, Béla, Géza, Árpád, Erzsébet, Odola és Ilona.

A német segítség nem volt eredményes, de a makacs trónkövetelő most sem mondott le Magyarországot megszerzéséről. Önfajúságának kedveztek a nemzetközi viszonyok is. A nyugat-európai államok figyelme ugyanis újra a Szentföld felé irányult, s a második keresztes hadjárat során 1147-ben először III. Konrád hatalmas keresztes hada, majd VII. Lajos francia király csapatai vonultak át Magyarországon, de nem barátként, hanem ellenségként, rengeteg pénzt kicsikarva az egyházaktól.

A német seregben volt Konrád rokona, Ottó freisingi püspök is, aki később I. (Barbarossa) Frigyes német-római császárhoz írt művében részletesen megörökítette a XII. századbéli Magyarországot. Leírásából értesülünk II. Géza hatalmának megerősödéséről is, hiszen az ország alattvalói "mindnyájan úgy engedelmeskednek a fejedelemnek, hogy - úgyszólván - nemcsak nyílt ellentmondásokkal felizgatni, hanem még titkolt suttogással sérteni is bűnnek tartanak". A német krónikák szerint az ország mintegy hetven vármegyére oszlik, népe többnyire sátorban és kunyhóban lakik, s királya korlátlan uralkodó. Minden székhelyről a haszon kétharmad része a

királyi kincstárát illeti meg, s csak harmad része marad a comesnek (ispánnak). Ebben a nagy kiterjedésű országban az uralkodón kívül senki sem mer pénzt verni és vámot szedni.

A püspök adatai hitelesek voltak. A tizenhét éves Géza az erős központi hatalmat elsősorban gyámjainak, anyjának és Belos nagybátyjának köszönhetette. De az ő érdeme is nagy volt, és mindenekelőtt azzal kell magyarázni, hogy szilárd királyságát nem hanyagolta el, hanem okosan élt vele.

1147. júliusában - augusztusában vonult át VII. Lajos francia király keresztes hadával békésen az országon. Ott-tartózkodásakor személyesen találkozott Gézával, és a két király barátságot kötött egymással, sőt VII. Lajos a magyar király első gyermekének és társuralkodójának, Istvánnak, keresztapja lett. Am tudomást szerezve arról, hogy néhány magyar előkelő hívására titokban a keresztesekhez csatlakozó Borisz magyar földön tartózkodik, II. Géza a trónkövetelő kiadatását kérte a francia királytól. Borisz viszont VII. Lajos oltalmáért esedezett, aki lovaghoz méltatlan cselekedetnek tartotta volna a magyar király követelésének teljesítését, és inkább azt a diplomatikusan megoldást választotta, hogy Boriszt magával viszi bizánci területre.

A francia kereszteseket kísérő Odo de Deogilo szerzetes is megörökítette a magyar királyságban látottakat. Szavai szerint a legelőkből gazdag országban sok mocsár és patak nehezítette a keresztes csapatok útját.

II. Géza bizánci és orosz háborúi

Géza figyelmét 1144 után Bizánc kötötte le, ahol időközben meghalt II. (Komnénosz) János. Fia, Mánuel (1143-1180) követte a trónon, aki apja külpolitikai irányvonalát folytatta, és mindjárt uralma elején szövetkezett a Dalmáciáért küzdő nagy magyar ellenféllel, Velencével, s ilyen kapcsolatot szándékozott létesíteni a Német-római Császársággal is, de a második keresztes hadjárat megingatta ebben a tervében.

Mánuel először a normannokra támadt, míg II. Géza a Bizánc ellen fellázadt szerbeket segítette. A bizánci császár Nišben értesült arról, hogy Bágyon ispán vezetésével jelentős, besenyő lovasokkal és mohamedán vallású kálizokkal megerősített magyar sereg érkezett Szerbiába, a görögök érdekszférájába. A döntő ütközetre Belgrádtól délebbre, a Tara folyó közelében került sor, amelyben maga Mánuel is párviadalra kényszerült Bágyonnal. Az összecsapás végül is Bizánc győzelmével fejeződött be (1150). II. Uroš szerb nagyzsupán kénytelen volt behódolni a császárnak, sőt katonai támogatást is ígérni.

Mivel orosz házassága révén Géza időközben beleavatkozott a kijevi nagyfejedelemség birtoklásáért folyó orosz összetűzésekbe Izjaszlav Msztyiszlavics oldalán, és több ízben is magyar segédcsapatokat küldött keleti rokonának megsegítésére, 1151-ben is Halicsban hadakozva arról értesült, hogy Mánuel, Borisz trónkövetelővel a seregében, feldúlta Szerémséget és bevette Zimony várát. A vár felmentésére érkező magyar sereg Belos nádor és bán vezetésével kitért a csata elől, és Barancs felé nyomult, hogy elvágja a bizánci sereg visszavonulásának útját. A császár azonban görög területre húzódott vissza, de magát Boriszt a Temes-vidék pusztítására küldte. Ekkor a Halicsból visszatérő II. Géza seregével megfutamította a "fattyút". Mindenütt a sarkában volt, csatába akarván kényszeríteni. De Borisz egérutat nyert, és az éj leple alatt átkelve a Dunán, a görög táborban talált menedéket. Ez volt az utolsó nyilvános fellépése Magyarország ellen, mert nemsokára Bizáncban meghalt. Fia, Konsztantinosz Kalamanosz, mint Kilikia helytartója, már nem jelentkezett magyar trónigénnyel.

1151-ben II. Géza újabb segélyhadat küldött Oroszországba sógora, Izjaszlav támogatására. A hadjárat azonban csúfos kudarcba fulladt. A magyarok közeledésének hírére a kijevi sereg legyőzte ellenfelét, Jurij Dolgorukijt, ám az orosz had szövetségese, Vologyimerko egy hajnalon meglepte a lerészegedett magyar harcosokat és a tábor jó részét lemészárolta.

A következő évben Géza 73 magyar csapattal (a történészek szerint 72 vármegye hada és a királyi seregtest) bosszúálló hadjáratot indított. A Szan folyó melletti csatában a egyesült magyar-orosz erők legyőzték a halicsi Vologyimerkót, akinek sikerült Przemysl várába menekülnie.

Ezek után a magyar király nem küldött több segítséget orosz földre. A drága hadjáratok kevésbé voltak sikeresek, mert nem tudták megerősíteni Izjaszlavot Kijevben.

Bizánccal még 1153-ban sem rendeződött a viszony. A Dunánál felvonult erők ugyan harc helyett a békét választották, s ezt megerősítették az 1154-es szófiai tárgyalások is, mégis ugyanabban az évben Géza Nándorfehérvár, Barancs és Niš átengedése érdekében felkarolta Andronikoszt, Mánuel unokatestvérét trónigényét és nagy sereggel sietett megsegítésére. A hűtlen

Andronikosz összeesküvését viszont a császár leleplezte, és a magyarok ostromolta Barancs felmentésére indult. Bár Géza és szövetségese, Borics bosnyák bán felmorzsolta a bizánciak hadának jó részét, a magyar király gyorsan visszatért országába. Kimerülten vonult fel a Dunánál még egyszer 1155 tavaszán, de a háborús felek általános elégedettségére öt évre békét biztosítottak.

Megbomlott az egyensúly

Az 1150-es évek derekáig a magyar királyság még szinte egyenrangú hatalomként állt szemben Bizánccal annak ellenére, hogy a szomszédos Német-római Császársághoz sem fűzték erős baráti szálak. [Maga Bizánc nem egyszer próbálta megnyerni az új német uralkodót, I. (Barbarossa) Frigyes Magyarországra elleni terveihez, ám az akkori nemzetközi viszonyok kedvezőtlenül alakultak mind a két fél számára és az együttműködés elmaradt.] Ez az erős királyi hatalomnak, a főurak és a főpapok egyetértésének eredménye volt.

1155 után azonban a belpolitikai egyensúly megbomlott. Az állandó harcok elkésztették a békére vágyó egyháziakat, de megerősítették a hadjáratok fő haszonélvezőit, a világi előkelőket, akik csak kellő alkalomra vártak, hogy nagyobb részt követeljenek maguknak az ország ügyeiben. Ők István hercegben, a király nagyravágyó, ambiciózus öccsében találtak vezérre. Ekkor állt az ellentábor mellé II. Géza uralmának addig szilárd támasza, Belos bán is. A király határozottan reagált: száműzte Istvánt, aki német földön talált menedéket segítség reményében, ám rossz időpontban, magyar-német közeledés közepette. Feltételezzük, hogy vele távozott Belos is, mert a nagy hatalmú főúrral 1157 után már nem találkozunk Géza hiteles okleveleiben.

Frigyes udvarából István herceg Velencén át Bizáncba ment Mánuel császárhoz, aki szívélyesen fogadta és unokahúgát, Máriát adta hozzá feleségül (akit korábban Barbarossa Frigyes jegyesének szánt), de katonai támogatásban nem részesítette. A száműzöthöz hamarosan csatlakozott Géza másik testvére, László is, akit görög források szerint a magyar király állítólag szerfelett gyűlölt.

Ciszterciék és johanniták

II. Géza uralkodásának utolsó éveiben a dalmát ügyek is mozgásba jöttek, s a pápai kúriával is rendeződtek a kapcsolatok, amikor a király lemondott a püspökök pápai engedély nélküli beiktatásáról.

Géza bőkezűen megajándékozott több egyházat is. A Tolna megyei cikádori (bátaszéki) monostor alapításával ő honosította meg az ciszterciék rendjét Magyarországon. Országába hívta a johannita lovagokat is, és nyugati nyitottságának köszönhetően előkelő külföldi családok költöztek magyar földre: szászok, flandriaiak, Rajna-vidékiek, Szeben környékén és a Szepességben telepedtek le.

II. Géza még életében társuralkodóként vette maga mellé legidősebb fiát, Istvánt. Hogy gyerekeik között nehogy viszályra kerüljön sor, mint közötte és Öccsei között, második fiát, Bélát 1161-ben Dalmácia és Horvátország hercegévé tette. Amikor 1161. május 31-én meghalt, s Székesfehérvárott örök nyugalomra helyezték, úgy tűnt, szilárd trónt hagyott örököse számára.

LUKÁCS ÉRSEK ÁTKA

III. István (1162-1172) és ellenkirályai

III. István király 1147 nyarán született. Apja II. Géza volt, anyja Fruzsina (Eufrozina) orosz hercegnő. Keresztapja VII. Lajos francia király volt, aki keresztes seregével éppen István születésekor vonult keresztül Magyarországon.

Géza még életében, 1152-ben társuralkodónak vette maga mellé a fiát. Néhány nappal a király 1162. május 31-én bekövetkezett korai halála után Lukács esztergomi érsek Istvánt megkoronázta. Erre a II. Géza ellen szőtt sikertelen összeesküvést követően Bizáncba menekült, a féktelen hatalomvágytól égő István herceg, II. (Vak) Béla fia és II. Géza fiatalabb öccse bejelentette igényét az országra és a koronára. Ebben I. (Komnénosz) Mánuel bizánci császár pártfogását élvezte, aki abban reménykedett, hogy a magyar királyságot hűbéri státusba

kényszerítheti. A kor felfogása szerint ugyanis a trónöröklésre egyaránt jogot formálhatott az elhunyt király fia a primogenitúra (az elsőszülött joga a trónutódlásra), és a király öccse a szeniorátus (szenior vagy idősebb) elve alapján. A bizonytalanságban általában az erőviszonyok döntötték el a kérdést.

A trón megszerzésére Mánuel Magyarországra küldte Istvánt, s támogatására Nándorfehérvárig nyomult a seregével. A magyar főurak azonban nem értettek egyet a bizánci tervekkel. A herceg annyira népszerűtlen volt körükben, hogy sem a görög segélyhad, sem a konstantinápolyi aranyak és szédítő hizelgések nem segítettek rajta. De tartva a bizánci túlerőtől, a magyar előkelők kompromisszumos megoldást ajánlottak a császárnak: István helyett elfogadják királyuknak annak testvérét, Lászlót. Mánuelnek megfelelt ez a megoldás is. Váratlan gondot okozott azonban Lukács ellenséges magatartása és ellenállása. Az esztergomi érsek ugyanis nem volt hajlandó III. Istvánnal szemben megkoronázni a "schismaticus" ("görög" vallású) bizánci védencet, ezért László fejére végül 1162. júliusának közepén Mikó kalocsai érsek tette fel a koronát. Lukács ezt törvénytelennek minősítette, s az ellenkirályt kiátkozta, mire II. László börtönbe vetette a főpapot.

III. István nem tudott ellenállni a bizánci támogatást élvező trónkövetelőnek, s Ausztriába menekült, de oda vezető útján Kapuvárnál fegyveresen meg kellett vívnia azon hűtlennel, akik szembefordultak vele. A trónját vesztett király azonban nemsokára visszatért az osztrák hercegségből, és Pozsonyban erősítette meg állásait. László nem háborgatta, sőt a megbékélés kedvéért III. Sándor Pápa közbenjárására néhány hét múlva Lukácsot is kiengedte a börtönből. Az érsek azonban nem békült: fenntartotta az átkot, sőt megjövendelte, ahogy László negyven napon belül meghal, ezért még aznap ismét bezárták.

II. László (1162-1163)

A bizánci támogatással koronához jutott Lászlóról alig vannak adataink.

1131-ben született II. (Vak) Béla király és Ilona szerb származású hercegnő fiaként.

Még 1137-ben kisgyermekként a boszniai hercegséget kapta apjától, valamint az ezzel járó udvartartást és jó nevelőket. II. Géza hatalomra jutása után külön udvari káplán oktatta hittanra, míg egy másik mester latinul tanította. De a jó nevelés és képzés sem tudta fékezni László hatalomvágyát. Akárcsak István öccse, ő is kezdetől fogva sikertelenségre ítélt összeesküvés kísérletbe fogott, s politikai emigránsként szintén a bizánci császár udvarában talált menedéket, ahol viszont visszautasította a Mánuel által felajánlott görög házasságot. Inkább egy másik, számunkra ismeretlen feleség mellett döntött, akivel kevésbé kompromittálta magát a kényes magyar-bizánci kapcsolatokban. Házasságából lánya született, Mária.

Rövid királyságának legfőbb támaszát Bizánc, illetve a görög fegyverektől megfélemlített magyar főurak alkották. Egyik fontos intézkedése volt az, hogy felújította a XI. századi hercegség Könyves Kálmán korában megszűnt intézményét, s az ország egyharmad részét öccse, István kormányzása alá helyezte, akit nemsokára trónutódlának is kinevezett.

1163. január 14-én László váratlanul meghalt, valószínűleg mérgezés következtében. Székesfehérvárott temették el. A babonás kortársak joggal döbbenhettek meg, amikor eszükbe jutott Lukács érsek átka.

IV. István (1163-1165)

A magyar urak ekkor az ambiciózus István herceget, László testvérét mint IV. Istvánt fogadták el királyuknak - habár okleveleiben ő III. Istvánnak nevezte magát, mert nem ismerte el unokaöccse királyságát.

Röviddel hatalomra jutása után mozgalom indult ellene az országban. Magyar alattvalói szidalmazták a népszerűtlen, sőt gyűlölt uralkodót, s világosan kifejezésre juttatták, hogy letaszítására készültek. Rossz természete miatt a trónra lépését elfogadó főúri tábor is egy-kettőre lepadt. Maga Lukács érsek őt sem volt hajlandó megkoronázni - a kalocsai főpap bonyolította le a szertartást 1163. január 27-én -, inkább trónbitorlónak nyilvánította, és őt is kiközösítette az egyházból.

Az új király mindent megtett, hogy Bizánc érdekeinek megfelelően cselekedjen. Merev volt a Szentszékkal szemben is: nem fogadott pápai legátusokat és nem engedélyezte a magyar egyháziak pápai fellebezését. Nyugaton már attól tartottak, hogy Magyarország a keleti egyházhoz

csatlakozik; a német-római császárt, Barbarossa Frigyet pedig aggasztotta, hogy birodalma keleti határán bizánci vazallus állam lett Magyarország. Pénzverése is a keleti nagy császársághoz igazodott. Igaz, jó ezüsből viszonylag értékes pénzt veretett, de kimondottan görög mintára. Még a bizánci források is tükrözik a magyarság azon véleményét IV. Istvánról, hogy az ő uralkodása alatt tönkrementek az ország dolgai.

Ez, az ellenkirállyal szemben megmutatkozó belső és külső ellenszenv III. István eddig kilátástalan helyzetét könnyítette meg. Egyre több hazai főúr csatlakozott hozzá, és ez lehetőséget adott az ország fegyverrel történő visszaszerzésére.

Kellően megerősödve, 1163 nyarán III. István előmerészkedett Pozsonyból. A döntő ütközetre Székesfehérvár mellett került sor. 1163. június 19-én III. István nemcsak legyőzte, de el is fogta nagybátyját. Lukács érsek tanácsára az ellenkirályt nem ölte meg, hanem - miután lemondott trónigényéről és megígérte, hogy örökre elhagyja az országot - visszaküldte Mánuelhez.

A száműzött IV. István Szófiában találkozott a bizánci császárral, s felajánlotta hűbérül Magyarországot, aki erre seregével Nándorfehérvárig vonult. Itt azonban belátta, hogy védencét nem képes újból a magyar trónra ültetni, ezért Magyarország megszerzése érdekében más taktikához folyamodott. Fegyveres harc helyett békeszerződést kötött III. Istvánnal. A császár lemondott IV. István támogatásáról, és Mária nevű lányát eljegyezte III. István öccsével, Bélával, akinek horvátországi és dalmáciai hercegsége Mánuel igazgatása alá került. Ily módon Béla herceg 1163 vége felé Konstantinápolyba került a császárlány jegyeseként. Tagja lett a görög egyháznak, felvette az Alexiosz nevet, és megkapta a császár utáni legmagasabb rangot a deszpotész ("úr") méltóságot, amelyet Mánuel az ő számára létesített.

III. István harcai Bizánccal

Am a bizánci-magyar viszony így sem javult. Már 1164 elején Ampud horvát-dalmát bán 30.000 főre becsült serege bevonult Dalmáciába, megakadályozva, hogy Bizánc tényleges birtokába vegye Béla Adria menti területét, IV. István pedig Parmában felkereste Barbarossa Frigyet, aki ugyanakkor III. István király követeit és a német-római császárnak meghódolni szándékozó magyar főurak képviselőit is fogadta. Frigyes itáliai elfoglaltsága miatt II. Ulászló (Vladiszlav) cseh királyt, II. (Jasomirgott) Henrik osztrák herceget és IV. Ottokár stájer örgróft bízta meg a magyarországi fejlemények szemmel tartásával, amivel kifejezésre juttatta, hogy III. István mellett foglalt állást, hiszen a magyar király 1162 óta jó viszony fűzte Ausztriához, a cseh uralkodóházzal pedig éppen 1164-ben létesült dinasztikus kapcsolat, amikor II. Ulászló fia, Szvatopluk eljegyezte III. István Odola nevű hűgát.

Ilyen körülmények közepette az ellenkirály ismét Mánuelhez fordult segítségért. Bizánci támogatással 1164 tavaszán betört Magyarországra. Megsegítésére és Béla örökségének tényleges megszerzésére a bizánci császár hadával átkelt a Dunán és Bácsig nyomult. Seregében ott volt Béla - Alexiosz és a makacs IV. István szintén István nevű, közelebről nem ismert unokaöccse is, aki szerfelett hasonlított a trónkövetelőre, és aki egy próbán bebizonyította, mennyire gyűlölt a magyarok körében IV. István.

A délvidéki lakosság görög rítusú papjai vezetésével lelkesen fogadta a császárt. Az ellene vonuló III. István seregét osztrák, halicsi és Eufrozina anyakirályné, II. Géza özvegye hívására II. Ulászló király vezette cseh csapatok erősítették meg. Mánuel, látva az ellentábor erejét, kitért a harc elől és cseh közvetítéssel tárgyalásokat kezdett. A magyar király megígérte Béla örökségének kiadását, lemondott Szerémségről is, Mánuel pedig ünnepélyesen megígérte: többé nem engedi, hogy IV. István az országra támadjon.

Minthogy IV. István ezután is betört a határon, 1165 elején III. István Szerémség visszafoglalására indult, majd megvesztegette a Zimony várába zárkózott trónkövetelő néhány emberét, s egyikük, Tamás, 1165. április 11-én megmérgezte urát, akinek tetemét a bevonuló magyarok meggyalázták, sokáig temetetlenül hagyták, majd először Zimonyban, később pedig Székesfehérvárott helyezték örök nyugalomra. Halála után Zimony vára és az egész Szerémség újra magyar kézre került.

Am már 1165 nyarán Mánuel újabb sereget indított Zimony és Szerémség visszafoglalására. Útjára elkísérte Béla herceg is. A hadjárat eredményes volt: a magyar király kénytelen volt békét kötni. A császár megerősítette a Duna menti erődítményeket, s az időközben görög kézre került Boszniát Szerémséggel és Dalmáciával beépítette a bizánci thema-rendszerbe.

Bár az ellenségeskedés a keleti császársággal még hosszú ideig elhúzódott, Mánuelnek már nem volt ereje Béla-Alexioszt trónkövetelőként felléptetni, habár III. István ellenfelei éppen erre kérték. A magyar előkelők többsége azonban, attól tartva, hogy az ország görög kézre kerül, hű maradt a királyhoz.

Mivel egy újabb bizánci-magyar összetűzés során Mánuel táborához csatlakozott Jaroszlav Vlagyimirovics Oszmimiszl halicsi fejedelem is, III. István elbocsátotta addigi jegyesét, a halicsi hercegnőt, és 1166-ban feleségül vette II. (Jasomirgott) Henrik osztrák herceg lányát, Ágnest. A házasságból fiúgyermek, Béla született, akiben az uralkodó örökösét láthatta, de a csecsemő rövidesen meghalt.

1167 húsvétján Philippopoliszban (Plovdiv) megghiúsultak a magyar-bizánci béketárgyalások, s I. (Komnénosz) Mánuel megint tekintélyes hadat küldött a magyar földre. Vele szemben 36 vármegye katonasága és a szomszédos népek csapataival megerősített királyi dandár Dénes ispán vezetésével vonult fel. A döntő ütközetre 1167. július 8-án a Szávához közel, szerémségi területen került sor. A magyar erőket a bizánci források nehézfegyverzetű lovas seregnek ábrázolják: nemcsak a harcosok viseltek földig érő teljes fegyverzetet, hanem még a lovakon is homlokszíjak és szügykötők voltak.

A heves összetűzésben a görögök győztek. Kezükbe került a magyarok hadi lobogója, Dénes ispán lova és teljes fegyverzete, maga a vezér csak nehezen tudott elmenekülni. Fogságba esett öt ispán és 800 katona; a magyar emberveszteség több ezer volt. Ezzel a vesztes csatával lezárult a magyar-bizánci háborúskodások rövid, de intenzív szakasza.

III. István konszolidációs kísérlete

Uralkodásának vége felé III. István külpolitikájára a visszafogottság, az összeütközések kerülése, a békülékenység és tartózkodás jellemző Bizánc irányában.

A kapcsolatok rendezésére törekedett Velencével is, amit rokoni szálak erősítettek.

Lukács érsek érdeme volt, hogy Magyarország és a pápaság viszonyai normalizálódtak: az esztergomi főpap által kiközösített király és III. Sándor konkordátumot kötött, amelyben III. István lemondott a püspökök letételéről és áthelyezéséről, illetve a királyi prépostok és apátok jogtalan elmozdításáról, ezzel megszabadult az átoktól.

Állandó fenyegetettség és a folytonos fegyveres harcok közepette is igyekezett építeni az országot, támogatni az egyházat. Uralkodása alatt kaptak először kiváltságokat magyar városi polgárok, Székesfehérvár polgárai.

Időközben Béla - Alexiosz bizánci helyzetét döntően megváltoztatták váratlan körülmények. Miután a császárnak fia született, Béla nemcsak deszpotészi rangját veszítette el, hanem jegyesét is. Mánuel lánya helyett az antiochiai Chatillon Ágnest, a császár sógornőjét kellett feleségül vennie. Nemsokára már csak az a rang illette meg, mint távozása előtt: Magyarország, Dalmácia és Horvátország hercegi címe. De ekkor már közel állt ahhoz, hogy megkaparintsa a magyar koronát. 1171-ben ugyanis, amikor III. István alig 25 éves volt, s felesége újra gyermeket várt, Lukács érsek állítólag a királynak is megjósolta, hogy egy éven belül meghal. Ez a hihetetlennek tetsző jóslat bevált. 1172. március 4-én III. István hirtelen elhunyt. Esztergomban temették el. A városon átutazó szentföldi zarándokok közt az az ellenőrizhetetlen hír terjedt el, hogy a királyt öccse, Béla mérgezte meg.

A FELVIRÁGZÓ ORSZÁG

A daliás III. Béla és kora (1172-1196)

III. István egyenes ági fiú utód nélkül halt meg. Oldalágon két testvére, Béla és Géza tarthatott igényt az ország koronájára, de források 1172-ben csak Béla javára történt akciókról értesítenek. Géza ekkor még nem lépett fel önálló politikai trónkövetelő erő élén.

III. Béla, a bizánci udvarban nevelkedett, nagy műveltségű és széles látókörű uralkodó, 1148-1149 körül született. II. Géza király és Eufrozina kijeji hercegnő második gyermeke volt.

II. László halála és IV. István rövid és sikertelen királysága után I. Mánuel bizánci császár kérésére Béla herceg 1163 végén a magyar-görög szövetség zálogaként a konstantinápolyi udvarba költözött, Mária császárlány jegyeseként. Ott tagja lett a görög rítusú keresztény egyháznak, és a keleti császárság szokása szerint nevet is cserélt: Alexiosz lett. A szigorú bizánci

hierarchiában megkapta a császár utáni legmagasabb rangot, a deszpotészi méltóságot, amelyet Mánuel kimondottan az ő számára vezetett be. A herceg magatartása valószínűleg elnyerte a császár tetszését, mert 1165-ben jegyesével a birodalom trónörökösévé nyilvánította. Mánuelnek azonban nemsokára fia született, s ezzel Béla helyzete döntően megváltozott: elvesztette a deszpotészi ("úr") méltóságot és Máriát. Alacsonyabb, kaiszari ranggal kellett megelégednie, s 1170-ben Chatillon Ágnest (bizánci néven Anna), Mánuel sógornőjét vette feleségül. Rövidesen már csak a Magyarország, Dalmácia és Horvátország hercege cím illette meg.

III. István halálával megerősödött Béla hazai tábora, amely neki ajánlotta fel a magyar koronát, és követséget küldött a császárhoz Szófiába, hogy adja át nekik a herceget. A magyar előkelők kérésére Mánuel királynak nyilvánította Bélát, s miután megeskette, hogy Bizánc érdekeit mindig szem előtt fogja tartani, feleségével együtt 1172-ben Magyarországra küldte. Bélát díszes követség kísérte útján. A nagyobb nyomaték kedvéért a császári had egy része is felvonult a határra, s görög arannyal próbálta megvesztegetni a magyar előkelőket.

Béla uralmát a hazai világi és egyházi főurak zöme elfogadta. Elődei mintájára, belátva, hogy a latin rítusú Magyarországon nem juthat hatalomra, ha hű marad a görög szakadár egyházhoz és nem nyeri meg III. Sándor pápát, Béla esküvel erősítette meg az 1169. évi konkordátumot, illetve a római katolikus egyház magyarországi jogait biztosító privilégiumot.

Habár a Szentszéknek biztosítékot adott, hogy trónra lépése után nem idézi fel az országban a görög schisma (szkizma - egyházszakadás, kiválás az egyházból) veszélyét, egyes főpapok, de elsősorban Lukács érsek aggodalmát és félelmét nem tudta eloszlatni. Az idős, vonakodó főpap ugyan maga is szorgalmazta Béla hazahívását, mégis megtagadta a koronázást, mert a királyjelölt megajándékozta az érsek követét, s felfogása szerint ez szimónia (lelki dolgokkal, egyházi ügyekkel való kereskedés, megvesztegetés) volt. Ezért III. Bélát is, pápai beleegyezéssel, a kalocsai érsek koronázta meg 1173. január 13-án, de az új király békültni kívánt a makacosságában kitartó Lukáccsal, s e célból oklevelet adott ki, amelyben kijelentette, hogy koronázása a jövőben nem csorbítja az esztergomi érsek koronázási jogkörét.

A kedvezőtlen körülmények közepette megkoronázott III. Bélával szemben csakhamar kialakult egy komoly ellenzéki tábor, amelyre a király erélyesen lecsapott: 1174-ben börtönbe zárta öccsét, a királyságra törő Géza herceget, majd tömlöcbe vettette Eufrozina anyakirálynét is, aki inkább a hozzá közelebb álló kisebb fiához húzott, mint a tőle távol, idegen hatások alatt felserdült Bélához.

Gézanak azonban nemsokára sikerült megszöknie, s Lőrinc ispánnal Ausztriába távozott, II. (Jasomirgott) Henrik herceghez, akinek fia, Lipót még ugyanabban az évben feleségül vette Béla és Géza húgát, Ilonát. Béla rossz néven vette ezt az osztrák segélynyújtást, és cseh szövetségben két ízben is (1176-ban és 1177-ben) a szomszédos hercegségekre támadt.

II. (Jasomirgott) Henrik halála után Géza II. Sobeslav cseh herceghez, Barbarossa Frigyes német-római császár vazallusához szökött, az viszont kiszolgáltatta őt a magyar királynak. Béla ismét elzáratta öccsét és édesanyját, s a kemény kéz politikájával megteremtette a belső nyugalmat. Még az öreg, de egyházi kérdésekben önfejűen kitartó Lukács esztergomi érsekkel is kibékült.

Belső stabilizáció

Uralkodásának kezdetén III. Béla nem vágyott látványos és nagyszabású külpolitikai akciókra. Mindennél fontosabbnak tartotta belső helyzetének megszilárdítását, ezért csak kevésbé aktív intézkedésekhez folyamodott nemzetközi téren. Így 1176. augusztusában lehetőséget adott Walter bíboros albanói püspöknek, III. Sándor pápa legátusának arra, hogy magyar földön, Győrött, tárgyaljon a salzburgi érsekség betöltésének ügyében. Ausztriában ugyanis nem volt biztonságban a pápai követ, mert a Szentszék és a német-római császár jelöltje között kellett választani. A győri tárgyaláson több magyar főpap is részt vett, Lukács kivételével.

1177 nyarán pedig magyar küldöttség is szerepelt az I. (Barbarossa) Frigyes és III. Sándor között folyó ún. investitúra harcot lezáró velencei béketárgyalásokon.

De már 1179-ben, fittyet hányva az 1169. évi konkordátummal kapcsolatos esküjére, Béla megfosztotta méltóságától András kalocsai érseket és annak hívét, a székesfehérvári prépostot. A kiközösített Andrást a pápa pártfogásába vette, és őt szerepeltette a magyar egyház nevében a III. lateráni egyetemes zsinaton, Rómában. A király, ügyes politikus lévén, nem vitte a pápasággal

való szakításig az ügyet, hiszen ezzel csak magának okozott volna kárt, hanem idejekorám félreállt, és hagyta, hogy a dolgok maguktól elrendeződjenek.

Királyi bőkezűség

A nyugalom helyreállítása után felvirágzott az ország.

Párizsban egy XV. századi kódexben fennmaradt egy kimutatás, amelyből tudomást szerzünk a királyi jövedelmek nagyságáról. Az összeírás feltehetően abból az alkalomból készült, hogy III. Béla - első feleségének halála után - összeházasodott a francia király nővérével, Capet Margittal, és azt mutatja, hogy III. Béla jövedelmei a német és a bizánci császár után a legnagyobbak közé tartoztak Európában, s a francia és az angol királyéival álltak egy szinten. Így érthető, ha a bevételről szóló adatokat a magyar uralkodó eltúlozta. Abból a szempontból azonban: feltétlenül értékes ez a forrás, hogy leírja, hogy mely országokban uralkodik a magyar király, milyen az ország egyházi szervezete, mekkora a püspökségek jövedelme, mennyi a király bevétele a pénzváltásból, vámokból, révekből, vásárokból, az erdélyi idegen telepeseiktől, Szlavónia hercegétől származó bevételekből, a 72 vármegye jövedelmének kétharmadából és a 72 megyésispán ajándékából, amelyeket természetbeni juttatások, veretlen ezüst, textíliák, lovak, továbbá élelmiszer egészítettek ki.

Mindezekből a király tekintélyes összegekre számíthatott, ami az ország gazdasági fejlettségére utalt és ami lehetővé tette számára, hogy Esztergomban az új stílus, a gótika jegyében méltó székhelyet építsen. Ott emeltetett tágas, új királyi palotát és érseki székesegyházat is, s a többi kedvenc tartózkodási helyén is jelentős építkezést folytatott, elsősorban Székesfehérvárott és Óbudán.

III. Béla korábban nem ismert adományozásokat hajtott végre. Ő volt az első királyunk, aki egy egész megyét magánkézre juttatott örök jogon: 1193-ban az Adria menti Modrus vármegyét hadi szolgálat fejében Bertalan ispánnak, a Frangepánok őseinek adományozta. Bertalan igazságszolgálati kiváltságot is kapott: a bán távollétében minden megyebeli lakos csak nála kereshette igazát.

Elődeinél sűrűbben nyúlt Béla a királyi só-, vám- és dénáradó-jövedelmek eladományozásához. Így a nyitrai egyháznak 1183-ban vámrészeket juttatott, s három sószállító hajót adott. Ugyanilyen adományban részesült 1192-ben a pannonhalmi monostor is, elnyerve a sóbánya és Pannonhalma között a vámmentes szállítás jogát.

A magyar kancellária

III. Béla nevéhez fűződik az önálló királyi írószerv létrehozása is, az udvari papságot magában foglaló királyi kápolna és a királyi kancellária szétválasztása, valamint a fontosabb ügyek írásban való megörökítése. Erről szól egy birtokeladást jóváhagyó 1181. évi oklevelének bevezető része: "Minthogy az emberi természet gyarlósága következtében az idők folyása az elmúlt dolgok emlékezetének helyére könnyen belopakodik a feledés, illő írásba foglalva megerősíteni azt, amiben a szerződő felek egymás között megállapodtak. Hogy mind az írás segítségével, mind alkalmas férfiak tanúbizonyosságával sérthetetlenül és szilárdan megmaradjon. Én, Béla, Magyarország dicső királya ezt megfontolván és királyi méltóságomnak jövőjéről is gondoskodva - nehogy bármilyen, az én személyem előtt megtárgyalt és megvitatott ügy feledésbe merüljön - , szükségesnek tartottam, hogy minden, az én felséges személyem jelenlétében előadott dolog az írás bizonyosságával megerősíttessék."

III. Béla egyházpolitikája

Béla uralma alatt jelentős ciszterci monostorok létesültek: Egres, Zirc, Pilis, Szentgotthárd, Pásztó. Főleg Franciaországból behívott szerzetesekkel népesítette be ezeket, és 1183-ban oklevélben biztosította a magyar cisztercita kolostornak mindazokat a kiváltságokat, amelyeket a franciaországiak élveztek.

1190 táján hozta létre a szebeni prépostságot, s az 1181. évi oklevele szerint ő alapította a keresztészek (Johanniták) Szent Istvánról nevezett esztergomi egyházat és rendházat. A görög

rítusú egyházakkal kapcsolatos magyar állásfoglalásról tanúskodik az, hogy az 1180-as évek végén a Halicsot meghódító királyi hadak istállóknak használták az orosz templomokat.

A III. Béla alatt lassan ébredő magyarországi lovagi kultúra szívesen tekintett vissza a szerföltött vallásos, kardot forgató lovag-király, László uralkodására, s 1192-ben pápai engedéllyel sor került I. László szentté avatására.

Hódító külpolitika

Az 1180-as évek végén Béla fia, Imre eljegyezte Barbarossa Frigyes lányát, de a hercegnő korai halála (1184) megakadályozta a házasságkötést.

Az uralkodói külpolitika kihasználta az I. (Komnénosz) Mánuel halála után Bizáncban eluralkodó zavaros viszonyokat. A tizenegy éves II. Alexiosz (Elek) alatt Béla nem tartotta többé érvényesnek azt az esküt, amely szerint a magyar király a bizánci érdekekkel összhangban fog cselekedni, s visszaszerezte a mintegy másfél évtizede Bizánchoz csatolt egykori magyar területeket. Már 1180-1181. fordulóján megkaparintotta Dalmáciát, 1182-ben pedig visszaszerezte Szerémséget Baranccsal és Nándorfehérvárral, s a déli határt a Duna-Száva vonalán erősítette meg.

1183-ban, Elek meggyilkolása után Andronikosz lett az új császár, aki ellen függetlenségük céljából harcot indított a szerbek nagyzsupánja, Stefan Nemanja. Vele szövetségbe lépett Béla, aki seregével két ízben is Nišig és Szófiáig nyomult előre.

Időközben Konstantinápolyban felkelés döntötte meg Andronikosz uralmát, s a császári trónra II. (Angelosz) Izsák került, aki házassági szerződés keretében egyezett ki a magyarokkal: feleségül vette III. Béla alig tízéves lányát, Margitot (Bizáncban Mária). Dalmácia és Szerémség ezáltal jogilag is visszakerült a magyar királysághoz, míg Béla a Duna-Száva vonalától délre tett hódításairól úgy mondott le, hogy lányának adta hozomány gyanánt.

1184 táján meghalt III. Béla felesége, Chatillon Anna. A király ezután Capet Margitot, II. Fülöp Ágost francia király nővérét, II. (Plantagenet) Henrik angol király Henrik nevű fiának özvegyét választotta második feleségének. Ez az újabb dinasztikus kapcsolat azonban nem jelentette azt, hogy a magyar király az európai "nagypolitika" döntően befolyásoló tényezője lett volna, hiszen ő nem vett részt az új, harmadik keresztes vállalkozásban sem. Inkább hódító akciókra összpontosított, és kihasználta a halicsi és a vlagyimiri orosz fejedelmek viszályát, András (Endre) fiát állítva (csak rövid időre) Halics élére.

1189 tavaszán Barbarossa Frigyes óriási keresztes hadával Magyarországra érkezett. III. Béla biztosította a sereg átvonulását, s gondoskodott a vásárokról, hogy a keresztesek élelmet vehessenek, de tervükben nem vállalt tevékeny szerepet. Esztergom közelében június 4-én Béla feleségével, Margittal fejedelmi fogadtatásban részesítette és gazdagon, pompásan berendezett négyszobás sátorral ajándékozta meg a császárt, aki a királyné kérésére a fogoly Géza herceg érdekében közbenjárt a királynál. Erre III. Béla szabadon engedte a már sok éve börtönben sínylődő öccsét, és sereggel előre küldte a keresztesek útjának biztosítására. (Géza többé nem tért vissza Magyarországra. Bizáncban maradt, ahol felvette a Jóannész nevet. Fiai is görög földön találtak otthonra).

A császár néhány napos esztergomi, óbudai tartózkodás és Csepel-szigeti vadászás után indult, majd június végén Nándorfehérvárnál hajóit Bélának ajándékozta, és elhagyta az országot.

Velencével III. Béla többször is viszályba keveredett a dalmát kérdés miatt.

A trónutódlás

Még élete derekán Béla utódjául nevezte ki és megkoronáztatta idősebb fiát, Imrét, s hercegeként 1194-ben Szlavónia élére állította. Második fiának, Andrásnak várakat, birtokokat és sok pénzt hagyott, hogy saját be nem váltott fogadalmát teljesítve keresztes hadjáratot indítson a Szentföldre.

III. Béla uralkodása idején jelent meg a királyi pénzekben és pecséteken az a kettős kereszt, amely ma is szerepel a magyar államcímberben.

1196. április 23-án halt meg. Kívánságára Székesfehérvárott, első felesége mellé helyezték örök nyugalomra.

1848-ban az Árpád-házi királyi házaspárok közül az egyedüliként sikerült megtalálni és azonosítani földi maradványaikat. A vizsgálatok kiderítették, hogy III. Béla nemcsak emberi tulajdonságaival, uralkodói és hadvezéri képességeivel emelkedett ki kortársai sorából, hanem daliás természetével is. A csontváza méretei szerint 190 cm magas férfi volt. Az antropológusok még azt is megállapították, hogy nagy szeme és sasorra volt, sőt azt is, hogy az AB vércsoportba tartozott.

KIRÁLYI FIVÉREK KIRÁLYI VISZÁLYA

Imre (1196-1204) és III. László (1204-1205)

Imre király 1174-ben született III. Béla és Chatillon Ágnes (bizánci nevén Anna) első fiaként.

Még 1182-ben, nyolcéves korában, I. (Barbarossa) Frigyes német-római császár lányának jegyeseként, apja megkoronáztatta, hogy fia minden nehézség nélkül vegye át a királyságot. A hatalommegosztásra azonban csak 1194 folyamán került sor, amikor a húszéves királyfi, ismét megkoronáztatva, átvette Horvátország és Dalmácia kormányzását. De nem sokáig állt csak az országrész élén, ugyanis III. Béla király 1196. április 23-án bekövetkezett halála után az egész ország feletti hatalom felelősége az ő vállára nehezedett.

A királyságot Imre zökkenőmentesen vette át, ám vele szemben a serdülő korú és könnyelműsége hajló öccse, András (Endre) ismét eljátszotta azt a szerepet, amelyet az Árpád-ház hercegei közül addig már annyian eljátszottak.

Miután a szentföldi keresztes hadjáratra apjától kapott vagyont gyorsan elherdálta, András herceg nem csatlakozhatott az 1197-ben Dél-Itáliából útra kelt német keresztesekhez, mint ahogyan azt III. Béla özvegye, a francia Capet Margit tette, aki Akkonban (Szíriában) találkozott a nagy sereggel, és elkísérte végső céljáig.

Habár az öreg király végrendeletében a hatalmat egyértelműen idősebbik fiára hagyta, András, híveinek tanácsára, mivel már nem volt anyagi lehetősége a fényűzésre, bátyja ellen fordult és azon mesterkedett, hogy részt eszközölgjön ki magának az országból. Ehhez a tervéhez megszerezte unokatestvére, VI. Lipót stájer herceg katonai támogatását. A lázadó 1179. decemberében a szlavóniai Macseknél (Mačkinál) fegyverrel támadt Imrére, legyőzte és az ország megosztására kényszerítette. Így a király átengedte öccsének a dalmát-horvát hercegséget.

Testvérviszály

A testvérháborúban III. Ince, az egyház érdekeinek képviselőjét illetően a legelszántabb, legharciasabb, legkövetkezetesebb, pápák egyike, akinek saját politikai elképzelései voltak, Imre mellé állt. Levelében felszólította Andrást, hogy II. Bélának tett fogadalmát váltsa be: 1198. szeptember 14-éig induljon el Jeruzsálembe, mert különben kiközösítés alá esik, s akkor sem lehet Imre utódjává, ha az örökös nélkül hal meg. A herceg azonban, fittyet hányva a pápai intelmekre, országrészében önálló uralkodóként rendezkedett be: pénzt veretett Horvátország hercege felirattal, igazi feudális uralkodóként bejárta a tengermelléket, egyházi ügyekben intézkedett, és keménykezű főurakból álló udvart létesített, további trónkövetelő céljainak biztos támaszaként. Sőt, saját szakálára hódításba kezdett Bosznia és Hercegovina, illetve a középkori Ráma és Hum területén. Akciójának sikerét az új, Ráma és Hum hercegi címe is jelzi.

Mivel András a pannonhalmi apátot, Jánost is bevonta hatalmi törekvéseibe, a király sem volt rest az egyháziak megnyerésében: oklevelekkel kiváltságokat juttatott a templomos lovagoknak, birtokot adott a győri püspököknek, megerősítette a váradi egyház, valamint a szentgotthárdi ciszterciák javait és jogait. Különös gondot fordított az esztergomi érsekségre: elrendelte, hogy az esztergomi főpap minden királyi jövedelemből, továbbá a szepesi és a pozsonyi vámokból tizedet kapjon. Imre az érseknek ajándékozta az esztergomi királyi várban álló befejezetlen királyi palotát is, habár a király országrészében a hercegnek sikerült három püspököt a maga oldalára állítania: Boleszló váci, Elvin váradi és János veszprémi főpapot. Ezért Imre 1199. március 10-én megbízottjaival a váci székesegyházhoz ment, s kérte a püspöktől a kincstár kinyitását, amelybe azt a pénzt gyűjtötték, amely András ügyét szolgálta. A főpap ezt megtagadta és a királyt szidalmakkal illette, mire az személyesen rontott Boleszlóra, a földre rántotta, majd fegyveres kíséréte kidobta a templomból. Imre a kincstárban rábukkant az összeesküvők leveleire,

amelyekben a püspök őt zsarnokként festette le. Az 1199 nyarán Rádnál (Somogy vármegyében) megívott csatában az uralkodó legyőzte öccsét, aki VI. Lipót osztrák és stájer herceghez menekült. De már 1200 nyarán Gergely pápai legátus közbenjárására a testvérek kibékültek. Megegyezésük pontjai közé bekerült azon kötelezettségük, hogy közösen beindítják a szentföldi hadjáratot, ám a kényes külpolitikai viszonyok komoly akadályt jelentettek ebben.

Külpolitika

Külpolitikai téren Imre király figyelme a Balkán felé fordult. 1201-ben hadjáratot vezetett Nemanja fia, a szerb állam központi, raškai területét birtokló István (Stefan) szerb nagyzsupán ellen, annak testvérét, Duklja uralkodóját, Vukánt segítette a nagyzsupáni székbe, s felvette a Szerbia királya címet, de tényleges hatalom nélkül. A magyar király szemmel láthatóan arra törekedett, hogy a Balkán központjában levő, függetlenségében állandóan veszélyeztetett szerb államot tőle függő vazallussá tegye.

Imre az újjáéledt bolgár állam rovására is terjeszkedni akart, de itt hatalmi tervei III. Ince elgondolásaiba ütköztek. A pápa ugyanis koronát küldött Kalojannak, a II. bolgár császárságot visszaállító Aszen és Péter testvérenek, hogy eltávolítsa a bolgárokat a keleti egyháztól és közvetlenül a Szentszékhez kösse.

A magyar-bolgár fegyveres összeütközésről forrásaink nehezen rekonstruálható adatokat tartalmaznak. Tény az, hogy a bolgár terjeszkedés azokat a vidékeket is érte, amelyeket III. Béla - Imre szavai szerint - csak nászajándékként engedett át II. (Angelosz) Izsák bizánci császárnak és lányának, az alig tízéves Margit hercegnőnek. A király terve az lehetett, hogy Bulgária magyar közvetítéssel jusson el a római egyházhoz, mert ebből, mint közvetítő, ő is hasznot tudott volna húzni Bulgária vazallusi alávetettsége révén és a Morava vidéki terület visszaszerzésével. Ám III. Ince pápa, habár számos alkalommal hangsúlyozta, hogy mennyire szereti Imrét, a bolgárkérdésben a maga útját járta.

A keresztes hadjárat

Imre királyt a Szentszékkel nemcsak a bolgár ügy állította szembe, hanem a keresztes hadjárat kérdése is. Még 1200-ban a király és András herceg felvették a keresztet. Abban is megegyeztek, hogy ha mindketten Jeruzsálembe mennek, Lipót osztrák hercegre bízzák az ország kormányzását, sőt arról is intézkedtek, hogy bármelyikük tengerentúli halála esetén a másik fogja követni a trónon. De hol a szerb, hol a bolgár belügyekbe való beavatkozás akadályozta a terv megvalósítását, mire 1202-ben nagy nehezen elindult a drága IV. keresztes hadjárat, magyar elemek nélkül.

A keresztes erők szállítását Velence vállalta, mivel azonban a kialakított összeget nem tudták kifizetni, a városállam megszarolta őket és Zára (Zadar) ellen fordította, súlyos pusztítást okozva a városnak. A pápa elítélte a keresztesek akcióját, és a kiközösített velenceieket a magyar királynak nyújtandó elégtételre kötelezte. Az elűzött zárai lakosok 1203. április 25-e után foglalták vissza teljesen lerombolt városukat.

Időközben a keresztes had a Szentföld helyett Bizánc fővárosát, Konstantinápolyt vette birtokba, megvetve a latin császárság alapjait.

A bogumil eretnokség

A magyar királynak pápai kezdeményezéssel szerep jutott a Bosznia területén Kulin bán (1180-1204) idejében megerősödött bogumil eretnokség felszámolásában.

Ez az eretnokség Bulgáriából indult el a X. században. Tanításai a perzsi manicheizmusból és a bizánci paulikianizmusból nőttek ki. Filozófiai alapját dualista felfogás képezte, amely szerint a szellemi világ isten, az anyagi világ a sátán teremtménye. Hívei elfordultak a sátáni világtól, a fennálló feudalista társadalmi rendszertől, elítélték a vagyonszerzést, a házasságot. Szembeálltak az egyház hierarchiájával és a szentségekkel.

Miután Stefan Nemanja szerb nagyzsupán kiűzte az eretnekeket Szerbiából, a XII. és a XIII. század fordulóján a bogumilizmus központja Bosznia lett, de elterjedt a Balkán más területein is.

Kulin bán is 1199 táján feleségével, rokonságával és sok hívével együtt a bogumil vallás mellett döntött, ezáltal is a magyar uralkodótól való függetlenségét hangsúlyozva és menedéket nyújtva a szomszédos területekről elűzött "keresztényeknek".

III. Ince már 1200. október 11-én intette Imrét, hogy vessen véget az eretnekségnek, javaikat kobozza el, sőt magát Kulint se kímélje a római egyház által kijelölt helyes útra való térítésben. A magyar király engedelmeskedett a pápának, és megrótta a bánt, aki azzal mentegette magát, hogy a bogumilokat katolikusoknak hitte. Kulinnak Imrénél tartózkodó fia büntetése terhe alatt ígérte, hogy országában nem fogja engedélyezni az eretnekséget. Ám a sikerek csak felületesek voltak: az elkövetkező években a tiltott tanítás gyakorta felütötte a fejét Boszniában és Dalmáciában.

Imre belpolitikája

Valószínűleg a pápai diplomácia eredménye volt, hogy Imre 1200 körül a távoli Ibériai (Pireneusi)-félszigetről választott magának feleséget, s elvette II. Alfonz aragóniai király lányát, Konstanciát, akivel számos kíséző érkezett Magyarországra.

A heraldikusok szerint Imre az 1202. évi pecsétjén, amelyen először tünt fel a mai magyar címer (vízszintes) sávozata, a felesége kíséretében érkezett aragon lovagok függőleges vörös-arany sávozata (a vörös mezőben látható arany cölöpök) vette mintának, amikor annak magyar ellenpárjaként, a vörössel és ezüsttel hétszer vágott magyar sávozatot kezdte használni. A királlyal ismét versengő András, szintén 1200 körül, IV. Bertold isztriai és krajnai örgróf, merániai (tenger melléki) herceg lányát, Gertrúdot vette feleségül. Az ő kíséretében is számos idegen érkezett az országba. Ez a nyugati beáramlás a lovagi kultúra fejlődését eredményezte. Így például két provenç-i trubadúr, Pierre Vidal és Gaucelm Faidit jó ideig Imre udvarában tartózkodott.

Mintegy háromévi békés viszony után András ismét fellázadt testvére ellen. A Dráva-parti Varasd (mai Varaždin) közelében lejátszódott történet pontos adatait nem ismerjük. Egy évtizedekkel későbbi, ezért vitatott hitelességű, dalmát krónika szerint Imre fegyvertelenül, egy pálcával vagy királyi jogarral a kezében öccse táborába ment, kézen fogta Andrást, s így szólt annak híveihez: "Most látni fogom, ki mer kezét emelni a királyi ivadék vérére!" Azzal a herceget saját táborába vezette, majd tömlöcbe vetette, először Kene várában (Varasd vármegyében), később pedig Esztergomban.

Ha a krónika adatai hitelesek, akkor a magyar király személyének szinte vallásos tiszteletéről és tekintélyéről tanúskodnak. Az is lehetséges azonban, hogy egy másik, kortárs osztrák forrás, amely szerint Imre csellel fogta el Andrást, pontosabb. Gertrúdot ugyanakkor hazaküldte apjához.

András nem sokáig sínylődött testvére börtönében, mert 1204 első felében hívei, a Hont-Pázmány nembeli Sándor és társai kiszabadították esztergomi fogságából.

Ez a váratlan fordulat intette a már beteg királyt, hogy a trón biztosítása céljából intézkedjen. Így 1204. augusztus 26-án János kalocsai érsekkel megkoronáztatta kiskorú fiát, László herceget. Az öccsét pedig, miután belátta, hogy halála után a gyermek király nem tarthatja magát a rámenős Andrással szemben, közeli halálát sejtve, az ország kormányzójává és fiának gyámjává nevezte ki.

Utolsó intézkedése értelmében a pilisi monostorban levő pénzének kétharmad részét a templomos és a johannita rendre hagyta a Szentföld megsegítése céljából, s csak harmadát testálta Lászlóra.

1204. november 30-án halt meg. Egerben temették el.

III. László

A kiskorú III. László király (akit a Thuróczi-krónika illusztrátora felnőttnek ábrázol), Imre és Aragóniai Konstancia 1201 táján született, hároméves korában királlyá koronázott fia semmi jelentősebb szerepet nem játszott a magyar királyság történetében. Apja halála után csak jogi értelemben kezdett uralkodni. III. Ince pápa szíven viselte a gyermek sorsát, és Andráshoz is, de

Magyarország népéhez is levelet intézett, hogy a jogos örökös László iránt őrizték meg hűségüket.

András minden hatalmat a saját kezében összpontosított, és Konstancia, méltatlan helyzetét megunva, 1205 tavaszán fiával, a koronával és a hozzá hű főurakkal Bécsbe, VI. Lipót herceghez menekült.

András katonai intervencióval fenyegette meg osztrák rokonát, de egy váratlan esemény értelmetlenné tette a had megindítását: 1205. májusának elején a négyéves László király idegen földön hirtelen meghalt. Holttestét hazahozták és az utolsó Székesfehérvárott temetkező Árpád-házi királyként Szent István közelében temették el.

András most már akadály nélkül fejére tehetette az anyyira óhajtott (időközben hazahozott) királyi koronát.

A KIRÁLYI HATALOM HANYATLÁSSA

II. András (Endre) kora (1205-1235) az Aranybulláig

II. András király 1177 táján született. Apja III. Béla, anyja Chatillon Ágnes (Anna) hercegnő volt.

Béla halálakor országát idősebb fiára Imrére hagyta, András pedig várakat, birtokokat és sok pénzt örökölt, hogy apja fogadalmát teljesítve keresztes hadjáratot indítson a Szentföldre. Emellett Szlavónia kormányzását is Andrásra bízta. Az ifjú herceg azonban tékozlónak bizonyult, az örökölt vagyont egykettőre elherdálta. Sőt bátyja halála után a gyermek III. László királyt és az özvegy anyakirálynét, Aragóniai Konstancia hercegnőt mindenéből kiforgatta, s amikor nagy nehezen elnyerte a királyi méltóságot, már az sem tudott változtatni korábbi gyarlóságain. Továbbra is költekezően élt és könnyelműségével igen nehezen megoldható kérdéseket vetett fel, s igen heves összetűzésekhez vezetett a királyi birtokok szétszórásával és a vármegyerendszer felbomlasztásával, amelynek első lépéseit már apja, III. Béla megtette Modrus megye eladományozásával.

"Új intézkedések"

A kalocsai érsek által 1205. május 29-én megkoronázott II. András belpolitikája első szakaszának (1217-ig) egyik jellegzetes vonását maga a király 1217. évi oklevelében "új intézkedéseknek" nevezte és így körvonalazta: "bizonyos főembereink tanácsára megváltoztatván földünk állapotát, amelyet a régiek érintetlenül meghagytak, a várakat, a vármegyéket, a földeket és az egész bővelkedő Magyarország többi jövedelmeit örökölhető örökbirtokként báróinknak és vitézeinknek szétosztottuk". Ez az irányvonal a várföldeket és a királyi birtokállományt illető jövedelmeket állandóan csonkította, hiszen "a királyi felség bőkezűségét semmi sem szorítja határok közé, és az uralkodó számára az adományozás legjobb mértéke a mértéktelenség", ugyanakkor pedig hűségükért és szolgálataikért megajándékozott egyházi és világi nagybirtokosok gazdasági és politikai hatalmát növelte.

Az adományozásokból származó hiányt viszont valamiképpen, ha ideig-óráig is, pótolni kellett. De András a korábbi terményjövedelmek helyett inkább pénzbevételeit igyekezett megemelni, kezdetben csak rendkívüli, később rendszeresen behajtott kötelelességen keresztül. Ám a gazdasági élet ezekben az időkben még mindig nagyon kezdetleges volt. Kevés pénz volt forgalomban. A nagybirtokok szinte mindent maguk állítottak elő, így a kereskedelmi forgalom és a piaci termelés gyér volt. A király ilyen körülmények közepette sorozatos pénzrontással próbált magán segíteni: a nemes fémpénzek évről évre kisebbek és vékonyabbak lettek. Ezenkívül izmaelita (mohamedán) és zsidó bérlők kezébe adta a vámszedés és a só értékesítésének jogát is, akik aztán becsületesen kihasználták a lehetőséget, és embertelenül zsarolták a lakosságot, ami általános elkeseredést váltott ki.

A "merániak"

A királyi birtokok két kézzel szórása és az új jövedelempolitika fő mozgatója (1214-től) egy új udvari méltóság, a királyi ingóságok öreként egyfajta pénzügyminiszteri funkciót betöltő királyi tárnokmester volt, haszonélvezői pedig, a király hívein kívül, a nagyszámú külföldi, II. András első

feleségével, Gertrúddal (Dalmácia és Horvátország hercegének, valamint Isztria és Krajna grófjának lánya) együtt a német birodalomból Magyarországra költözött, "meráni" rokonság volt.

Különösen nagy kegyben részesült a királyné legfiatalabb öccse, a rámenős Bertold. Az ő kalocsai érsekké való kinevezését András valósággal kieroszakolta a pápánál, habár Bertold öt évvel fiatalabb volt a kánonjogilag megkívánt 30. életévnél, és egyházi, valamint szónoklattan ismeretei sem voltak kielégítőek. Nemsokára fontos világi méltóságok is a neve mellé kerültek: dalmát-horvát bán, majd erdélyi vajda lett.

Gertrúdnak és körének valószínűleg köze volt a Német Lovagrend 1211. évi betelepítéséhez is a kunokkal határos erdélyi Barcaság területére. Az intézkedés célja ugyan a kunok elleni védelem és a keresztény vallás terjesztése volt, de újabb adományok sorozatát vonta maga után: még a tulajdonukban levő földön talált arany vagy ezüst felét is megtarthatták.

Az "ország javaiból legelő" (Anonymus) németek térhódítása és a könnyelműsége hajló király átgondolatlan gazdaságpolitikája felháborította a magyarok nagy részét: aggódtak a tisztségviselők, nyugtalanokdtak a serviensek (vagyonos közsabadok), a könnyen magánföldsúri függésbe eshető várnépek, s az egyháziak is egyre hangosabban elégedetlenkedtek. Maga a király, belátva belpolitikájának rossz oldalát, 1214-ben levélben panaszkodott a pápának, hogy mivel Bertoldot "forrón szerette és mások fölé emelte, ezzel csaknem az egész ország különböző rangú embereinek gyűlöletét" magára vonta.

Gertrúd meggyilkolása

A németbarát politikával szemben egyre fokozódott az elégedetlenség, amely elsősorba "a bárhonnan jövő németek iránt ... "szivélyes" királyné ellen itányult, s 1213-ban összeesküvésbe és merényletbe torkollott olyan főurak szervezésében, akik korábban Gertrúd udvarának magas tisztséget betöltő képviselői voltak: Péter ispán, Bánk bán és veje, a kacsics nembeli Simon kardját a királyné vére szennyezte be.

A XIII. századbéli bécsi domonkosok évkönyve és a XIV. századi magyar források a merényletet azzal indokolják, hogy a királyné taszította Bánk feleségét jövevény öccse karjaiba. Egy másik korabeli forrás Péter feleségéről mondja ugyanezt. Ha nem is lehet pontosan meghatározni, melyik hölgy volt az "áldozat", a kortárs írók erköcsteléneknek tartották a merániakat.

János esztergomi érsek is, akinek Bertold sok sérelmet okozott, tudott a merényletről, de maga abban nem szerepelt. Olyan levelet intézett az elégedetlen főurakhoz, amelyet kétféleképpen lehetett értelmezni. Az egyik magyarázat szerint jelt adott az akcióra: "A királynét megölni nem kell félnetek, jó lesz, és ha mindenki beleegyezik, én magam nem ellenzem", a másik szerint azonban ellenezte azt: "A királynét megölni nem kell, félnetek jó lesz, és ha mindenki beleegyezik, én magam nem, ellenzem".

1213. szeptember 23-án, amikor András éppen úton volt Halics felé, az összeesküvők a pilisi erdők közelében tartózkodó Gertrúd királynéira és kíséretére törtek. A királynét valószínűleg mezei sátrában karddal gyilkolták meg. Tetemét a pilisszentkereszti ciszterci monostorban temették el. A merényletet, amelynek más német áldozatai is voltak, Péter és Simon követték el. (A történetet Melinda tragédiájának elbeszélésével Katona József dolgozta fel híres *Bánk bán*-jában).

A már gyenge központi hatalommal rendelkező király a történet hírére hazatérve egyedül Pétert büntette karóba húzással és birtokelkobzással, Bánkot csak nádori tisztségétől fosztotta meg. Birtokait jóval később veszítette el. Maga Simon is évekkel utóbb bűnhődött.

II. András és Gertrúd házasságából öt gyermek született: Kettő lány (Erzsébet, akit türingiai Lajos vett nőül, s akit 1235-ben szentté avattak, valamint Mária, aki II. (Aszen) Iván bolgár uralkodó felesége lett) és három fiú (Béla 1206-ban, Kálmán 1208-ban, András 1210 táján született).

Habár Gertrúd meggyilkolása után a király a németeket háttérbe szorította, az "új intézkedéseket" még egy ideig folytatta. De ellenfelei sem nyugodtak: a "tékozló" András ellenében Gézának, III. Béla öccsének fiaihoz Bizáncba leveleket és követeket küldtek, majd kieszközölték a király kiskorú fiának, Béla hercegnek a megkoronázását.

II. András külpolitikája

II. András folytatta elődei keleti orientációjú külpolitikáját, több ízben beavatkozott az orosz fejedelemségek viszályaiba, és már 1205-ben felvette Halics és Lodomeria királyi címét, fiát, Kálmánt helyezve Halics élére, de csak rövid időre.

András a Balkánon is aktív politikát folytatott. Itt a szerb-bolgár ügyekbe keveredett és dinasztikus kapcsolatokat létesített, amikor 1215-ben a rövid életű Latin Császárságból, ahol egy párt még császárelőjeltet is látott benne, új feleséget, Jolántát (franci-latin hercegnő és Auxerre grófnője), hozott magának.

Végre 1217-ben beváltotta ígését, és a régóta halogatott keresztes hadjáratba indult Velencétől bérelt hajókon. Annyira híján volt a pénznek, hogy elindulásához kölcsönöket kellett felvennie az egyházi és a világi főuraktól.

Útjának főbb állomásai Zágráb, Spalató, Ciprus, majd Akkon voltak, ahova 1217 októberében érkezett meg. A keresztesek innét háromszor kíséreltek meg támadást a "hitetlenek" ellen: első ízben november elején, de Jordán folyó vidékén ellenséggel nem találkoztak, s így alkalom adódott a biblikus helyek meglátogatására. A második akció, amelyet már nem András vezetett, december elején indult egy közeli erős vár ellen, de eredménytelenül. A magyar király időközben a tripoliszi grófságban járt, ereklyéket vásárolt, csekély pénzét felélte, végül már Gizella királynénak a veszprémi egyháztól kölcsönkért koronáját is eladta 140 márkáért.

Ezalatt december közepén a keresztesek egy harmadik támadásra is rászánták magukat, de a sereg java része odaveszett. Így II. András már 1218 januárjában szétvert hadával szárazföldi úton hazaindult anélkül, hogy a mohamedánokkal szemben bármiféle eredményt fel tudott volna mutatni.

Útközben házassági terveket szövögetett s eljegyezte harmadszülött fiát, Andrást II. Leó örmény király lányával (az eljegyzés később felbomlott), Béla fiát Máriával, I. (Laszkarisz) Theodórosz nikaiai császár lányával, Mária lányát pedig a bolgár cárral.

Az 1230-as években a jó osztrák-magyar viszony is megromlott. András összetűzésbe került (Babenberg) Frigyessel, de döntő csatára nem került sor az ellenfelek között.

II. András és az uralkodó elit

A Szentföldről visszatérő királyt országában vígasztalan kép fogadta. A rövid keresztes hadjárat idején ugyanis heves harc robbant ki a birtokpolitika hívei és ellenzői között. Az országban uralkodó helyzetről maga II. András így tájékoztatta a pápát: "amikor Magyarországra visszaérkeztünk, nem Magyarországot, hanem egy elgyötört, feldúlt és minden kincstári jövedelméből kifosztott országot találtunk, úgy, hogy se adósságunkat, amelybe zarándoklatunk kevert bennünket, megfizetni, sem országunkat előbbi állapotába visszaállítani még tizenöt esztendő alatt sem tudjuk".

Ezért 1221-ben a király elhatározta, hogy az eladományozott földeket visszaveszi. De az elégedetlenség már túl nagy volt. Ismét kézenfekvőnek látszott a király fiát, a lassan fiatalemberré cseperedett Bélát felléptetni, mert a főurak most tőle várták birtokéhségük kielégítését. Intézkedései sikeresek voltak: a király a már 1214-ban megkoronázott fiát most területi hatalommal ruházta fel és Béla ezentúl mint horvát-dalmát-szlavón herceg, új jogokat gyakorolt, majd 1220-ban megtörtént a tizennégy éves királyfi és alig fiatalabb menyasszonya, a nikaiai császárlány, Mária házassága. Ugyanakkor II. András menyét Magyarország királynéjává koronáztatta. A fiatalok két évig szeretetben és békében éltek, amikor 1222-ben András jobbnak látta új feleséget keresni fia számára, akitől az országra nézve nagyobb haszon származhatott: sikerült rávennie Bélát, hogy maga kezdeményezze III. Honorius pápánál a házasság felbontását. Ettől kezdve hol nyílt, hol lappangó ellentét választotta el a két királyt, az apát és a fiát.

AZ 1222. ÉVI ARANYBULLA

Méltán tekinthető a feudális Magyarország alkotmányának

Az 1222. év fő eseménye az arany függőpecsétjéről elnevezett, ünnepélyes, hét példányú, számunkra csak másolatokból ismert királyi oklevél, az Aranybulla kibocsátása volt. Ezt a dekrétumot olyan erős palotaforradalom hatására adta ki a király, amelynek vezetői a sérelmet szenvedett előkelők, de szélesebb néptömegek is voltak.

Birtokpolitikai vonatkozásban az elégedetlenek kimondatták Andrással, hogy egész vármegyét vagy bármiféle méltóságot örök tulajdonul nem fog eladományozni, s a jövőben becsületes szolgálattal szerzett birtokaitól senkit sem fog megfosztani. Az Aranybulla korlátozta az idegenek országos tisztségekbe juttatását, birtoknyerését, megtiltotta a zsidók és izmaeliták pénzverő ispánként, só- és vámtisztként való alkalmazását, valamint az évenkénti többszöri pénzbeváltást. A serviensek engedélyt kaptak, hogy szabadon csatlakozhassanak Bélához mint ifjabb királyhoz, András pedig megígérte, hogy emiatt nem dülja fel birtokaikat, s egyikük sem fogad be táborába olyan személyt, akiket másuk igazságosan elítélt vagy perbe fogott.

Az oklevél több cikkelye is fellépett a méltóságok halmozásaival szemben. Megtiltotta a királyi főtisztviselőknek a szegények elnyomását, az ispánoknak a várnépek kifosztását. A bírói úton elítélteket senki sem védhette meg. Előírta, hogy a király vagy nevében a nádor Szent István ünnepén (augusztus 20.) évenként jelenjen meg Székesfehérváron, hogy a panaszokat meghallgassa.

A serviensek helyzetét, kiváltságait olyan részletesen szabályozta az Aranybulla, hogy a történészek és jogtörténészek egyfajta nemesi alkotmánynak tekintik. Így például tiltotta a királyi népelemek megszállását a serviensek falvaiban, s a király is megígérte, hogy hívatlanul nem száll meg náluk. Az ország határán túl vezetett hadjáratban a serviensek csak pénzért tartoztak részt venni, de ha ellenség támadt az országra, kivétel nélkül harcolniuk kellett. A király azt is megígérte, hogy nem fogja el a servienseket senki kedvéért, csak ha előzőleg perbe fogták és elítélték őket.

Az egyháziakat az az intézkedés sújtotta leginkább, hogy kiiktatta őket a sókereskedelemből, és az egyházi tized beszédését ezüstpénz helyett természetben (borban, gabonában) írta elő.

Az Aranybulla híres záró (31.) cikkelye, az ún. "ellenállási záradék", kimondta, hogy a főpapok és az előkelők ellenállhatnak és ellentmondhatnak az uralkodónak, ha a király vagy utódai a dekrétum rendelkezéseit megszegné.

Az Aranybullát méltán tekinthetjük feudális alkotmánynak, annál inkább, mert bekerült Magyarország azon törvényei közé, amelyek betartására később a királyok koronázási esküt tettek.

Mivel ez a dekrétum az egyházakat számos ponton háttérbe szorította, azok 1231-ben a magyar királyt újabb Aranybulla megfogalmazására kényszerítették. Az új okmány sok mindent átvett a máskülönben legnagyobb részét végre nem hajtott 1222. évből, de számos új, elsősorban az egyház számára kedvező intézkedést is tartalmazott. Tiltotta, hogy a király zsidókat és izmaelitákat hivataluk élére állítson, de jelentősebb sikerek nélkül. Ezért 1232-ben Róbert esztergomi érsek egyházi tilalom (interdictum) alá vetette az egész országot. Megtiltotta az istentiszteleteket és néhány királyi tanácsot kiközösített. II. András engedni kényszerült: 1233-ban megkötötte Jakab pápai legátussal a beregi egyezményt, amely az egyház lelki és politikai hatalmának biztosítását szolgálta.

A templomok adómentességet nyertek, a király pedig még egyszer megígérte, hogy nem állít izmaelitákat és zsidókat közhivatalok élére, sőt, azoknak bizonyos jelekkel való megkülönböztetését is előírta. Visszaállította az egyház sóval kapcsolatos régi jogait, és pontosan szabályozta a só forgalmát. Jakab határnapot tűzött ki az egyezmény teljesítésére. Mivel azonban András nem tudott idejében eleget tenni a kimondottnak, 1234-ben a megbízott boszniai püspök kihirdette az inderdictumot, és kiközösítette a királyt. De András szerencséjére éppen akkor folyt Erzsébet lányának a szentté avatása, ami meglágyította a pápát, s az egyházfő feloldotta a súlyos büntetést.

Időközben a serviensek is összefogtak, s kezükbe vették saját érdekeik képviselését. Erről Zala megyéből van adatunk: 1232-ben a Zalán lakó serviensek a király engedélyével bírakat választottak és ítéleztek mindazok ügyében, akik pereikben hozzájuk fordultak. Ez a lépés vezetett a serviensek (később nemesek) által irányított megyei szervezet kialakulásához.

Andreanum

Az első Aranybulla megjelentetése után ritkábbá váltak a királyi birtokadományok, de nem szűntek meg teljesen. Legkézefoghatóbban tanúskodik erről a dél-erdélyi német ("szász") hospeseknek (vendégeknek) adott 1224. évi kiváltságlevél, az Andreanum, amely kijelölte a szász föld határait, a szebenyi ispán fennhatósága alá rendelte azt, s mindazoknak, akik vonakodtak az általa kijelölt ispán hatalma alá kerülni, lehetőséget adott az elvándorlásra. Úgy látszik, ekkor hagyták el Szászsebest, Szászkezd, valamint Szászorbó vidékét a könnyűlovas, határvédő székelyek.

E kiváltságlevél részletesen szabályozta a szászok kötelességeit és széles körű jogait. Elrendelte, hogy évi 500 ezüstmárkával adózzanak, a király seregébe az országon belül 500, azon kívül 100 fegyverest adjanak. Ugyanakkor számos kedvezményben is részesültek, mint amilyenek a szabad papválasztás, országos vámmentesség, só- és erdőadományok voltak.

A Német Lovagrend kiűzése

Andrásnak 1225-ben komoly gondja támadt a Barcaságban garázdálkodó Német Lovagrenddel, amely hódító politikával kezdett a Kárpátok túloldalán lakó kunokkal szemben. A magyar király állandóan növelte birtokállományukat, a pápa pedig egyházi szervezetüket kivonta az erdélyi püspök és az esztergomi érsek fennhatósága alól, s közvetlenül a Szentszékhez kapcsolta.

A lovagok kunföldi sikerei a domonkosok térítő tevékenysége előtt is utat nyitottak: a források a kun pogányok tömeges megkereszteléséről tanúskodnak. A lovagrend viszont arra törekedett, hogy megszabaduljon a magyar uralomtól, s amikor 1224-ben a pápa földjüket a maga tulajdonának nyilvánította, betelt a pohár. András már nem tűrhette ezt a függetlenségre való törekvést, s miután szép szóval nem tudta engedelmessegre bírni a lovagokat, 1225-ben fegyveresen űzte ki őket az országból. Új hazájuk a Balti-tenger melletti térség volt, ahol a következő évszázadokban súlyos problémákat okoztak a lengyel uralkodóknak.

II. András halála

II. András élete utolsó éveiben számos családi esemény történt. 1233-ban elvesztette második feleségét, Jolántát, akinek tetemét a Maros egresi cisztercita monostorban helyezték örök nyugalomra. Egy lánygyermekük született, Jolánta, aki 1235-ben Jakab aragóniai király felesége lett. 1234 őszén II. András harmadszülött fia, András is meghalt. Ugyanakkor a hatvanadik éve felé közelgő király 1234 tavaszán oltárhoz vezette új menyasszonyát, a nála harminc évvel fiatalabb Beatrixot, az itáliai örgróf lányát. Amikor 1235. szeptember 21-én váratlanul meghalt, felesége gyermeket várt. András holttestét több egyház is magának követelte. A hagyományban székesfehérvári és váradi eltemetésének maradt nyoma. A pilisi ciszterciták még pereskedtek is földi maradványaiért. Legvalószínűbb, hogy II. Andrást Jolánta mellé, az egresi monostorban temették el. A király halála után a fiatal özvegy kellemetlenül érezte magát Magyarországon, ezért férfiöltözékben titokban elhagyta az országot. 1236 elején német földön szülte meg gyermekét, Istvánt, az utolsó Árpád-házi király, III. András apját.

A MÁSODIK HONALAPÍTÓ

IV. Béla (1235-1270) uralkodásának kezdete - I. rész

IV. Béla király 1206 második felében született II. András és a "meráni" Gertrúd elsőszülött fiaként.

Akkorra már a magyar királyságban megszilárdult a hűbéri (feudalista) társadalmi rendszer és a kereszténység fegyelme, s egy új korszak vette kezdetét a királyi hatalom gyengülésének, a meggyerendszer szétesésének és az oligarchák (főurak) erősödésének jegyében.

A királyi birtokok elajándékozása természetes folyamatnak számított egész Európában. Magyarországon azonban a gyakori testvérharcok ezt csak felgyorsították: Imre és II. András

szinte két kézzel szorták a királyi birtokokat, amelyek a központi hatalom anyagi alapját alkották, és nagyban hozzájárultak az uralkodó tekintélyének csökkenéséhez.

András egész vármegyéket idegenített el. Ráadásul igen nagy vagyonokat juttatott felesége földijeinek, a német lovagoknak, s ezzel növelte a belső feszültséget. Így 1213-ban nyílt főúri összeesküvés tört ki az ország javait "felfaló" idegenek ellen, amelynek egyik neves szervezője Bank bán volt. Az elégedetlen főurak Gertrúdot András távollétében megölték; a német kísérek közül is sokan életüket veszítették.

A mindössze hétéves Bélát, akit a királyné halála után az elfoglalt apa helyett Miska ispán nevelt, nagy megrázkódtatásként érte édesanyjának kegyetlen meggyilkolása. Gertrúdot ugyan a kor felfogása szerint joggal bíralták politikai cselekedetei miatt, ám szülői kötelességét valószínűleg példásan teljesítette. Béla később, felnőtt korában többször is megrendülten idézte fel anyja képét, s a történelmi források szerint éppen ő volt az, aki a legálhatatosabban ápolta a tragikus sorsú királyné emlékét. Sőt, a kortársak feljegyzéseiből értesülünk arról is, hogy II. Andrást a fiai közül elsősorban Béla bírhatta rá, hogy tizenöt évvel a merénylet után leszámoljon a még élő bűnösökkel.

1214-ben az oligarchák nyomására, akik vagyonéhségük kielégítését várták e politikai akcióitól, az öreg király kénytelen volt beleegyezni Béla ifjabb királlyá választásába, majd 1220-ban a horvát-dalmát-szlavón hercegség élére állításába. Mire Béla tudatosan kezdett államkérdésekkel foglalkozni, akarata ellenére is, olyan politikai helyzetben találta magát, amelyben szembekerült az apjával.

Béla házassága

Mivel komoly és lelkiismeretes volt, 1220-ban engedelmesen teljesítette a keresztes hadjáratból visszatérő II. András dinasztikus tervét, és tizennégy évesen feleségül vette a nikaiai görög császár, Laszkarisz Teodor lányát, a nála alig fiatalabb Máriát, akit ugyanakkor Magyarország királynéjává koronáztak.

Ám amikor 1222-ben András jobbnak látta, hogy új, az ország számára politikailag hasznosabb feleséget szerezzen fia számára, és elhatározta, hogy a fiatalokat elválasztja egymástól, Béla fegyelmezetten kezdeményezte a válást a pápánál. A magyar főpapok és a királyfi elégedettségére azonban III. Honorius kiderítette, hogy az ifjú apja parancsára és "némely gonoszok rosszindulatú sugalmazására" bocsátotta el Máriát. Ezért energikusan a házasság visszaállítását szorgalmazta. Béla ekkor szembefordult apja haragjával, és visszavette hitvesét, de a biztonság kedvéért a királyi bosszú elől Ausztriába, VI. Lipót herceghez menekült, ahonnan csak megint pápai intervencióra került vissza Magyarországra.

Erdély hercege

Kezdetben, mint szlavón herceg, Béla is a bőkezű adományozások politikáját gyakorolta. Nemcsak anyagiakkal gazdagította a világi és az egyházi előkelőket, hanem kibővítette saját udvarát is, és rövid időre különválasztotta a szlavón és a tengeremelléki báni méltóságot, komolyan megingatva apja hatalmát. Ezért 1226-ban II. András úgy próbálta elmozdítani népszerű fiát megszokott környezetéből, hogy Erdélyben alapított számára új hercegséget, a Drávától délre fekvő területek élére pedig másodszülött fiát, Kálmánt állította, arra számítva, hogy ő engedékenyebb eszköz lesz a kezében. De a királynak hamarosan csalódnia kellett, mert kisebbik fia is inkább bátyjához igazította lépteit. Emellett, Béla körül Erdélyben is erős párt szerveződött.

A kolduló szerzetesrendek Magyarországon

A XIII. század elején különös erővel lángoltak fel a közeli eredetű, főleg a városiak körében terjedő, manicheus eretnokség új formái: olasz földön a patarénusok, Franciaországban a tiszták, a Balkánon pedig a bogumilok tanításai. Ellenük a kolduló szerzetesrendek harcoltak a legeredményesebben, mert a korábbi rendek szerzetesei, a bencések, a ciszterciák, a premonstreiek bezárkóztak kolostoraikba, keveset találkoztak a néppel, és ezért tevékenységük hatékonysága csekély volt.

A spanyol születésű Szent Domonkos (Domingo) által 1216-ban létrejött domonkosok (dominikánusok vagy prédikátorok) és az olasz Assisi Szent Ferenc (Francesco) által 1210-ben megalapított ferencesek (kicsiny testvérek) szerzetesi, a pápaság nagy szövetségesei, futótűzként terjedtek el Európában. Szegénységet hirdettek, a nép közé mentek, munkával és koldulással tartották fenn magukat. Felkarolták a tudományokat, és a keresztény hit terjesztői voltak.

Domonkos a dél-franciaországi tiszták kegyetlen üldözésének volt a szemtanúja, s ezért elhatározta, hogy az eretnekeket és a pogányokat szép és jó szóval, anyanyelvű igehirdetéssel, nem pedig erőszakkal téríti meg. Már 1221-ben kolostora volt Magyarországon is, amikor a bolognai egyetem magyar származású tánára, egyébként domonkos társa és barátja, Magyar Pál (Paulus Hungarus) hazament és otthon buzgolkodott a rend érdekében.

A domonkosok nem kies helyekre települtek, hanem a városokban (első kolostoruk Magyarországon Győrött létesült) térítettek. A hittudományt magas fokon művelték (Aquinói Szent Tamás, a középkor nagy tudományú szerzetese is Domonkos-rendi volt), és II. András, majd IV. Béla királyságában a magyar nyelvű irodalom művelőivé és terjesztőivé váltak.

A ferencesek 1229-ben jelentek meg magyar földön. Elterjedésük lassúbb ütemű volt, mint a domonkosoké, de rövid időn belül sikerült önálló rendtartományt szervezniük. Első kolostoraikat Fehérvárott és Nagyszombaton, tehát szintén városokban létesítették, s a legszegényebb társadalmi rétegek között terjesztették az igét, magyarul.

Maga Assisi Ferenc, a világi élvezetektől megundorodott gazdag kereskedő, egy szép napon véget vetett addigi életmódjának, szétosztotta posztókereskedő apjának vagyonát, és ruhátlanul vágott neki a világnak. Szinte pillanatok alatt számtalan követője akadt: olcsó, durva posztóból készült barna ruházatuk ("csuha"), a kápával és a fehér kötélövel, mindenütt felbukkant. Abban különböztek a domonkosoktól, hogy fittyet hánytak a magas tudományoknak, és az érzelmi indíttatású hitet élesztették, s emiatt maguk is gyakran keveredtek az eretnesség gyanújába. Azt prédikálták, hogy az ember lelkét csak a gazdagságról való lemondással lehet megmenteni. A kolduló barátok a szó szoros értelmében felfordították a világot.

Magyarországon különösen a domonkosok voltak népszerűek, és az 1230-as évektől kezdve a királyi udvar nélkülözhetetlen elemei lettek.

Kunország királya

Mint Erdély hercege, Béla aktívan részt vett az általa különösen kedvelt és támogatott domonkosok merész terveiben, ún. kun misszióiban: a szerzetesek, eljutva az erdélyi hercegséggel határos kunok Dnyeper menti szállásaira, megkezdték az ott élő pogányok megkeresztelését.

A mind keletebbre történő térítések a koldulók hivatásának céljai voltak, de azok eredményei joggal keltették fel a szinte már független uralkodó Béla herceg és a pápa érdeklődését. Mind a két fél a saját hatalmának kiterjesztését várta az igehirdetések sikereitől: fennhatóságuk alá kerülő földeket, adó- és tizedfizetésre kötelezhető embereket reméltek. Béla már 1233-ban felvette uralkodó címei közé a Kunország (Havasalföld, Moldva) királya méltóságot.

A misszióban fontos szerep jutott annak a néhány száz éve ki nem hunyt emléknek, hogy valahol Keleten, a Volga táján, ahonnan Árpád magyarjai származtak, élnek még hátramaradt magyarok, mert szokás volt, hogy az új legelőterületek felé induló nomádok, a biztonság kedvéért, hátra hagytak egy csoportot, hogy baj esetén legyen hova visszatérniük. Béla ezekre az ismeretekre támaszkodva a domonkos szerzeteseket nemcsak térítő útra küldte, hanem azzal a feladattal is megbízta, derítsék fel: élnek-e még magyarok a Volga mentén.

Az első, négy tagból álló expedíció 1235 táján indult Keletre. Közülük csak Ottó barát élte túl a vállalkozást, aki visszatérve, halálos ágyán mondta el: kereskedőnek adva ki magát, egy pogány országban, a Kaukázus déli lejtőin találkozott néhány magyarral, s beszélt velük magyar nyelven. De alighogy elmondta tapasztalatait, meghalt.

A domonkosok, égve a hitetlenek megkeresztelésének vágyától, újabb négy barátot küldtek a Keleten maradt magyarok felkutatására. Világi ruhát öltöttek, pogány módra megnövesztették szakálukat és hajukat, majd 1235-ben nekivágtak Kelet-Európa pusztáinak. Költségeiket megint az erdélyi herceg fedezte. A négy barát egyike Julianius volt.

A herceg birtokvisszavételei

Az ifjabb király azon törekvését, hogy megszilárdítsa a megingott központi hatalmat és beindítsa a birtokvisszavételi politikáját, amelyben nagyapját, "az öreg Béla királyt" (III. Béla) tekintette példaképének, nagy mértékben befolyásolta erejének növekedése, amiről több önálló külpolitikai akciója tanúskodik: a többnyire románlakta Szörény vidékének bánsággá szervezése és erdélyi országrészéhez kapcsolása; azután azon kísérlete, hogy megvesse lábát az Al-Duna jobb partján, bolgár területen (1228-ban Vidin ostromával próbálkozott, s nem zavarta őt ebben az sem, hogy Bulgária élén sógora, II. /Aszen/ Iván állt); valamint az 1230-as magyarelles osztrák betörések elhárítása és kevésbé sikeres kereszties hadjáratai a boszniai eretnekek ellen.

Az 1228-ban induló és 1231-ig tartó birtokvisszavétel kizárólag a "felesleges és haszontalan örökadományok", Imre és II. András által elidegenített várföldek restaurációjára irányult.

A birtokfelülvizsgálatok, amelyek elsősorban a világiak kezén levő örökadományokra irányultak - egyháziak birtokaihoz Béla nem nagyon nyúlt, mert azokat a lélek üdvének tekintette -, változatos módon történtek, néha Béla is jelen volt az elbírálásnál, néha pedig földbírákat küldött ki, de vizsgálat döntő tényezője az okleveles bizonyítás volt. Ám e politikának szélesebb körű megvalósítását nagymértékben korlátozta az a tény, hogy Béla nem volt az egész ország uralkodója, és ezért számolni kellett II. András ellenállásával, aki ott akadályozta őt, ahol csak módja volt rá, habár az okleveleiben az állott, hogy a birtokfelülvizsgálatokat apja akaratából és fő embereinek érett tanácsára teszi.

Apján, a királyon kívül más ellenzéke is volt a királyfinak: a várelemek keveselték, az előkelők pedig sokallták a visszavételeket. Ilyen körülmények közepette a népszerűtlen és veszélyes politika 1231-ben megbukott.

Belső feszültségek

II. András halála után, 1235. október 14-én Róbert esztergomi érsek Székesfehérvárott megkoronázta Béla királyfit. A szertartáson öccse, Kálmán vitte a kardot, míg a halicsi bojárok elől Magyarországra menekült Danyilo Romanovics fejedelem a király lovát vezette.

IV. Bélának trónra lépése után az volt az első dolga, hogy leszámoljon apja híveivel, akik az ellenségeskedések szítói voltak a királyi család tagjai között. Amdod fia, Dénes nádort, akit még a fiatal Beatrixhoz, András harmadik feleségéhez fűződő tiltott viszonytal is vádoltak, megvakítottatta, Kán nembeli Gyulát pedig börtönbe záratta, azzal magyarázva a büntetéseket, hogy apja életében az udvar tisztségviselői gyakran bántak vele tiszteletlenül. A hűtlenséggel és az ország javainak eltékozlásával vádolt főemberek vagyonát IV. Béla elkobozta. Csak néhány előkelőnek sikerült elmenekülnie a király bosszúja elől.

Béla a központi hatalom tekintélyét azzal is növelni akarta, hogy megtiltotta a hozzá való közvetlen bejárást, és bevezette az írásbeli kérvényezés rendjét. Ezenkívül saját embereit ültette a vezető tisztségekbe, és elégettette a királyi tanácsban használt székeket is, megtiltotta, hogy - a hercegek és a főpapok kivételével - bárki is leüljön a jelenlétében.

Önálló uralkodásának kezdetén még nagyobb lendülettel és újult erővel fogott hozzá a földbirtokvizsgálatokhoz. De most már nemcsak világi, hanem egyházi kézre jutott királyi birtokok visszavételét is szorgalmazta, s ebben öccse, Kálmán is segítségére volt. Közösén több cisztercita monostort, a johannita, a templomos és a Szent Lázár-rendet fosztották meg bizonyos vagyonuktól. Még IX. Gergely pápa intéseinek sem volt foganatja.

Am ahogyan haladt előre a birtokvisszavétel ügye, úgy nőtt az ellenállás a megkárosítottak részéről. "Ez volt a kard, amely átjárta a magyar urak szívét" - írta Rogerius váradi, olasz származású pap, a tatárjárás krónikása. A nemesek a kortárs források szerint ezekkel a szavakkal adtak hangot sérelmeiknek: "A királyok sokszor hadba szólították őket vagy elődeiket az oroszok, kunok, lengyelek ellen, közülük vesztek karddal is, haltak éhen is, estek foglyul is, szenvedtek különféle kínt is, de a régi királyok a hadból megtérőknek vagy a foglyok családjának illendő kártérítésül falvakat, birtokokat és praediumokat örökös tulajdonjoggal adományoztak. Ez a király pedig nemcsak semmit nem adott nekik, de még régen adományozott javaikat is visszavette a maga hatalmába, birtokába."

1240-ben válságos belpolitikai helyzet állt elő. A megromlott politikai hangulat nem javult a birtokvisszavételi politika megszüntetésével sem, sőt a tatárok elől menekülő kunok befogadása után tovább súlyosodott, s épp a tatár támadás előestéjén süllyedt a mélypontra.

A TATÁROK ÚTJA VERECKÉIG

IV. Béla kora a tatárjárásig - II. rész

Az 1325. év tavaszán Julianus domonkos szerzetes és három társa Béla királyfi (II. András még élt) költségén útra kelt, hogy bizánci földön és a Fekete-tengeren át eljusson Magna Hungariába (Nagy-Magyarország vagy Baskíria), a keleti magyarok lakóhelyére.

A térítők szárazföldi úton, Bulgárián keresztül jutottak el Konstantinápolyba, ott tengerre szálltak, és 33 napi hajózás után Matrika (ma Tamany) városánál értek partot. A Kaukázus északnyugati vidéke, illetve a Kubán torkolata és a Tyerek közti füves pusztán 13 nap alatt keltek át, és így jutottak el az iráni nyelvű alánok országába, a kaukázusi Alániába. Ott azonban a szerzetesek a közelben állomásozó tatároktól való félelem miatt nem tudtak kísérőket kapni. Hónapokon át kanalakat készítettek, hogy a létfenntartásukhoz szükséges minimális élelmet előteremtsék maguknak. Hogy súlyos helyzetükön könnyítsenek, azzal is próbálkoztak, hogy két barátot rabszolgaként eladnak, de eredménytelenül: a szántani és örölni nemigen tudó szerzetesekre nem akadt vevő. Ezért ketten visszafordultak Magyarországra, a másik kettő pedig Alániában maradt. Ezután pogányok kíséretében 37 napig, éhségtől és betegségektől gyötörve gyalogoltak a Kaukázustól északra elterülő sivatagban. Ráadásul, barbár útitársaik pénzt gondolva náluk, majdnem meggyilkolták őket.

A 37. napon érkeztek meg Bundaz (Burdász) városába, ahol finn-ugor nyelvű, de mohamedán vallású lakókkal (mordvinokkal) találkoztak. Itt, a város melletti mezőn megpihentek, majd rövid idő múltán továbbmentek. A szomszédos településen, egy mohamedán házában, a beteg Gerhardus barát meghalt. Julianus egyedül, egy mohamedán pap szolgájaként jutott el Nagy-Bulgáriába, amely a Volga és a Káma összefolyásától délebbre terült el. Itt Julianus egy magyar nőt talált, aki a keleti magyarok földjéről erre a vidékre ment férjhez. Tőle tudta meg, hogy kétnapi járőföldre ráakadhat a keresett magyarokra.

Magna Hungariában

Megérkezése, számtalan kaland és viszontagság után, nagy örömet szerzett Magna Hungariának. A találkozás várva várt pillanata meghiúsult volt: "Megtalálta pedig őket a nagy Etil (Volga) folyó mellett, kik látván őt, s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett. Körülvezették őt házaikban és falvaikban, és behatóan tudakozódtak keresztény magyar véreik királyáról és országáról. Bármit mondott nekik Julianus a hitről vagy egyebekről, nagy figyelemmel hallgatták, mivel teljesen magyar a nyelvük. Megértették őt, és ő is azokat... Lovakban és fegyverekben bővelkednek és igen bátrak a harcban."

Míg Ottó, az előző expedíció résztvevője a Kaukázus lejtőinél találkozott magyarokkal, Julianus jóval északabbra, amiből kétségtelenül azt lehet levonni, hogy vándorló őseink legalább két helyen is hagytak hátra népesítést, vagyis a két barát más-más magyarokra bukkant, akik tudtak sok száz évvel korábban nyugat felé indult honfitársakról és akikkel nyelvi nehézségeik nem voltak. De tudott a Kárpát-medencében új hazát alapító magyarság is a keleten maradt rokonairól, amiről Riccardus fráter, Julianus előjárója is tanúskodik IX. Gergely pápához írt levelében: "A keresztény magyarok történetében az található, hogy van egy másik, nagyobb Magyarország, ahonnan a hét vezér népével kiköltözött, hogy lakóhelyet keressen magának."

A keleti magyarok - a források szerint - pogányok voltak, de nem bálványimádók. Földet nem műveltek, lóhúst és farkashúst fogyasztottak. kancatejet és - a krónikás túloz - vért ittak. Nagy lóállománnyal és számos fegyverrel rendelkeztek, és bátor harcosok voltak. A tatárok feletti győzelmük után szövetségre léptek velük, és közösen pusztították szomszédaikat. Itt értesült először Julianus a magyarui is beszélő tatár követtől, hogy a mongolok nagy nyugati, a Német-római Birodalom elleni háborúra készülnek.

Habár a keleti magyarok tartóztatták Julianust, ő nem maradt, mert attól tartott, hogy a hittérítés hírére a pogány népek elzárják a nyugat felé vezető utakat. Ezért rövidebb úton járva, a

mordvinok országán, a vlagyimir-szuzdali orosz fejedelemségen és lengyel földön át 1236. december 27-én magyar területre lépett, ahol időközben, 1235. szeptember 21-én II. András váratlanul meghalt.

Szétszóródott magyarok

Amíg Julianus a pápánál tartózkodott, hogy személyesen számoljon be IX. Gergelynek, mit tapasztalt Kelet-Európa pusztáin, addig újabb négytagú domonkos expedíció kelt útra, amely 1237 tavaszán, Szuzdal vidékén tatárok elől menekülő magyarokkal találkozott. Ezeket a szerzetesek meg akarták keresztelni, de Jurij Vszevolodovics nagyfejedelem megtiltotta a nyugati hit terjesztését és kiűzte a domonkosokat országából, akik azután Rjazany városához mentek. Két barát itt maradt. Ketten pedig a mordvinok felé indultak, ám azok fejedelme akkorra már meghódolt a tatároknak, s a két hittérítőnek nyoma veszett.

Közben, 1237 nyarán Julianus megint útnak eredt keletre három társával, mostmár azzal a feladattal, hogy szervezze meg a magyarok "hazatérését". Félúton érte az a hír, hogy a mongolok elpusztították Magna Hungariát és a Volgai Bolgárországot, és hogy az életben maradt keleti magyarok szétszórt kisebb csoportjai nyugat felé, a Vlagyimir-Szuzdali fejedelemség területére menekültek, s értesült arról is, hogy Batu kán a magyar király önkéntes behódolását várja.

Szuzdalból Julianusék is Rjazany felé vették útjukat. Ott találkoztak az előttük indult domonkos misszió életben maradt két tagjával, s mivel tapasztalták, hogy hittérítésre nincs lehetőség, 1237 végén visszatértek a magyar királyságba.

Magyarország déli irányú külpolitikája

Közvetlenül a tatárjárás előtti magyar külpolitika élénk érdeklődést tanúsított a Balkán ügyei iránt.

Az 1237. év folyamán IV. Béla öccse, Kálmán elfoglalta Boszniát és Humot (Hercegovinát).

A Balkán-félsziget déli részén fekvő Latin Császárság tovább gyengült, s IX. Gergely felhívta Béla figyelmét annak védelmére. Rövidesen ez után pedig keresztes háborúra biztatta a magyar királyt és a kolduló szerzetesrendek képviselőit a bolgár II. (Aszen) Iván ellen. IV. Béla azonban a Szentszéktől függetlenül akart cselekedni a Balkánon, és kitért a pápai elhatározás véghezvitele elől.

Oroszország ellen sem került sor hadjáratra, habár az egymással ellenségeskedő orosz fejedelmek többször is megfordultak a magyar király udvarában, hogy támogatását elnyerjék.

A szétagolt Lengyelországgal IV. Béla rokoni kapcsolatokat épített tovább Kálmán herceg és Leszek, krakkói fejedelem lánya, Salome házasságával, majd saját lányának, Kingának (Kunigundának) és Boleszlónak, Leszek fiának esküvőjével.

1239-ben még egy családi esemény hozott örömet a királynak: a sok leánygyermek és közel húszévi boldog házasság után Laszkarisz Mária végre fiút szült, akit Róbert esztergomi érsek Istvánnak keresztelt. Mária királyné később még két gyermeknek: Margitnak - a szent életű domonkos apácának - és Bélának adott életet.

A király öröme azonban árnyékot vetettek a súlyosbodó gondok, hiszen mind több jel mutatott arra, hogy a tatárok a magyar királyság felé közelednek.

A tatárok

A XIII. századig tatárnak nevezett, mongol nyelvű törzsek (ojrátok, burjátok, kirgizek, najmanok, kereitek, merkitek, (fehér) tatárok, mongolok) a Bajkál-tó környékén, az Amur és a Jenyiszej felső folyása közti területen éltek. E távoli, belső-ázsiai puszták félnomád törzsei és törzsszövetségeit (uluszok) 1207-ben egyesítette Temüdzsin, a híres Dzsingisz kán, lefektetve ezáltal a mongol állam és társadalom sajátos feudális viszonyainak alapját. Mongol társadalmi szervezet élén a vezérek vagy kánok álltak. Az uralkodó osztályt, a nomád nemességet a nojanok alkották, alsó rétegét pedig a nőkörök, illetve a kánok fegyveres kísérete.

A XIII. század elejéig megnövekedett a függő helyzetben levő, különböző szolgálatokat teljesítő aratok tábora. A társadalmi hierarchia legalacsonyabb fokán a rablőháborúkban szerzett rabszolgák álltak.

A megsemmisítő célzatú hadjárataikat komoly pusztításokkal járó előkészítő hadműveletek előzték meg. Fő céljuk a megtámadott ország uralkodójának elfogása volt. Kezdetben a lovat tartották a legfontosabb zsákmánynak, később azonban mind nagyobb fontosságot kapott a drága ruházat, az arany és az ezüst. Különös kedvvel fosztogatták a kereskedőket, az iparosokat pedig fogolyként Belső-Ázsiába vitték és saját szolgálatukba állították.

A belső harcok megszűnésével és az államalapítással a vasfegyelemre kényszerített törzsek külszói hódításokra vágytak, amelyeket a kiválóan szervezett, tizes egységekben, a tizedeken, századokon, ezredeken, végül pedig a tomeneken vagy tízezredeken felépülő, a társadalom minden elemét felölelő katonai erő meg is valósította.

Az első hódítások a szomszédos területek meghódítására irányultak, és hozzájárultak a mongol harcmódor tökéletesítéséhez. Így például a kínaiaktól számos haditechnikai elemet tanultak meg, mind amilyenek a várak és megerősített városok ostromtechnikája.

Keleti sikereiket követően nyugat felé fordultak: 1220 után mind gyakoribbá váltak az Európába irányuló támadásaik. 1223-ban az alánokat, majd a Kubán-vidéki kunokat verték meg, és a Don folyón átkelve behatoltak a Krím-félszigetre, ahol még egy nagy győzelmet arattak a kunok felett az Azovi-tengerhez közeli Kalka menti csatában. De a dinasztiaalapító és államszervező Dzsingisz kán nemsokára, 1227-ben meghalt. Legidősebb fia, Dzsocsi már régebben elhelálozott, viszont három fia, Csagataj, Ögödej és Toluj túlélte őt. Így az 1229. évi kurultaj (a törzsi vezetők egyetemes gyűlése) Dzsingisz harmadszülött fiát, Ögödejt nagykánná nyilvánította. A többi fiú az apa akarata szerint külön területeket, ún. ulusokat kapott kormányzásra. Európa keskeny, délkeleti sávja Dzsocsi fiának, Batunak az uralma alá került.

A tatárok európai hadjárata

A Karakorumban összehívott 1235. évi kurultaj határozatának megfelelően indul meg Dzsingisz kán unokájának, Batu kánnak vezetésével a nagyszabású európai hódító hadjárat. Erről maga Julianus is értesült, amikor Magna Hungariában találkozott a tatárok követével, akitől hírül vette, hogy mondhatatlan nagyságú és erejű seregek készülődnek a Német-római Birodalom ellen.

Már 1237 nyarán, az újabb domonkos expedíció szuzdali tartózkodásakor, alaposan megváltozott a kelet-európai térkép. Batu már akkorra elpusztította a Volgai Bulgáriát és a Volgai Magyarországot is, s egymás után kerültek tatár kézre a többi finnugor nép tartományai. A szerzetesek útközben arról értesültek, hogy a támadók egész serege, Európa belseje felé haladva, több részre oszlott: az egyik Szuzdal felé közeledett, a másik már Rjazanynál tartózkodott, míg a harmadik a Donon állomásozott. A mongolok elől eszeveszetteen menekülő oroszok, magyarok és bolgárok szétszórt csoportjai mesélték: a kegyetlen hódítók csak arra várnak, hogy befagyjanak a vizek és eláraszthassák Oroszországot, innét pedig a magyar Kárpát-medencét. Nemegyszer levelet és követeket küldtek IV. Bélához, aki azonban nem válaszolt az üzenetekre.

Egy ilyen, Batu által a magyar uralkodóhoz intézett, mongol nyelvű, arab betűs fenyegető levél Jurij Vszevolodovics birtokába került, aki átadta azt Julianusnak, hogy juttassa el Bélához. Abban a kán önkéntes megadásra szólította fel a magyar királyt: "Tudom, hogy gazdag és hatalmas király vagy, sok katonád van, és egyedül kormányzol egy nagy országot. Ezért nehéz önként alávetned magadat; mégis jobb és üdvösebb lenne neked, ha önként behódolnál nekem. Megtudtam ezenfelül, hogy kun szolgáimat oltalmazd alatt tartod. Ezért utasítlak téged, hogy ezeket a jövőben ne tartsd magadnál, és miattuk ne kerülj velem szembe. Nekik könnyebb elmenekülni, mint neked, mivel nem lévén házaik, sátraikkal vándorolva talán el tudnak menekülni, de te, aki házakban lakol, váraid, városaid vannak, hogy fogsz menekülni kezeim közül?"

A kunok Magyarországon

Batunak igaza volt: Béla megszervezte a kunok Magyarországra telepítését. A kun fejedelemnek, Kötönynek a magyar királyhoz küldött követei ugyanis elmondták, hogy fejedelmük sok éven át eredményesen harcolt a tatárokkal, de az utolsó támadás váratlanul érte. Embereit a véréngző hódítók megölték, országát feldúlták. Ezért menekülésre kényszerült és felajánlotta, hogy népével felvonná a kereszténységet és alávetné magát a magyar királynak.

Béla, a főurak általános elégedetlenségére, örömmel teljesítette a kun fejedelem ajánlatát, mert azt remélte, hogy befogadásukkal megnő a keresztények száma, erősödik katonai ereje és

megszilárdul királyi hatalma. Így önmaga is kivette részét a Radnai-hágón át érkezett pogányok megkeresztelésében és nagy pompával történő betelepítésében.

A hajdani honfoglaló magyarokra emlékeztető kunok (számukat a családtagokon kívül - kétségtelen túlzással - Rogerius 40.000-re becsülte) Magyarország legritkábban lakott, a Tisza, Temes, Maros és Körös folyók menti vidékén, az úgynevezett Alföldön kaptak szálláshelyeket és legelőket.

Habár az országnak a nomád harcmodort jól ismerő kunokra szüksége volt, mert a mongolok magyarelles támadása mind valószínűbbé vált, ez az intézkedés balul ütött ki: a félnomád pásztorok számtalan lábasjóságukkal szerteszét kóboroltak, nagy károkat okozva a magyarok vetéseiben, erőiben és szőlőiben. Vad viselkedésük, a nőkkel szembeni erőszakosságuk számos viszályt és felháborodást váltott ki. Ezért a király tanácskozásra hívta össze országa előkelőit a Szerém megyei Kő monostorához, amelyen elhatározták: a kunokat széttelepítik Magyarország különböző részeiben, hogy vándorló életmódjukkal többet ne háborgassanak senkit sem. Noha a nemességnek haszna volt bejövételükből, mert olcsó szolgának számítottak, politikai eszközt kovácsoltak Béla ellen a népből. Azt kiabálták, hogy tanácsaik nélkül, sőt elnyomásukra, megszegyenítésükre hozta be őket a király. Felhányták, hogy míg saját népük nem tudott személyesen szót váltani királyukkal, addig a legkisebb kunnak is szabad bejárása volt a magyar uralkodóhoz. De nemcsak az urak, hanem az egész ország hangulata a betelepítettek és az őket pártoló Béla ellen fordult.

A tatár támadás útjában

A mongolok 1237-1238 telén a befagyott folyókon át újabb támadásba lendültek az orosz fejedelemségek ellen. Kijev elestével, 1240. december 6-án, megnyílt a tatárok útja a Kárpátok hegykoszorúja felé, éppen a legrosszabbkor, amikor a magyar közhangulat IV. Béla ellen fordult.

A hosszú békeidőkben elpuhult magyar előkelők jó része nem vette komolyan a közeledő veszélyt, mások a kunokat fogták gyanúba, hogy tatár kémek, és örültek a király szorult helyzetének. IV. Béla kétségbeesetten hadkészültséget parancsolt: ősi szokás szerint országában körülhordoztatta a véres kardot, felszólítva a nemeseiket, a királyi servienseket, a várjobbágyokat és a várnépeket, hogy újabb jelzésre kivétel nélkül, azonnal vonuljanak hadba. Személyesen járta végig a magyar-orosz határt és intézkedett, hogy az utakat zárják el és építsenek fatorlaszokat. A Vereckei-hágó védelmére Tomaj nembeli Dénes nádort rendelte el, majd 1241. februárjában Óbudán tanácskozást folytatott a fenyegető veszély elhárításáról. A tárgyalásokra a király a kun fejedelmet is meghívta, de a határozat Kötöny és családja ellen irányult: őrizetbe kell venni őket, nehogy megszökjenek. Ekkor az orosz-kapu (Vereckei-hágó) védelmére küldött Dénes nádortól futár érkezett Bélához azzal az üzenettel, hogy a tatárok szemben állnak a magyar erőkkal, a határvédő gypüket is lerontották már, és a nádornak segédcsapatokra van szüksége, mert nélkülük aligha lesz képes a rendkívül mozgékony ellenségnek ellenállni. A tatárok (Spatatói Tamás, a tatárjárás másik krónikása szerint) 40.000 fejszéssel rendelkeztek (amit túlzásnak kell tekintenünk), akik a sereg előtt járva, minden akadályt elhárítottak.

Mivel a királynak 1241. március elején még nem álltak rendelkezésére fegyveresek, nem tudott rögtön segítséget küldeni az északkeleti határra. Nemsokára viszont maga a nádor érkezett meg Budára, és elmondta: 1241. március 12-én az Orosz-kapuban csatát veszített nagy emberáldozattal, és a védtelenné vált Vereckei-hágón át megkezdődött a veszélyes ellenség beözönlése Magyarországra.

A TATÁROK MAGYARORSZÁGON

IV. Béla kora

A négy éjjel és nappal lovagoló Dénes nádor 1241. március 15-én megérkezett IV. Béla táborába, s jelentette neki a Vereckei-hágónál bekövetkezett vereséget. A királyt váratlanul érte a hír. Rögtön elbocsátotta maga mellől a legközelebbi főurakat azzal a feladattal, hogy sereget toborozva térjenek vissza hozzá. Gyülekezőhelyül Pestet, a nagy és gazdag német települést jelölte ki, ahova maga is elindult Fehérvárról és Esztergomból összesereglett katonáival.

Feleségét, Laszkarisz Máriát és családját a biztonság kedvéért egyháziak kíséretében az osztrák határra küldte.

A tatárok nem tétlenkedtek. A menekülő nádort fél országon át üldöző Sibán március 15-én elérte Pest környékét, s a következő napokon nagy pusztítások követték hadainak becsapásait. Béla a legszigorúbban tiltotta, hogy bárki is felvegye a harcot a portyázókkal, mert nem akarta ingerelni a tatárokat, hiszen jelentősebb erők még minig nem állottak rendelkezésére. Ám március 17-én, a király parancsa ellenére, Ugrin kalocsai érsek kitört kevés számú gyenge erővel a támadók ellen. Akciója azonban kudarcra végződött, mert a visszavonulást színlelő ellenség törbe csalta, s a környékbeli mocsarak foglyává lett, elbizakodott magyarokat különösebb nehézség nélkül lenyilazta. Maga Ugrin alig tudott szabadulni.

Még ugyanazon a napon a támadók elfoglalták és kirabolták Vácot, a kincsekben bővelkedő püspöki székhelyet, amelynek egyházfője, Bánca nembeli István (a tatárjárás után esztergomi érsek) ekkortájt már úton volt a királynéval nyugat felé.

Ugyanakkor Béla hívására megérkezett a magyar táborba jelentéktelen kíséretével II. (Babenberg, illetve Harcias) Frigyes, osztrák és stájer herceg, aki rögvest felvette a harcot a Pest körül kalandozókkal, s miután megfutamított egy kisebb mongol csapatot és megölt néhány betörőt, hirtelen támadt népszerűségét - különösen a magyar király politikai ellenfelei hasonlították össze Frigyes harciasságát és bátorságát Béla tétlenségével - a kunok elleni ingerlésre használta fel. Aztán, mint aki jól végezte dolgát hazament Bécsbe.

A kunok távozása

Az ellenség gyors haladása, valamint az elfogottak között talált kunok a magyaroknál azt az alaptalan gyanút táplálták, hogy Kötöny összejátszik a tatárokkal, akiket egyébként is sokan kunoknak hittek. A főurak a kun fejedelem halálát követelték.

A gyűlölet hangjaira IV. Béla magához hívatta Kötönyt. Ám ő, életét féltve, joggal, megbízható kísérelket kért, akik szembeszálltak volna az ellene fellépő zaklatókkal, mire a felbőszült pesti tömeg megtámadta a kun előkelőket és megölte fejedelmüket. A magyar parasztok ezt jeladásnak tekintették, és sérelmüket úgy próbálták megbosszulni, hogy kifosztották és fejüket vették a pesti táborban tartózkodó, Kötöny halálának hírére megzavarodott kunoknak.

A kunok az erőszakra erőszakkal válaszoltak: a Duna-Tisza közén és a Szerémségen át pusztítva kivonultak az országból, Bulgária felé. A magyar sereg teljesen magára maradt a tatárokkal szemben.

A veszedelmes ellenséggel való mielőbbi megütközés legelszántabb szószólója Ugrin kalocsai érsek volt, akinek a sugallatára IV. Béla táborát bontván Pesten, még mindig kis létszámú sereg élén, lassú mozgással a tatárokkal szemben, kelet felé idült.

Újabb pusztítások hírére Benedek váradi püspök az Egert feldúló tatárokkal való leszámolást szorgalmazta. Az egyházi kincset megkaparintó csapat azonban jelentéktelen volt. Ezért cselhez folyamodott: a tatárok kitömött bábokat ültettek lovaikra, és amikor a püspök erői meglátták a portyázók ezen széles csatarendjét, visszafordultak. A tatárok ekkor úzóbe vették és szétszorták őket.

Ily módon, minden nagyobb nehézség nélkül a betörő előőrsök teljesítették feladatukat: mélyen behatoltak az országba, kirabolták és szétszorták a két püspöki központot, rémületet és félelmet keltettek, nagy zsákmányt szereztek és kikémelelték a magyarok erejét.

A muhi csata

A Sajóig vezető zavartalan út láttán a magyar sereg elbizakodott. Senki sem gondolt arra, hogy a folyó túlsó partján nem a Pestig kalandozók tartózkodnak, hanem a tatár főszereg. Sőt, nevetséges dolognak ítélték a király azon gesztusát, hogy saját kezével zászlókat osztogatott az előkelőknek. Sokan Béla vereségét kívánták, abban reménykedve, hogy azután nagyobb megbecsülésben lesz részük.

Taktikai mulasztások is súlyosbították a királyi hadak esélyeit. A magyarok sík terepet foglaltak el, míg a tatárok a túlsó oldalon egy kisebb magaslattal is rendelkeztek, ahonnan láthatták, mi történik Béla táborában. Ráadásul maga a király, óvakodva, nehogy erői szétszortan verjenek táborát, idézte elő a magyarok zsúfoltságát. Csapatait szekerek és pajzsok fogták közre, a

táboron belül pedig olyan közel álltak egymáshoz a sátrak, hogy azok kötelei lehetetlenné tették a belső mozgást. Amikor a csata előtt Batu kán meglátta Béla seregét, a krónikák szerint, annak nagy létszáma ellenére is, győzelemben reménykedett, mert észrevette, hogy a magyarok "nyáj módjára szűk akolba zárták magukat".

Kedvezőtlen mozzanat volt Béláék számára az is, hogy a közelben levő hidat Batu tartotta kézben, s különös figyelemmel őrizte a tatár taktikában betöltött fontos szerepe miatt. A haditerv szerint ugyanis ezen a hidon és egy távolabbi gázlón keltek volna át a tatárok a túlsó partra, hogy kétirányú gyors hadmozdulatokkal bekerítsék a magyarokat.

1241. április 11-ére virradó éjjel a mongolok egyik orosz foglya értesítette IV. Bélát, hogy a tatár támadás az éjszaka folyamán következik be. A hír igaznak bizonyult, mert Sibán erői nemsokára megkezdték az átkelést a Sajó jobb partjára, de Kálmán herceg és Ugrin kalocsai érsek visszaszorították őket, mire a magyarok nagy többsége tájékozatlanságában, erejét és lehetőségeit túlértékelve, valamint ellenfelét lebecsülve úgy érezte, döntő csatát nyert az ellenség felett, éjszakai nyugovóra tért. Csakhogy a tatárok főserege nemsokára több ponton is átkelt a folyó gázlóján, s meglepte a nehezen ébredező és a harchoz lassan felkészülő magyar tábor. Ugrin érsek és Kálmán hiába próbálta visszaszorítani a támadókat, a hozzájuk csatlakozó, vitézül küzdő templomos lovagok is mesterükkel együtt mind egy szálig elesetek. Maga Ugrin és Kálmán sebesülten húzódott meg a királyi táborban.

Miután egy másik tatár parancsnoknak, Szübeetejnek sikerült az alkalmilag összetákoltt hidon átkelnie a folyó jobb partjára, Béla seregének sorsa megpecsételődött. Április 11-én a kora reggeli órákra az ellenség szoros gyűrűje bezárult a szekérvár körül. A minden oldalról körülvevő magyarok a pánik tetőpontján sehogyan sem tudtak hadrendbe fejlődni: bele-bele botlottak sátraik zsinagyeibe, miközben a tatárok nyíl- és dárdazápora pusztította őket. A szekérvárban vergődő magyarok a menekülést tekintették egyetlen lehetséges kiútnak, de a szűk terület szinte lehetetlenné tette azt: a menekülők egymásra torlódtak, egymást letiporták a földre. Sokan ilyen méltatlan módon fejezték be életüket.

A tatárok utat nyitottak a menekülőknek, kísérték őket, majd kopjával leszúrták, karddal lefejezték vagy mocsárba szorították a gyengéket. A kitörő király számára is utat nyitottak, de Bélának és a súlyosan megsebesült öccsének sikerült egérutat nyerni a nyomukban levő ellenség elől. Béla az ország nyugati határszélére, Pozsonyba ment, míg Kálmán Pesten át a somogyi Segedre érkezett.

A magyarok veszteségei nagyok voltak. A Sajó torkolatvidékén Batu harcosai borzalmas vérfürdőt rendeztek. A források szerint kétnapi járőföldre terjedt a pusztulás, az egész föld vértől piroslott, és - Rogerius, az olasz származású váradi pap hasonlatával élve - úgy heverték a földön a holttestek, mint ahogy a nyájak a pusztákon legelésznek, vagy ahogy a kőbányákban a faragott kövek állnak. Elesett a csatatéren az ország két érseke, Mátyás esztergomi és Ugrin kalocsai főpap, s ott pusztult a magyar főurak és a királyi sereg színe-java. Csak a XIV. századbeli Pozsonyi Krónika említi meg, hogy a magyarságot muhi falunál érte a nagy vereség.

A vereség okai

A magyar királyság addigi történetének legsúlyosabb katonai veresége több okra vezethető vissza.

A szétesőben levő királyi várszervezet elemei már nem, a kialakuló magánkézen levő feudális seregek pedig még nem tudták, sőt nem is akarták megsegíteni az uralkodót. Hozzájárultak a katasztrófához a hadvezetési és taktikai hibák is, és benne tükröződött Béla birtokvisszavételi politikájának országos visszhangja. S bár a krónikák, túlzással, azt tükrözik, hogy a Muhi-pusztán Magyarország majdnem egész hadserege elveszett, a valódi katonai vereségnél és emberáldozatnál sokkal komolyabb következménye volt az, amit egy bajor kolostori évkönyv jegyzője 1241. évvel kapcsolatban egyetlen mondatban megfogalmazott: "Magyarországot ebben az évben 350 éves fennállás után a tatárok megsemmisítették."

A tatár seregszárnyak pusztításai

A muhi győzelem után a tatár fősereg Pestre támadt. Az erre menekülő szlavón herceg, Kálmán idejében figyelmeztette a pestieket a közeledő veszélyre, ám azok nem vonultak

biztonságosabb helyekre. Inkább nekiláttak a város megerősítéséhez, de még mielőtt munkájukat befejezték volna, megjelent az ellenség. Kétnapi állandó nyílzápor után, a harmadik napon elfoglalták Pestet, lakóit pedig kegyetlenül lemészárolták; a domonkosok kolostorába menekülteket tűzhalállal büntették.

1241 áprilisának második felében a mongol főszereg eljutott a Dunáig. Ekkorra már Magyarország keleti részét a betolakodók vezérei felosztották egymás között.

A vidékiek az erdőkbe, nádasokba húzódtak. Hogy előcsalogassák a rejtőzködőket, néhány fogságukba került pappal Béla nevében leveleket hamisítottak, s a Sajó menti ütközetben elesett királyi alkancellárnál talált királyi pecséttel megerősítve helyben maradásra szólították fel a lakosságot. A tatárok mindent elkövettek, hogy a magyar uralkodót elfogják és elismertessék vele uralmukat. Arra kérték a bujdosókat, hogy jöjjenek elő, s végezzék el a mezei munkákat. De miután a parasztok learatták a gabonát, a tatárok jó részüket leöldösték, csak a termést és a házakat kímélték meg, amiből világosan látszott, hogy magyar földön szándékoznak telelni.

Az időközben Pozsonyba érkezett királyt Babenberg Frigyes Hainburg várába hívta, de ott rútul megzsarolta egy, még II. András által ki nem fizetett adóssággal, kb. 10.000 márkát megközelítő összeggel. Mivel Béla szorult helyzetben ezt nem tudta kifizetni, az oszták herceg lefoglalta kincseit és bevonult az ország három nyugati vármegyéjébe (Sopron, Moson, Locsmánd). A "vendégségből" nehezen szabaduló IV. Béla ezután Segesd vidékén csatlakozott feleségéhez és élethalálharcra küszködő öccséhez, majd Zágrárból kétségbeesetten nézett segítség után: levelekben kérte a pápa és a német-római császár, II. (Hohenstauf) Frigyes, valamint fia, IV. Konrád király intervencióját. Innét Máriát gyermekeikkel együtt (köztük volt a kétéves István is) Spalatóba (Split) küldte. A királyi család Clissa várában talált menedéket. Ugyancsak a tengermellékre vitette Szent István földi maradványait és számos egyházi kincset.

Segélykérő üzenetet intézett IX. Lajos francia királyhoz is. Végső elkeseredésében még arra is késznek mutatkozott, hogy német segítség fejében országát a birodalom hűbéresének ismerje el. Bélával együtt még Kálmán herceg is írt a pápának (IX. Gergely 1241. augusztus 22-én meghalt), de a Muhinál szerzett sebeibe hamarosan belehalt. A Csázma melletti Ivanicson (Körös vm.), a domonkos apácák (beginák) templomában temették el.

Hiába fordult Béla a keresztény világ két legnagyobb hatalmasságához: IX. Gergely és II. Frigyes egymás ellen harcoltak, és sorsára hagyták Magyarországot. IV. Konrád ugyan toborozott egy sereget, mivel azonban a tatárok megálltak a Dunánál, a németek kezdeti lelkesedése lelohadt, és a kereszteseik nem álltak össze. A császár az angol királyhoz írt levelében IV. Bélát restséggel és gondatlansággal, a védelmi intézkedések elmulasztásával vádolta. Közben a tatár hadak északi és déli szárnya is megkezdte a benyomulást Magyarországra.

A Kadan vezette déli seregrész a borgói-szoroson át 1241. március 31-én fogott hozzá Erdély elfoglalásához, ahol kikényszerített szövetségesre talált a radnai szászokban. Néhány nappal később Kadan már Besztercét, a szászok másik nagy központját is elfoglalta. Azután Kolozsvár következett, innen pedig Várad, ahol a tatárok nagy zsákmányt ejtettek és mindenkit lemészároltak. Az asszonyok hiába menekültek a székesegyházba, a mongolok azt is felgyújtották, s nemsokára Csanád lett az újabb áldozat.

A déli szárny másik két csapatteste az Ojtozi-, illetve a Vöröstoronyi-szoroson át hatolt be az erdélyi hercegségbe, s lekaszabolta a haláláig bátran küzdő Pósa vajdát.

Az ellenséges sereg három részből álló déli szárnya Csanádnál egyesült és Pereg felé fordult, ahol, a források szerint 70 falu népessége gyűlt össze. A falut minden oldalról körülvették. Heves támadásukba előbb magyarokat, majd oroszokat, izmaelitákat és kunokat vetettek be. Egy hétig tartó ostrom után megtörték a peregiek ellenállását, akiket kivétel nélkül kegyetlenül lemészároltak. Az egresi cisztercita monostor sem tudott sikeres ellenállást nyújtani a hadigépekkel jól felszerelt támadókkal szemben.

A mongolok északi szárnya Orda és Bajdar vezetésével is nagy pusztításokat vitt véghez először lengyel földön, Krakó és Boroszló (Ma Wrocław) irányában, majd a sziléziai herceggel, Henrikkel 1241. április 9-én Legnicánál megívott csata után Magyarország felé fordult, amelynek várai sikeresebben ellenálltak a támadásnak.

Ezt követően Orda Kelet-Ausztriára támadt, de Harcias Frigyes, Vencel cseh király, Bernát karintiai herceg, Bertold aquileiaiai pátriárka, a meggyilkolt Gertrúd királyné öccse és más előkelők egyesült serege kiszorította onnan. E harcok közepette a magyaroknak nemcsak a tatárokkal, hanem a nagyravágyó Babenberg Frigyesel is meg kellett küzdeniük, mert az osztrák sereg egészen Győrre nyomult előre, de a várost a hazai erők rövidesen azután visszavették tőle.

Addig, míg a Duna jobb partján az osztrákok betörése kötötte le a magyar hadakat, a Duna túlsó partján is már megjelentek a mongolok északi szárnyának hódítói, s habár Orda nem tudta bevenni az útjába eső várakat (Trencsént, Nyitrát, Pozsonyt, Tutócot, Komáromot, Füleket, Abaújvárat), a Dunántúl, a Drávántúl és a tenger mellék kivételével a magyar királyság területének nagyobb része idegen megszállás alá került. Béla ismét azzal kísérletezett, hogy segítséget kérjen külföldről, ám követei az Adriába veszttek.

A tatárok átkelése a Dunán

A tatárok a Duna befagyására vártak. Az időjárás nekik kedvezett: kemény jégpáncél képződött a folyón, melynek teherbírását ügyes csellel próbálták ki. Lovakat és barmokat tereltek a partra, s ezeket három napon át őrizetlenül hagyták. A magyarok azt hitték, a betolakodók megdöntötték magukat és visszavonultak, ezért átmentek a túlsó partra az állatokért, amivel megbizonyították, hogy a jég vastagsága lovaikkal együtt őket is elbírja.

Valószínűleg 1242. januárjában kelt át Batu kán serege a befagyott Dunán, amit Óbuda elpusztítása, majd Esztergom megtámadása követett.

AZ ORSZÁG ÚJJÁÉPÍTÉSE

IV. Béla munkálkodása a tatárjárás után

A muhi pusztán bekövetkezett nemzeti katasztrófa azonnal megszólította a művészetet és a történetírást is. Az adriai tengerparton, a királyi család környezetében ugyanis, 1241 végén, illetve 1242 elején, megszületett a középkori latin nyelvű magyar költészet egyik legszebb, egy ismeretlen szerző tollából származó éneke, a *Planctus destructionis Regni Hungariae per Tartaros* (Siralomének a Magyar Királyság tatárok által elpusztításáról). 1243 körül pedig napvilágot látott a tatár fogságot szenvedett, ezért Magyarország szerencsétlenségéről még őszintébb beszámolót fogalmazó Rogerius kanonok műve (*Carmen Miserabile*), amelyben a szerző mélyen elemezte a tatárdúláshoz vezető okokat, a társadalmi széthúzást, a betolakodók szerencsére rövid ideig tartó garázdálkodását a magyar földön.

Esztergom feldúlása

Rogerius szavai szerint a mongolok Esztergomot kegyetlenül feldúlták: "... az esztergomiak árkokkal, bástyákkal, fatornyokkal jól megerősítették a várost. Számtalan nép volt a városban, igen gazdag polgárok, nemes vitézek és úriasszonyok: azért gyűltek, mind oda, mert Esztergom jeles erősség volt. El is bízták magukat annyira, hogy azt vélték, az egész világ nem bír velük. De ime, egy napon körülvették a várost a tatárok, s foglyaikkal annyi rőzsekévéét összehordattak, hogy a város egyik felén egyszeriben falat raktak kévéből, a sáncoknál is magasabbat. E mögé állították fel a harminc ostromgépet, úgyhogy éjjel-nappal lövöldözték a követ a városra és a fatornyokra. Ettől aztán az egész város megbódult, s olyan észvesztés lett, hogy elfelejtkeztek a védelemről is, csak egymás közt háborogtak. A tatárok pedig lerontották a fatornyokat, s azután az árkokat betemetni földdel töltött zsákokat vetegettek a gépeikkel. A városbeliek közül pedig sem magyar sem más meg nem állta helyét az árkok mellett a kövek, nyilak miatt. A magyarok és a város voltaképpen urai, a franciák és olaszok látták már, hogy nem tudják magukat tartani; ezért felgyújtották az alsóvárost, és a sok faházat egészen a belvárosi palotáig. Töménytelen szövetet és ruhákat is odaégettek a házakon, leölték a paripákat is, földbe ásták az aranyat, ezüstöt, s elrejtették minden javukat. Azután a palotákba vonultak, hogy ott védjék magukat.

A tatárok látták már, hogy minden zsákmányolni való elhamvadt; ezen hát nagy bosszúra gerjedtek. Gyorsan körülvették a várost fapalánkkal, hogy senki ne jusson ki máshová, mint kard élére; azután a paloták ostromához fogtak. Hamarosan be is vették, s nem hiszem, hogy az egész városból élve maradt volna tizenöt ember; a többi a palotákon belül vagy kívül mind gonoszul megölték. Vérrel itatták szabljájukat, a dühükben mint a disznót, úgy pörkölték az embereket." A városban egyedül a várhegyen épült erődítmény állott ellen a támadásnak.

Esztergom után a tatárok Székesfehérvár ellen vonultak, de a hirtelen jött olovadás megtörte a jég erejét, s a mocsaraktól körülvevett város nem volt megközelíthető számukra. Sikertelenül végződött Pannonhalma ostroma is.

A tatárok kivonulnak Magyarországról

Időközben Kadan a szegedi táborból Macsón át Szlavóniába indult a céllal, hogy kézre kerítse IV. Bélát, aki a Dunán történt tatárátkelés hírére Csázma vidékéről Dalmáciába menekült, néhány neves előkelő társaságában.

A király és hűséges kísérete Spalatóba (Split), majd Trauba (Trogir) húzódott. Üldözői mindvégig a nyomában voltak. Az uralkodói család, amely 1242 januárjának végén még egy taggal, a Dalmáciában született, szent életű Margit királylánnyal gyarapodott, már hajóra szállt, hogy elmeneküljön, amikor megtörtént a csoda, és a mongolok váratlanul, 1242 márciusában, megkezdték tervszerű kivonulásukat a magyar királyságból: az erdélyi had az Olt völgyén át, Batu főerege a Duna két partján, Kadan pedig Trau városától Bosznián és Szerbián át Bulgária felé haladt.

Közvetlenül ez előtt Béla és felesége, Mária fogadalmat tett: ha a támadók eltakarodnak az országból, január végén született kislányukat Istennek szentelik és kolostorba adják.

Az ellenség gyors kivonulásának okát a történészek jó része egyrészt Ögödej nagykan halálával magyarázza, amely még 1241. december 11-én bekövetkezett, és maga után vont a Dzsingisz-unokák, így Batu részvételét is a hatalmi osztozkodásban. Másrészt, a tatárjárás tanulmányozói a hosszú és bonyolult utánpótlási nehézségekre is hivatkoznak, és kiemelik, hogy abban a másutt is alkalmazott tatár szokásban látják a kivonulás okát, hogy ők egy meghódított területen sem rendezkedtek be tartósan - erre általában csak a második támadásuk után került sor. Kezdetben megelégedtek azzal, hogy a kiszemelt országot megsanyargatták, feldúlták és előkészítették a terepet a véglegesnek tekinthető akciónak. Magyarország szerencséjére erre nem került sor.

A második honalapító

A mongol pusztítás iszonyatos volt. A visszahúzódtott kegyetlen áradat után egész területek néptelenedtek el, s falvak százai veszttek oda. A megrémült lakosságnak csak imitt-amott sűrű erdők és mocsaras területek nyújtottak menedéket. A krónikás hagyomány szerint a kifosztott országban vadállatok tanyáztak és rabló urak garázdálkodtak. Megrendítő képet festett a tatárjárás utáni Magyarországról Rogerius: "Ó fájdalom! A néptelen és üres földön kezdünk bolyongani ... Csak az egyházak tornyai valának vezető jeleink ... az utak és ösvények elenyésztek és burjánnal voltak benöve. Végre nagy bajjal nyolcadnapra, hogy az erdőből kiértünk, (Gyula) Fejérvár városához érünk, melyben semmit sem lehetne találni egyebet, mint a megölettek csontjait és fejeit, s az egyházak és paloták szétdúlt és ledöntött falait."

Az embervesztéseget nehéz felmérni. Főleg a síkvidéki tájak szenvedtek sokat. Egyes megyékben a lakosság 50-80%-a is odaveszett. Ráadásul 1243 nyarán sáskajárás és éhínség tombolt Magyarországon.

IV. Béla levonta a tatárjárás tanulságait. Amikor visszatért feldúlt királyságába, s ideiglenesen a Somogy megyei Segesdre költözött, legfőbb céljának az újjáépítést és egy esetleges újabb mongol támadás kivédését tartotta.

Mivel bölcs uralkodó és jó politikus volt, s belátta, hogy az 1241 előtti elgondolásai nem valósíthatók meg, volt akkora erkölcsi ereje, hogy változtasson a helyzeten: szakított addigi politikájával, és a nemesség megnyerése érdekében felhagyott a birtokok visszavételével. Sőt, azzal a céllal, hogy a főurak kővárakat építsenek, maga is birtokokat adományozott és lázas várépítésbe fogott, hiszen bebizonyosodott, hogy Batu erői a dombra, hegyre emelt erődítményt nemigen tudták bevenni. Így 1250-ig tizenhat, a következő évtizedben pedig huszonkilenc, "magánereből" épült, korszerű, gótikus stílusú uradalmi központ létesült, mint amilyenek voltak Visegrád a Salamon-toronnyal, a sárospataki Vörös-torony, Kőszeg, Zólyomvár Turócvár, Kolozsvár.

Már 1250-re elkészült Buda vára is a Duna menti Várhegyen. Mivel ugyanis Óbuda síkságon terült el, a tatárok könnyen feldúlták. Ezért IV. Béla úgy döntött, hogy az új Budát uralkodói székhelyével egy szikladombra építteti (ahol ma is áll: a Lánchíddal szemben). A déli

szikladombra emelték a királyi lakhelyet, vagyis a várat, az északi, hosszabban elnyúló szikladombra pedig a magyar és német polgárok városát. A németek Nagyboldogasszony-temploma (a mai Mátyás-templom) 1260-ra készült el, közelében pedig a király által különösen kedvelt domonkosok központja, Szent Miklós-kolostora és temploma (a mai Hilton Szálló helyén), ahol már 1254-ben összeurópai nagykáptalanját tartotta a Domonkos-rend, s itt választották meg a rendfőnököt is.

Ugyanakkor épült ki a Nyúlszigeten (ma: Margit-sziget) a már meglevő kolostorok mellé Margit királylány és társnői számára a Domonkos-rendi apácarendház és templom. A tízéves Margit 1252-ben költözött ide a veszprémi Szent Katalin-zárdából, hogy soha többé el ne mozduljon a szigetről 1270-ben bekövetkezett haláláig.

Az ősi Budát (Óbudát) sem hanyagolta el a király: ez a királynék városa lett, kastélyokkal és templomokkal. Közötte és az új vár között meleg vizű fürdők, kórházak létesültek, a világ minden tájáról költöztek ide kereskedők, magyarok, arabok, zsidók, olaszok, németek, franciák; a legfontosabb olasz bankházak fiókokat nyitottak.

A várépítés mellett a mongol támadás tapasztalata volt az is, hogy velük szemben csak a nehéz páncélba öltözött lovasok számíthatnak sikerre. Az uralkodó ezért arra törekedett, hogy mind nagyobb legyen azoknak a száma, akik meg tudják vásárolni ezt a fegyverzetet. Sokak ezért kaptak földet, és számos várjobbágyat Béla ezért emelt servienssé, így módon is megerősítve a főurak, vagy ahogyan a XIII. század második felében hívják őket: bárók hatalmát.

A társadalom átalakulása

A várúr nagy területeket tartott ellenőrzése alatt, s erődítményének hatósugarában szinte sebezhetetlen volt. A magaslatokra emeltetett várak ugyanis nemcsak a külső támadások elhárítását szolgálták, hanem a bennük állomásozó földesúri magánkatonaság révén a bárók belpolitikai erejét is növelték és függetlenítették őket a királlyal szemben. Arra törekedtek, hogy egy-egy vár körül egy tömbben egyesítsék szétszórt birtokaikat kicsikart uralkodói adományok formájában, vagy vétellel, cserével, sőt, ha kellett, erőszakos foglalással is. Béla kénytelen volt mind ezt eltűrni.

Mivel sokan a földesurak közül a tatárjárás után lakatlan területeket kaptak, amelyeket saját maguknak kellett benépesíteniük, külföldről hoztak telepeseket, de bárki mást, valamikori várnépet, udvarnokokat, bármiféle egyházi vagy világi szolgát is szívesen láttak földjeiken. Ezeknek olyan jogokat adományoztak, legalábbis kezdetben, amelyekkel addig csak a szabadok rendelkeztek: szabadon költözhetnek, szabadon választhatták bíráikat, s terheik sem voltak olyan nagyok, mint előző lakhelyükön.

A királyi várak volt várjobbágyai és a szomszédos nagybirtokosoktól tartó, ezért egy-egy várúr oltalma alá húzódó kisebb birtokosok, a szerviensek (akik éppen szabadságukat féltve ettől kezdve nemeseknek nevezik magukat) gazdasági ügyeket intéző és katonai beosztásokat szereztek a kialakuló földesúri magánhadcseregben, ún. bandériumokban (a latin banderium zászlót, címet jelent). Ezáltal nyugati hűbériségre emlékeztető rendszert teremtettek: hűségeskütek; ők alkották uruk udvarát, bizalmi és tanácsadó körét, tágabb értelemben vett háztartását, illetve családját. Ők voltak a familiárisok (a latin familia jelentése család).

A serviensek másik része, amely megtudta őrizni a báróktól való függetlenséget, fokozatosan átvette a bomlásnak indult királyi vármegyék közigazgatási és jogszolgáltatási feladatkörét, s kialakította a nemesi megyerendszert.

Népességbeli változások

Az elnéptelenedett ország, az ország, az országnagyok, az egyházi méltóságok és a köznép áldozatkészségének köszönve épülő várak, városok benépesítésére és falvak létesítésére IV. Béla részben a Dunántúlról toborozott és fiatal életerős várjobbágyokat, de főleg – egy 1268-ból származó oklevél szerint – a világ minden részéről hívott telepeseket, parasztokat és katonákat egyaránt.

Visszahívta és az ország központi részeire, a legnéptelenebb vidékekre, a Duna-Tisza közre, valamint a Szolnok és Debrecen közti részekre (a Nagy-és Kiskunságba) letelepítette az állandóan harcra kész kunokat, meg a velük érkező alán jászokat (vagy oszetteket, akik a későbbi

Jászságban találtak új otthonra). Sőt, hogy a központi hatalom megbízható támaszává tegye őket, Kötöny rokonát, Erzsébetet és a trónörökös, a még 1245-ben királlyá koronázott szlavón herceget, Istvánt összeházasította.

A Szepességbe, valamint Erdélybe ismét németek sokasága költözött, északkeleten ruszinok telepedtek le, a nyugati Kárpátokba pedig cseh-morva vidéki lakosok. Erdélybe szép számban érkeztek románok is.

A szabad királyi városok

A kor legnagyobb szabású építkezése mellett eredményesnek bizonyult Béla tudatos városfejlesztő politikája is. A fejlettebb „vásáros” helyeknek kiváltságleveleket adományozott, s mentesítette őket az ispánok fennhatósága alól, vámmentes kereskedést, szabad bíró-és tanácsválasztást biztosított számukra, s a király pénzügyeit intéző tárnokmestert bízta meg felügyelettel. Így születtek meg a szabad királyi városok, mint amilyenek Székesfehérvár, Esztergom, Pest, Buda, Sopron, Pozsony, Nagyszombat voltak. Városi jogokkal ruházta fel a király a bányásztelepüléseket is, amelyek közül legismertebbek az ezüstművelés központjai: Selmecbánya és Beszterce bánya.

IV. Béla osztrák mintájú zsidótörvényében (1251) nagy szabadsággal ruházta fel országában a zsidóságot. Ők hospeseknek (vendégeknek) minősültek, s főleg pénz-és zálogügyletekben számított rájuk a király.

IV. Béla valláspolitikája

A királyi pár, Béla és Mária vallásos és országféltő érzelmeit mélyen befolyásolták Európa vallási megújulási törekvései.

A király támogatásával egész sor szerzetesrend működött Magyarországon: a Szent István telepítette bencések (Pannonhalma), ciszterciák (Zirc; Cikádort a tatárok elpusztították), premonstreiek (Jászó, Csorna), domonkosok (Buda), ferencesek (több városban).

Közvetlenül a tatárjárás előtt honosodott meg magyar földön a „néma barátok”, a karthauziak szigorú rendje. IX. Gergely pápa 1238-ban külön engedélyt adott arra, hogy a bencések elhagyott ercsi monostorába IV. Béla karthauziákat telepítsen. Ez a rend közel állt a bencés rendhez, habár szerzetesei nem a bencés regula szerint éltek.

Szintén ebben az időben alakult meg a remeték szerzete is, akik a Pécs és Esztergom körüli hegyekben, erdőkben és barlangokban elmélkedtek, a Remete Szent Pált tekintve példaképnek. Az őket összegyűjtő Özséb esztergomi kanonok pálosoknak nevezte el a rendet. Ez a máig fennálló egyetlen magyar alapítású szerzetesrend (kivéve a stefenitákat, akikről keveset tudunk) először Pilisszentkereszten, majd Budaszentlőrincen épített központi kolostort. Működésüket 1263-ban szabályozta IV. Orbán pápa Aquinói Szent Tamás ajánlására. A század végére már tizennyolc kolostoruk volt az országban.

Lendületesen fejlődött az egyházi kultúra is, és egyre több iskola nyílt kolostorokban, püspöki székhelyeken és nagyobb településeken egyaránt. Ezekben a tanulókat magasszintű zenekultúrára, azaz betű- és kottaolvasásra, Biblia- és liturgiaismeretre nevelték.

Országos jólétre utal a kultúra fellendülése mellett a gazdaság megerősödése is. Sor került a pénzügyek területi decentralizációjára: Budán kívül most már Szerémségben és Szlavóniában is működött királyi kamara, a tatárok által kevésbé feldúlt Szerém vármegye és püspökség pedig az ország egyik legfejlettebb és legiparosodottabb vidékévé lett.

Kétségtelen tehát, hogy az ország kiheverte a tatárjárást, ismét élt és fejlődött. IV. Béla joggal nevezhető „második honalapítónak”.

A KIRÁLYI HATALOM MÉLYPONTJA

V. István (1270 – 1272)

IV. Béla külpolitikája

IV. Béla a tatárjárás után aktív, házassági kapcsolatokkal és szövetségekkel megerősített külpolitikát folytatott, amiből azt vonhatjuk le, hogy a pusztítás – a tragikus mészárlás ellenére – mégsem lehetett olyan nagyméretű, hogy teljesen megtörje a magyar királyság gerincét. Helyreállítását IV. Ince pápa is segítette. azzal, hogy 1245. Augusztus 21.-én Bélát feloldotta II. Frigyes német-római császárnak 1241-ben tett hűbéri esküje alól.

Már közvetlenül a tatárjárás után Magyarország lengyel szövetségben támogatta Mihail Vszevolodovics csernyigovi nagyfejedelem fiát, Rosztiszlavot – akihez IV. Béla Anna lányát férjhez is adta – Halics elfoglalásában, majd miután a San folyó mellett a jaroslavi csatában Danyil Romanovics halicsi fejedelemtől vereséget szenvedett, Béla 1250 második felében Zólyom városában a halicsi fejedelemmel lépett szövetségre, s ezt lányának, Konstanciának és Danyil másodszülött fiának, Levnek a házasságával erősítette meg.

1264. június 15.-én Béla II. Babenberg Frigyes osztrák és steyer herceg hadaival ütközött meg a lajta melletti csatában, Bécsújhely közelében. Bár a magyar sereg visszavonult, a „Harcias” becenevet viselő herceg győzelmét nem tudta érvényesíteni, mert az ütközetben, melyben a magyar király veje, Rosztiszlav és a kunok támogatták, holtan maradt a csatatéren. Vele fiágon kihalt a Babenberg – ház. Az 1250-es években a magyarok hadjáratot vezettek Ausztria ellen, s csapataik Steyerország keleti sávját szállták meg. Am Premysl Ottokár morva örgróf és cseh trónörökös, majd király is szemet vetetett a Babenberg – örökségre. Ezért 1253 derekán IV. Béla elsőszülött fia, István királyfi nagy sereggel morvaországi hadjáratra indult. A magyar és kun hadak Olmütz várát ostromolták, amikor Danyiil Romanovics és fia Lev, továbbá V. (Szemérmes) Boleszló szandomiri és krakkói fejedelem (szintén Béla veje), valamint Ulászló sziléziai lengyel fejedelem seregei a magyar uralkodóval szövetségben segítségére sietett és Észak – Morvaországot pusztították.

A cseh – magyar összeapásból 1254-ben Béla került ki győztesen. A felek a pozsonyi béke értelmében felosztották az osztrák örökséget: Bécsújhely vidékét és Stájerországnak a Semmering hágótól délre fekvő területét a magyar, északi részét pedig Ausztriával együtt a cseh király kapta meg. Így Stájerország a hercegi rangú, lassan felserdülő magyar trónörökös, István uralma alá került, Pettau várában (ma Ptuj Szlovéniában) létrehozott központtal. 1260-ig a stájerok nem egyszer keletkeztek fel a magyar uralom ellen, s ellenállásukban II. Ottokár irány támogatását is élvezték. Ellenben 1260 július 12.-én a magyar had István királyfi vezetésével megütközött Ottokár seregével és Kroissenbrunn közelében, a Morva mellett vereséget szenvedett. Ezért IV. Bélának le kellett mondania Stájerországról és vállalnia, hogy kisebbik fia, Béla, feleségül vegye Kunnigundát, Ottó brandenburgi örgrófnak, a cseh király sógorának a lányát. 1261-ben pedig a bécsi béke értelmében a cseh-magyar kapcsolatokat újabb rokonsággal, Margit hercegnőnek és II. (Premysl) Ottokárnak a házasságával kellett megerősíteni. Margit azonban ekkor már évek óta a nyúlszigeti apácakolostor lakója volt, s bár apja a pápánál valószínűleg eredményesen járt volna el, a házasságkötés ügyében, a királylány nem volt hajlandó elhagyni a kolostort és elutasította a cseh királlyal kötendő házasságot, az apáca életet választván. Így végül Béla unokáját Anna és Rosztiszlav herceg lányát, Kunnigundát háziasították össze Ottokárral.

István királyfi ily módon elvesztve stájer hercegségét ismét átvette Erdély kormányzását. Ugyanakkor IV. Béla kinevezte kisebbik fiát, a még gyermek Bélát egész Szlavónia hercegévé. Dukátusa tényleges kormányzatát 1268-ban vette át, de csak rövid időre, mert 1269-ben váratlanul meghalt. Az esztergomi minoriták (ferencesek) templomában temették el.

A magyar királynak délfelé hódító hadjáratokra (Bosznia és Bulgária ellen) is tellett az erejéből, de ezek a vállalkozások csak átmeneti sikert hoztak.

1268-ban IV. Béla sereget küldött a macsói hercegséget pusztító I. Uroš szerb király ellen is, s a magyarok legyőzték a szerbeket, majd foglyul ejtették királyukat, aki szabadulása fejében eljegyezte fiát, Dragutin Istvánt Katalinnal, István ifjabb király lányával.

IV. Béla és István királyfi viszálya

Az ország belpolitikai helyzete viszont, röviddel a tatárjárás után, nem volt kiegyensúlyozott. Béla sokak véleménye szerint hatalmi görcsbe merevedett, s nem volt képes rugalmasan kormányozni. A mind önnállóbbá és hatalmasabbá váló helyi központokat létesítő bárókkal egyre kevésbé tudott szót érteni. Ahogy az ügyes főurak annak idején IV. Bélát játszották ki apja, II. András ellen, életének vége felé neki is legidősebb fiával, az annyi leány gyermek után, 1239-ben végre világrajött trónörökössel, mint ifjabb királlyal kellett szembeszállnia. A trónörökös másfél évtizeden át, IV. Béla haláláig, szinte megszokás nélkül szemben állt apjával.

Még kisiúként szüleivel együtt menekült a kezetlen tatárok elől, s kezdettől fogva szemtanúja volt a szétdúlt Magyarország újraélesztésének. Az öreg király elfoglaltsága miatt különböző főurak udvarában nevelkedett, s szintén gyermekként, nagyon korán lépett az összetett és kényes politikai élet színpadára, amikor 1245 folyamán Béla királlyá koronáztatta és egész Szlavónia hercegévé tette. 1254-ben pedig, a budai nagykáptalan alkalmával, még mindig kiskorúan, házasságot kötött a domonkosok újonnan létesült kolostorában Kötöny fejedelem rokonával, a kun Erzsébettel, aki apjával, a kunok fejedelmével ez alkalommal meg is keresztelkedett.

Már fiatal korában körülötte, a jövődöbéli bőséges birtok-vám és egyéb adományok reményében, erős és hatékony, előkelő tábor létesült, sőt még kisgyermekként saját tárnokmestere is volt. Ám önnálló politikai fellépésére majd csak 1257-ben került sor, amikor apja kinevezte Erdély hercegévé (később Stájerország, majd ismét Erdély ura volt) – egyik oklevele szerint, az uralkodó ellen felvonultatott serege révén, mert úgy érezte, hogy, mint elsőszülött fiúgyereknek, joga van saját tartományára.

Habár a király és legidősebb fia viszálya nyilvánvaló volt, külpolitikai téren még egy ideig együtt léptek fel. Így 1261 folyamán sikeres hadjáratot vezettek Bulgária ellen, ám az elkövetkező években heves belháború sújtotta az országot, amelyben sokan a királyi család tagjai közül, és azon kívül is, bele voltak avatva.

1261 végén IV. Béla és István a nyílt fegyveres összeütközés elkerülése érdekében Fülöp esztergomi érsek, a király és Smaragd kalocsai érsek, a királyfi kancellárja közvetítésével szabályos egyezséget kötöttek, pozsonyi béke néven, amely az ország felosztását eredményezte: IV. Béla megtartotta a nyugati országrészt, míg a nagyobbat, a keletit, a sójövédelmek felével átengedte Istvánnak. Sőt, a király várat ígért fiának és megfogadta, hogy nem fogadja szolgálatába a kunokat. István ekkor vette fel először az ifjabb király (rex iunior) és a kunok ura (dominus Cumanorum) címet. Ifjabb királyként – habár egyes oklevelek az „ifjabb” jelző elhagyásával ugyanúgy királynak nevezték, mint Bélát – 1270-ig, trónra lépéséig uralkodott. A keleti tartományt a nyugatitól a Duna, továbbá Sáros, Újvár, Gömör és Nógrád megyék nyugati határa választotta el.

Még ugyanazon év végén István a Tisza melletti Poroszlón (Heves vm.) kibővítette a pozsonyi békeszerződést, s fiúi tiszteletet ígérve apjának, kihangsúlyozta, hogy nem követel többet, mint amennyit az egyezségben kapott. A király és öccse ellen nem szervezkedik, inkább szükség esetén segítséget nyújt nekik ellenfeleikkel szemben. Beleegyezett abba is, hogy a pozsonyi béke megszegőjét az esztergomi és a kalocsai érsek egyházi fenytéssel sújthat.

Időközben, biztosnak érezve magát hatalmi vágyában, 1263 második felében az Északnyugat-Bulgáriában uralkodó Szventszláv Jakab védelmében fellépett Konsztantin bolgár cár és VIII. (Palaiologosz) Mihály bizánci császár szövetsége ellen. Nagy sereget küldött a Kán nembeli László erdélyi vajda vezetésével szövetségese megsegítésére. A magyar had Bulgáriában át benyomult Görögországba is, és legyőzte a bizánci sereget, megszilárdítva azáltal a támogatásra szorult Szventszláv Jakab uralmát.

Míg bolgár földön harcolt, Magyarországon nagy éhínség pusztított, amellyel párhuzamosan megerősödött a flagelláns eretnekmozgalom is, a Képes Krónika szavai szerint „az Úr ezerkétszázhatvanharmadik évében a köznép ostorral csapkodva magát, futkosott mindenfelé” (a latin flagellans jelentése „ostorozó”), és ismét fennállott a veszély a királyi család nyílt háborújára. Még IV. Orbán pápa is kénytelen volt az ellenséges feleknek eszébe juttatni a békeesküket. Istvánt külön felszólította, hogy anyjának, a nikaiai Laszkarisz Máriának, valamint nővérének, Anna hercegnőnek, akit IV. Béla a maga oldalára állított és aki gyűlölte Istvánt, adja vissza elfoglalt birtokait.

A belpolitikai helyzet ismét olyan súlyos lett, hogy IV. Béla nyílt támadást kezdeményezett fia ellen, amelyben segítségére volt az udvarában, száműzött orosz férjével együtt tartózkodó

Anna lánya is. A király és a hercegnő hadai közös erővel törtek be a keleti országrészbe és Patak várában (Zemplén vm.) foglyul ejtették a királyfi feleségét és gyerekeit, köztük László herceget is. Béla a foglyokat Turóc (Turul) várába vitette, aminek hírére István rögvest Erdélybe menekült. Ekkor IV. Béla a hozzá pártolt László erdélyi vajdát és testvérét Gyulát kun-magyar sereggel fia ellen küldte, de Déva vára (Hunyad vm.) alatt István hívei legyőzték őket. Béla újabb hada Lőrinc országbíró vezetésével a trónörökös ezután kis kíséretével Erdély délkeleti szögletébe, a barcasági Feketealom (Feketehegy) várába szorította és ostromzár alatt tartotta, míg nem érkezett meg Panyit fölmentő serege, amely élén 1264 őszén az ifjabb király a Barcaságból megindult Magyarország központi részei felé. Útközben, valószínűleg még Erdélyben, megverte a kun Menk vezetésével ellene küldött kun sereget. Ezt követően a Tiszántúlon újabb sikert aratott, amikor megbízottai, Panyit, valamint Csák nembeli Péter és Máté legyőzték IV. Béla egyik seregét. Nemsokára a keletiek a hevesi Poroszlónál átkeltek a Tiszán és megindultak Pest felé. Az 1265. március eleji isaszegi döntő csatában az öreg király vesztett. Hadának névleges vezére, Béla macsói herceg (IV. Béla unokája) elmenekült, de a tényleges vezér, Héder nembeli (kőszegi) Henrik nádor két fiával, Ivánnal (Jánossal) és Miklóssal együtt fogságba esett.

A háborús felek az esztergomi és a kalocsai főpapok közvetítésével újból kibékültek: Béla elismerte István uralmát a keleti országrészen és szabadon engedte Erzsébetet gyermekeivel. Így a Nyúlszigeten is megerősített szerződéssel szinte két önálló állam létesült, majd megint erősnek érezve magát a királyfi a bolgár Tirnovóig nyomult előre.

A kettős szerződés

István önálló külpolitikájának egyik eredménye az az 1269 szeptemberében követek révén a dél-itáliai Melfiben megkötött kölcsönös segélynyújtási és kettős házassági szerződés volt, amelyet a Nápolyi-szicíliai királyság trónját ekkor elfoglaló Anjou család képviselőjével, I. Károly királlyal kötött. A segélynyújtási szerződés II. Ottokár cseh király ellen irányult, akivel a magyar trónörökös egyre élesebben került szembe, míg édesapja jó viszonyt épített ki a szomszédos királysággal, s halálát érezvén közeledni, mint egész életében mindig, most is gondosan, lelkiismeretesen járt el: levélben ajánlotta Ottokár védelmébe feleségét, Máriát, lányát, Annát és híveit.

A másik, dinasztikus törekvések jegyében kötött megegyezés a két fél gyermekei házasságát szavatolta: László herceg (a későbbi IV. László) a szicíliai uralkodó leányát, Anjou Izabellát (Magyarországon Erzsébet néven is ismerik) jegyezte el, majd vette feleségül; míg István lányát, Máriát, I. Károly fia, Károly salernói herceg (a későbbi II. Károly nápolyi király) vette feleségül. (E házsságból származtak a női ágon Árpádházi, magyarországi Anjou-királyok.)

IV. Béla halála

A nyílt összetűzések, a belharcok, majd a szégyenteljes békülések módfelett bántották a vallásos, családszerető mély érzelmi életet élő királyt. Halála előtt még egy súlyos csapás érte. 1269 nyarán meghalt szeretett kisebbik fia, Béla, szlavón herceg. Nem sokkal ezután, 1270 május 2-án IV. Béla is elhunyt a Margit-szigeten. Az esztergomi ferencesek (minoriták) templomában, Béla herceg mellé temették el. Fülöp érsek később erőszakkal kiásatta, hogy a király földi maradványait az esztergomi székesegyházban helyezze örök nyugalomra. A ferencesek azonban hosszabb per után mégis visszakapták a holttestet, s mivel Laszkarisz Mária királyné is hamarosan (1270 nyarán) utánahalt és férje, valamint kedves kisebbik fia mellé temették-, a hármast sírba latin sírverset vésték, melynek szövegét a XIV. századi krónika-kompozíció őrizte meg.

Az apa-fiú háborúskodásban különös szerepet játszott a kemény aszkéziséről, mély vallásosságáról, önzetlen betegápoló tevékenységéről ismert, szent életű Margit hercegnő. Buzgó vallásosságában kétségbeesetten igyekezett apját és bátyját kibékíteni. Azért is szenvedett annyit, mert őszintén hitte, hogy önsanyargatással és áldozatvállalással megteremti a jóviszonyt a nekivadult felek között. Az összeütközések élet igyekezett tompítani István öccse a szelíd, szüleit őszintén szerető, apjához mindvégig hű Béla herceg is.

V. István

IV. Béla halálát követően az egész ország V. Istváné lett. A gyűlölködő Anna hercegnő, a királyi kincstár nagy részével vejehez, II. Ottokárhoz távozott Prágába számos híve kíséretében, akik meghódoltak a cseh királynak és átadták neki nyugat-magyarországi váraikat.

Az új király első intézkedése IV. Béla több tisztségviselőinek eltávolítása volt és saját főúri táborának megerősítése. Ám István királyként elfelejtette azt, amit ifjabb királyként hirdetett és önfejlően követelt: eszébe sem jutott, hogy hercegséget adjon fiainak, Lászlónak és Andrásnak. Önző módon az egész hatalmat a saját kezébe összpontosította, s 1270 májusának második felében Székesfehérvárott, a serviensek tömeges jelenlétében Fülöp esztergomi érsekkel megkoronáztatta magát és feleségét, Erzsébetet. Ez alkalommal esküt tett mindenki birtokjogának megőrzésére, valamint a jogtalanul elvett birtokok visszaadására. (Ekkor jelent meg először a királyi pecsét országcímerén a kettős kereszt alsó szárán a töviskorona ábrázolása, s ekkor állandósult a magyar király címében a Bulgária királya cím is.)

V. István két kurta évének (1270-1272) első felét a II. Ottokárral vívott hadakozás töltötte ki, kinek királyi udvarában türelemesen várták az Anna köré gyűlt magyar főurak a győztes hazatérés lehetőségét. A cseh-magyar háború csakhamar ki is tört, s egy rövid fegyverszünettel megszakítva váltakozó eredménnyel folyt. Először II. Ottokár győzte le Pozsonynál és a mosoni csatában a magyar király seregét, majd a Rábca térségében vívott ütközetben István mért nagy vereséget a cseh uralkodóra, aki Pozsonyon át vonult vissza Bécsbe. Miután a magyarok üldöző seregei végigsöpörtek Ausztrián és Morvaországon, 1271 július 2-án a háborúzó felek követői Pál Veszprémi és Brúnó Olmützi püspök vezetésével megkötötték a Pozsonyi békét, elismerte a IV. Béla idejében kialakult status quot. Ottokár lemondott az 1270-ben hozzápártolt magyarok támogatásáról, a nyugat-magyarországi várakról, és István hercegnek II. András utószülött fiának a pártfogásáról, míg V. István ugyanezt tette a cseh király karintiai ellenfeivel, valamint az Anna hercegnő által elvitt magyar királyi részekkel kapcsolatban.

István azonban hiába igyekezett megmenteni azt, ami megmenthető volt. Szerencsétlenségére, a külpolitikai küzdelmek után, 1271 folyamán dögvész (pestis) tizedelte meg a magyar királyságot. Amíg a király 1271 nyarán úton volt Dalmáciában, kíséretének egyik tagja a Gut-Keled nembeli Joachim horvát-szlavón bán elrabolta a tízéves László herceget, a trónörökösöt, s a horvátországi Kapronca (ma Koprivnice) várába záratta. Az aggódó István sereget küldött fia kiszabadítására, de a vár ellenállt, ő maga pedig megbetegedett. Talán a sors iróniája volt, hoy az erőszakos, a szülői tekintélyt semmibe vevő édesapja ellen a hatalomért kezébe fegyvert ragadó király azzal a keserű tudattal halt meg 1272. Augusztus 6.-án a Nagy-szigeten (Csepel-sziget) levő vadászkastélyban, hogy trónjának jogos örökösét politikai ellenfelei, az anyakirálynéval, Kun Erzsébettel együttműködve, túszként tartják. Kivánságára huga, Margit mellé temették el a Margit-szigeti domonkos apácakolostorba.

AZ UTOLSÓ ÁRPÁD-HÁZI KIRÁLYOK

IV.(Kun) László (1272-1290), a középkor botrányhőse

A kalandos életű IV. (Kun) László, akit nyugodtan nevezhetünk a középkor botrányhősének is, 1262-ben született. Apja V. István, anyja Erzsébet kun hercegnő volt. Világrajötte egyaránt örömet okozott apjának és nagyapjának, IV. Bélának, s a születését tudató hírnökök sem panaszkodhattak: középkori szokás szerint a jó hírt hozók jól jövedelmező földbirtokokat kaptak ajándékba mind István ifjabb királytól, mind IV. Béla öreg királytól.

Közvetlenül születése után heves belháború sújtotta az országot: IV. Béla és V. István fegyverrel szállt szembe egymással, erősen megpecsételve László herceg sorsát, aki nem egyszer vált a két fél politikai indíttatású, erőszakos cselekedeteinek áldozatává. Így, amikor Béla Anna lánya haddal nyomult testvére, István ifjabb király keleti országrészébe, bevette Patak várát (Zemplén v. m.) és foglyul ejtette, majd Turóc (Turul) várába vitette István feleségét, kun Erzsébetet gyermekeivel, köztük az akkor kétéves Lászlóval is.

1269-ben László herceget apja követői által a dél-itáliai Melfiben megkötött kettős házassági szerződés alapján eljegyezték, majd nyolcéves korában összeházasították I. (Anjou) Károly nápolyi-szicíliai uralkodó lányával, Izabellával (Magyarországon, az egyszerűség kedvéért,

Erzsébet). A szerencsétlen sorsú királyné többet volt fogságban a Margit-szigeti kolostor falai között mint férje oldalán.

A kiskorú király

István rövid ideig tartó uralkodása végén politikai ellenfelei, amikor ő a nápolyi király meglátogatására indult, a Gut-Keled nembei Joachim horvát bán vezetésével elrabolták a tízéves tronörököszt, s Kapronca (ma Koptivnica) várában őrizték. V. István sereget küldött kiszabadítására, de eredménytelenül. Nemsokára azzal a keserű tudattal távozott az élők sorából, hogy László herceget fogolyként tartják.

István halálának hírére Gut-Keled Joachim Székesfehérvárra kísérte a kis László herceget, s ott 1272 augusztusában Fülöp esztergomi érsek IV. László néven (az egykorú források III. Lászlóként említik) királlyá koronázta. Kiskorúága miatt azonban még egy ideig (1272-ig) Erzsébet anyakirályné – aki egyébként jó viszonyban állt Joachimékkal – és az egymással állandóan vetélkedő, egymást a hatalmon gyakran váltó főúri csoportok kormányozták helyette, hol Gut-Keled Joachimé, hol Héder nembeli (Kőszegi) Henriké, hol pedig Csák nembeli Mátéé. Attól függően, hogy melyik „párt” kerekedett felül, változtak a királyság államapparátusának fő tisztségviselői. Néhány év alatt négyszer-ötször is kicserélődtek a különböző pozíciókat betöltők; az ifjabb király játékszerré vált a kezükben. Sem Erzsébet anyakirályné, sem László nem tudott energikusan beleszólni a politikai életbe és magabiztosan irányítani az események alakulását. Ha nem tetszett magatartásuk a bárók hatalmon levő csoportjának, akár el is fogták őket. Így Kőszegi Henrik és Gut-Keled Joachim 1274-ben ismét fogjul ejtette Lászlót és anyját. A Csákok szabadították ki őket, s akkor már a két tábor szabályos háborút vívott egymással. Megtörtént az is, hogy a hatalomért versengő főurak szembeállították Erzsébetet a fiával, de egyik csoportosulás sem volt képes tartósan hatalmon maradni.

Az egyes bárók a központi hatalomtól függetlenül valóságos háborúkat vívtak a külföldi szomszédakkal is, saját pénzt verettek és törvényeket fogalmaztak. 1272-ben Kőszegi Henrik és kísérete a Margit-szigeten meggyilkolta Béla macsói és boszniai herceget, IV. Béla unokáját, Anna hercegnő és Rosztiszláv herceg fiát, majd a macsói és a boszniai dukátust külön boszniai, ozorai és sói, macsói, barancsi és kucsói bánóságokra bontotta, és szétszította tábora képviselői között.

Csák Máté horvát-szlavón bán ugyanakkor nagy hadával Stájerországot és karintiát pusztította. De a magyar betörés megtorlására rövidesen ezután osztrák és morva sereg támadt magyarországra. A Dunán érkező osztrákok Hántáig és Hathalomig (Veszprém vm.) nyomultak előre, a morva felől támadó osztrák-morva szövetségesek pedig elfoglalták és kifosztották Nyitra várát.

A magyar föld nyugati részén birtokos Kőszegi Henrik nyíltan összejátszott Ottokár cseh királlyal, majd miután a büszke főúr egy csákok elleni belháborúban elesett, fiai 1278-ban behívták az országba a törvényes király ellen a tíz éves András herceget (II. András utószülöt fiának, Istvánnak a gyermekét a későbbi III. András királyt), aki felvette a Szlavónia, Dalmácia és Horvátország hercege címet, de még ugyanazon év őszén visszatért Velencébe, mert tábora gyenge és tehetetlen volt.

Kiközösítés

Mire IV. Lászlót a főpapok, bárók, nemesek és a kunok rákosi gyűlése 1277. május 23. és 30. között nagykorúvá nyilvánította – amivel a király átvette az ország kormányzását és megesküdött, hogy megbünteti azokat akik a királyság békéjét háborgatják, a királyi, egyházi és nemesi tulajdont bitorolják – , már jórészt kijárta az „élet iskoláját”. Saját bőrén tapasztalta, hogy a bárók előtt semmi sem szent, ha a hatalomért folytatott nyílt harcról van szó. Lászlót, mint önnálló uralkodót a német-római hegemoniáért küzdő I. (Habsburg) Rudolf német király és II. Premysl Ottokár cseh király is szerette volna szövetségesének megnyerni. Mivel Ottokár veszélyesebb ellenfél volt, László és tanácsadói Rudolf mellé álltak, aki a magyar királyt még fiává is fogadta. Így Habsburg Rudolf és IV. (Kun) László hadai a dürnkruti (Morvamezei) csatában 1278. Augusztus 26-án legyőzték II. Ottokár seregét. A győzelem kivívásában döntő része volt a jobbszámnyat alkotó magyar-kun íjjász-könnyűlovas hadnak Csák Máté vezetése alatt. A cseh király holtan maradt a csatatéren. Halálával lezárult a Babenberg-örökségért 1246 óta vívott harc. A Rudolf

győzelmével biztosított örökség tehát magyar segítséggel megalapozta egyik legjelentősebb uralkodóházának, a Habsburgoknak a hatalmát.

László nemcsak ebben a csatában, hanem, felserdülve, a belpolitikában is a könnyülovas kun harcosokra támaszkodott. Emiatt azonban nemcsak az elit nagybirtokosokkal került szembe, hanem az egyházat is maga ellen hangolta. Ekkor III. Miklós pápa Fülöp fermói püspök személyében legátust küldött Magyarországra, aki a kunkok megkeresztelését és a keresztény elvek szerinti életre kényszerítését sürgette. A vezető világiakra és egyháziakra támaszkodva a püspök nyomást gyakorolt IV. Lászlóra, hogy megfogalmazza a már majdnem fél évszázada magyar földön tartózkodó, régi szokásaik nagy részét azonban még mindig megtartó, s a kereszténység erkölcsi normái felé nemigen hajló kunok megtérítését célzó ún. kun törvényeket. Minthogy a törvények kibocsátása után sem javult a helyzet, sőt László megparancsolta a pápai legátus által a budai várba, a katolikus hit és az egyházi szabadság védelmére, az egyháziak és világiak életének, erkölcsének megjavítására összehívott zsinat megakadályozását, Fülöp püspök kiközösítette a magyar királyt, az országra pedig kimondta az interdictumot (egyházi tilalmat), hiszen volt ott minden: kicsapongás, gyilkosságok, országárulás, kiátkozások.

A magyar közvélemény nagy része fittyet hányt III. Miklós pápa akaratára. Maga László elfogadta a legátust és a kunok kezére adta. Mégis, végül kénytelen volt kedvelt hívei ellen vonulni. A hód-tavi csatában (a mai Hódmezővásárhely közelében) 1280-ban vagy 1282-ben legyőzte az Oldamur vezetésével fellázadt pogányokat. Csakhamar azonban megint szembeszgült a nagybirtokosokkal, s visszahívta az elmenekült kunokat, akiket azzal is meg akarty nyerni, hogy az akkortájt a sceb és lengyel királyságból az éhínség miatt Magyarországra húzódó menekülteket eladta nekik. Sőt a tatárokat 1285-ben maga hívta be az országba, nagy károkat okozva ezáltal, s azzal dicsekedett, hogy önmaga is olyan lett mint egy tatár. Feleségét a mellette addig is nehéz napokat megélt Anjou Izabellát fogságba vetette és nővérét, Erzsébetet a nyúl szigeti domonkos apácák főnökasszonyát bízta meg őrizetével, ő pedig szép kun lányokkal, - köztük leginkább Éduával – mulatozott. Az is előfordult, a források szerint, hogy nyilvánosan szeretkezett, s a főpapokkal dacolva nőrokonait maga ragadta ki a kolostorokból. Izabella királyné csak 1287-ben szabadult Lodomér Esztergomi érsek közbenjárására, aki elkeseredetten számolt be a pápának a király tetteiről, annak szavait idézve: „...Az esztergomj érsektől... és az alája rendelt püspöktől elkezdvén ezt az egész fajzatot tatár kardokkal fogom kiirtani, mind egész Rómaig...ha éppen tizenöt, vagy annál is több nővérem lenne apáca akárhány kolostorban, mind kiragadnám őket onnét, törvényes, vagy nem törvényes házasságra adnám, hogy így akaratom végrehajtására olyan rokonságot szerezzek, amely minden erejével mellettem áll, hogy így lelkem minden indulatát végbevihessem. Nagyon keveset, vagy éppen semmit sem törődnék azzal, hogy amit cselekszem az egyházi törvényekkel, amelyekre mindig hivatkoztok, egybehangzó, vagy azoktól eltérő-e. A magam számára ugyanis én vagyok a törvény, és hogy valamiféle papok törvényei korlátozzanak, el nem tűröm...” László a főpaptól nem „kioktatást” várt, hanem engedelmisséget követelt mire az esztergomi érsek kiközösítette a királyt.

Megrendítő kép

A Képes Krónika is megrendítő képet fest a IV. László kori megnyomorított országról: „Hungária hanyatlani kezdett fényes dicsőségéből...Belső háborúk támadtak, városokat romboltak le, falvakat tettek semmivé – fölperzselvén őket, a békét és egyetértést lábbal tiporták, a gazdagok elszegényedtek, a nemesek paraszttokká lettek, a szegénység nyomorában. Abban az időben a kordét, vagyis kétkerekű kocsit az ország népe László király szekérének nevezte, mert az állandó fosztogatás miatt az igavonó állatok megfogyatkoztak az országban, és az emberek barmok módjára kordéba fogva maguk dolgoztak az állatok helyett.”

Ám a király már nem törődött sem az egyház fenyegető hatalmával, sem báróival, hanem kedvenc kunjainál keresett támaszt. Ezért is nevezte el az utókor Kun Lászlónak. S ez sem volt elég. Élete végén általános elégedetlenségre, a mohamedánból keresztény vallásra tért Mizzát nevezte ki nádorrá.

A huszonnyolc éves király végzete arról az oldalról teljesedett be ahonnan legkevésbé várta: 1290 július 10-én a körösszegi várnál (Bihar vm.) a kunko megölték. Csanádon temették el. Gyermekéről nem tudunk.

III. András (1290-1301)

II. András, IV. Béla apja, röviddel 1235 szeptember 21-én bekövetkezett halála előtt harmadszor is megnősült. Este örgrófjának Batrix nevű lányát vette feleségül, aki harminc évvel fiatalabb volt nála. Csakhamar az egész királyi udvarban híre terjedt a ferrarai születésű hercegnő és Dénes nádor viszonyának, s 1235-ben már II. András halála után, a királyné bejelentette, hogy gyermeket vár. A féltékeny és mogorva IV. Béla ekkor őrizet alá vetette a terhes királynét, akinek viszont sikerült megszöknie: a férje temetésén jelen levő német-római császári követség közé vegyülve, férjruhában hagyta el az országot. Fiát német földön szülte meg; Szent István tiszteletére Istvánnak keresztelte és Árpád-házi herceggént nevelte. IV. Béla őt sohasem ismerte el apja törvényes gyermekének sem saját testvérének.

Mivel Beatrix 1245-ben fiatalon meghalt, fiát az olasz rokonság Ferrarában, majd Ravennában nevelte. Felnőve, István bejárta egész Európát. Ravennában megnősült, és feleségével Aragóniába költözött, ahol nővére, II. András király lánya volt a királyné. Itt első felesége hirtelen meghalt, ezért István herceg újra megnősült. Velencében telepedett le, ahol új felesége Tomasina lett, a rendkívül gazdag és befolyásos Morosini patrícius család tagja. E házasságból 1265-ben fiúgyermekük született, akit nagyapjáról András névre kereszteltek. István testamentumában fiára hagyta a szlavón hercegi címet. Halála után a kisfiút nagybátyja, Albertino Morosini tudatosan magyar királynak nevelte.

Még 1278-ban a IV. (Kun) Lászlóval ellenségeskedő Kőszegiek hazahívták Velencéből, a bárók érdekeit szem előtt tartva, hogy „ideálisan gyenge” uralkodóként szerepeltessék. András tábora azonban ekkor még nem volt eléggé erős. Amikor László meggyilkolása után a királyi trón megüresedett, a szétdúlt és beháborúktól kimerült ország világi és egyházi főurai egyértelműen megegyeztek az új uralkodó személyében: András herceg már általánosan ismert volt köreibben, s ami még fontosabb, nem állt mögötte erős párt, sem a pápa, sem a német-római császár nem támogatta.

Álruhában

Igaz, más trónigénylők is jelentkeztek, így például Habsburg Rudolf, aki arra hivatkozott – alaptalanul, mert a Szentszék már feloldotta IV. Bélát minden féle kötelesség alól -, hogy 1241-ben a magyar király II. Frigyes német-római császárnak hűbérül ajánlotta fel Magyarországot a betolakodó tatárok elleni segítség reményében. Maga IV. Miklós pápa sem ismerte el András herceg apjának, Istvánnak az Árpád-háztól való törvényes származását. Ezért mindjárt oda is ítélte a megüresedett trónt a nápolyi Anjou-családnak, amely női ágon (V. István Mária nevű lányán keresztül) magyar képviselővel rendelkezett. Volt azonban egy lengyel földről betörő áluralkodójelölt is, aki IV. László 1278-ban meghalt öccsének, a szintén András nevű hercegnek adta ki magát.

Lodomér esztergomi érsek megbízásából két szerzetes 1290 júliusában titkos küldetésben Ausztriából a Dunán csempészte Magyarországra a bécsi fogságból álruhában megszökött, s Székesfehérvárott 1290. július 23-án megkoronázott utolsó Árpád-házi királyt.

Ez az Itáliában nevelkedett, Szent István, Szent Imre, Szent László és nagynénje, Szent Erzsébet képét állandóan magánál hordozó, inkább olasz mint magyar uralkodó hatalomra jutása után örömmel írta rokonságának Aragóniába: „Magyarország minden érseke, hercege, főembere, előkelője, bárója, minden nemese és egyházi méltósága bármily nemzetiségű és nyelvű legyen is, őszintén elismert urának és mindenki reméli, hogy Magyarországon, melyet régóta pusztít a viszály és átkos széthúzás, a mi trónra lépésünk békére fog bírni mindenkit, megadva mindenkinek, ahogy illik, a szabdaságot.” Mélyen vallásos, higgadt, értelemes, egyezkedésre talán a kelleténél is hajlamosabb ember volt, teljes ellentéte Kun Lászlónak. Kezdetől fogva bölcs uralkodónak mutatkozott. Belátta, hogy „Magyarország minden részében ingadozni kezdett, a hatalmasok erőszakoskodása miatt szinte megsemmisült...Az ország az elbukás előtt állt”.

A bárókkal szemben megkísérelte a köznemesek megnyerését. Ebből a célból az 1290-es dekrétumban, az előző Aranybullák alapján, írásba foglalta a nemesek jogait és kötelezettségeit. Sok kérdésben kedvezett az egyháznak is, megígérve, hogy tiszteletben tarja birtokjogát.

Andrásnak nemcsak a főurakkal kellett szembenéznie, hanem a külföldi trónkövetelőkkel is. Úgy látszott, de csak rövid ideig, hogy az alapos és lelkiismeretes király helyt áll a nehéz időkben. Már 1291-ben fegyveres harcba bocsátkozott a Nyugat-Magyarországon, a Kőszegi család határ

széli várait kezében tartó Habsburg Rudolf fiával, Albert herceggel. András hadai bevonultak Ausztriába, s egész Bécsig nyomultak előre, mire az osztrák fél elfogadta Lodomér érsek békeajánlatát. Így 1291 augusztus 26-án III. András és I. Albert osztrák és stájer herceg megkötötték a hainburgi békét, amely néhány vár visszaadását, másoknak a lerombolását írta elő. Ez érzékenyen érintette és az Anjou táborba sodorta a Kőszegieket, ami miatt megint véres belháború tört ki. Kőszegi János egy időre magát a királyt is elfogta, aki nemsokára kiszabadult, de attól kezdve haláláig állandóan veszélyeztetve volt a hatalma.

Az Anjou-k, illetve Martel Károly és IV. László nővére, Mária birtok-adományokkal próbáltak híveket toborozni a magyar királyságban, András pedig kénytelen volt ebben versenyezni velük. Martel Károly halálával sem enyhült a nyomás. Jogaj örökébe, kisleánya, a jövendőbeli magyar király, az 1288-ban született Caroberto vagy Károly Róbert lépett. Az új esztergomi érsek, Bicskei Gergely is az Anjou-házat támogatta.

Amikor 1295-ben III. András első felesége, Fenenna kujáviai (lengyel) hercegnő, egy leánygyermeket, Erzsébetet hátrahagyván, meghalt, a király Bécsben házasságot kötött I. (Habsburg) Albert osztrák és stájer herceg lányával, Ágnessel, s így Ausztria felől enyhült a nyomás. Új apósa segítette, de András helyzete továbbra is aggasztó volt: Csák Máté már 1297-től ellene fordult, s a zavaros belső állapotokat tükrözi az is, hogy egyidejűleg többen is viselték a nádori címet. Sőt, az 1298-ban meghozott újabb törvények egy egész sor olyan intézkedést írtak elő, amelyek célja a központi hatalom megerősítése volt.

A végzetes mérég

Élete végén III. András Szlavóniában harcolt az Anjou-k által támogatott hatalmas Kőszegiekkel. Anyja, Tomasina és Velencéből érkezett nagybátyja, Albertino Morosini el is értek bizonyos sikereket. A Szlavón hercegi címet viselő Albertinót a magyar főpapok, bárók, nemesek, székelyek, szászok és kunok gyűlése a magyar nemesek közé is felvette.

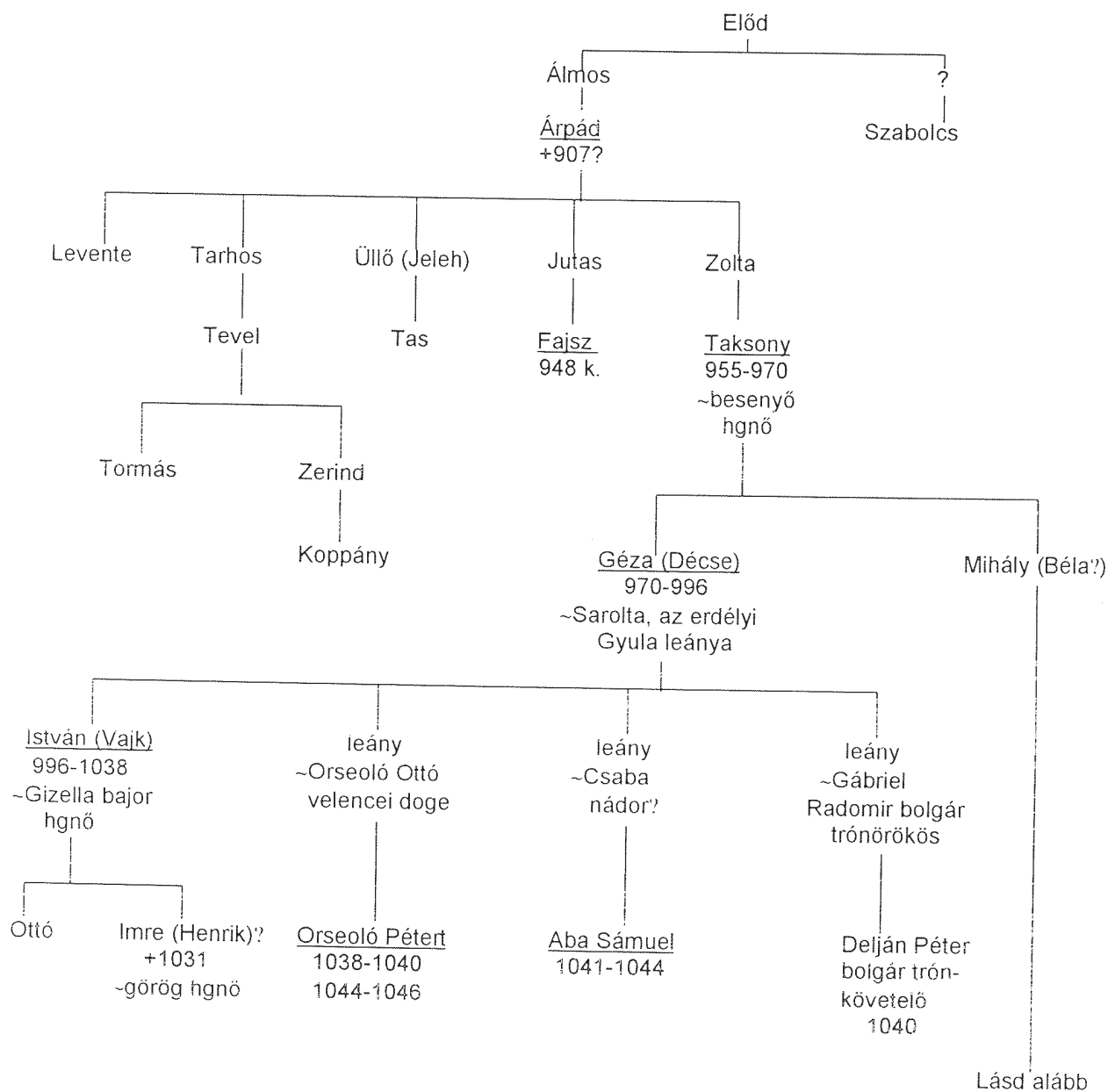
1300-ban azonban az akkor még csak tizenkét éves Caroberto partra szállt Dalmáciában, és a Šubićok valamint más tengermelléki bárók kíséretében megindult az ország belseje felé. A magyar király sohasem érezte szilárdabbnak a hatalmát, mint akkor, hiszen a főurak nagy részét sikerült maga mellé állítania. Akkor váratlanul meghalt édesanyja, Tomasina, akit talán egy báró mérgezett meg, s amikor már Károly Róbert Zágrábba érkezett, 1301 január 14-én a budai várban hirtelen távozott az élők sorából III. András is. Budán temették el. Az ő esetében is mérgezésről suttoztak. Vele férfi ágon kihalt az Árpád-ház. Kisszámú híveinek egyike, Ákos nembeli István később e szavakkal búcsúzott tőle: „Meghalt András, Magyarország jeles királya... az utolsó aranyágacska, amely atyai ágon Szent István király... nemzetségéből, törzséből és véréből sarjadt.”

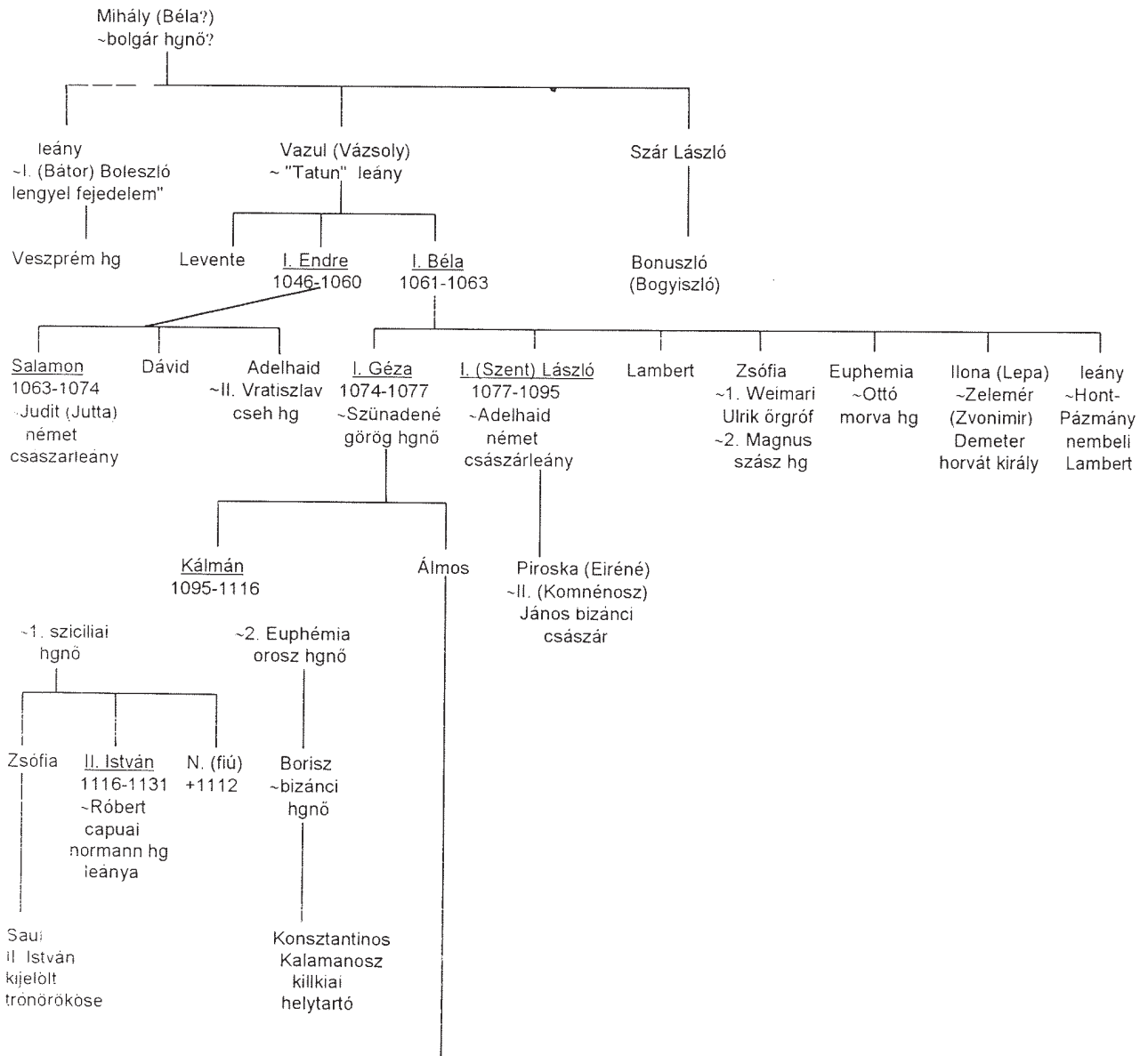
Ágnes királyné, III. András özvegye elhagyta az országot. Bécsbe ment, majd innen 1313-ban a svájci köznigsfeldi apácakolostorba vonult, ahol 1364 június 11-én halt meg. Gyermeke nem volt.

András lánya, Erzsébet szintén egy svájci kolostorban, Tössben apácaként fejezte be életét 1338-ban.

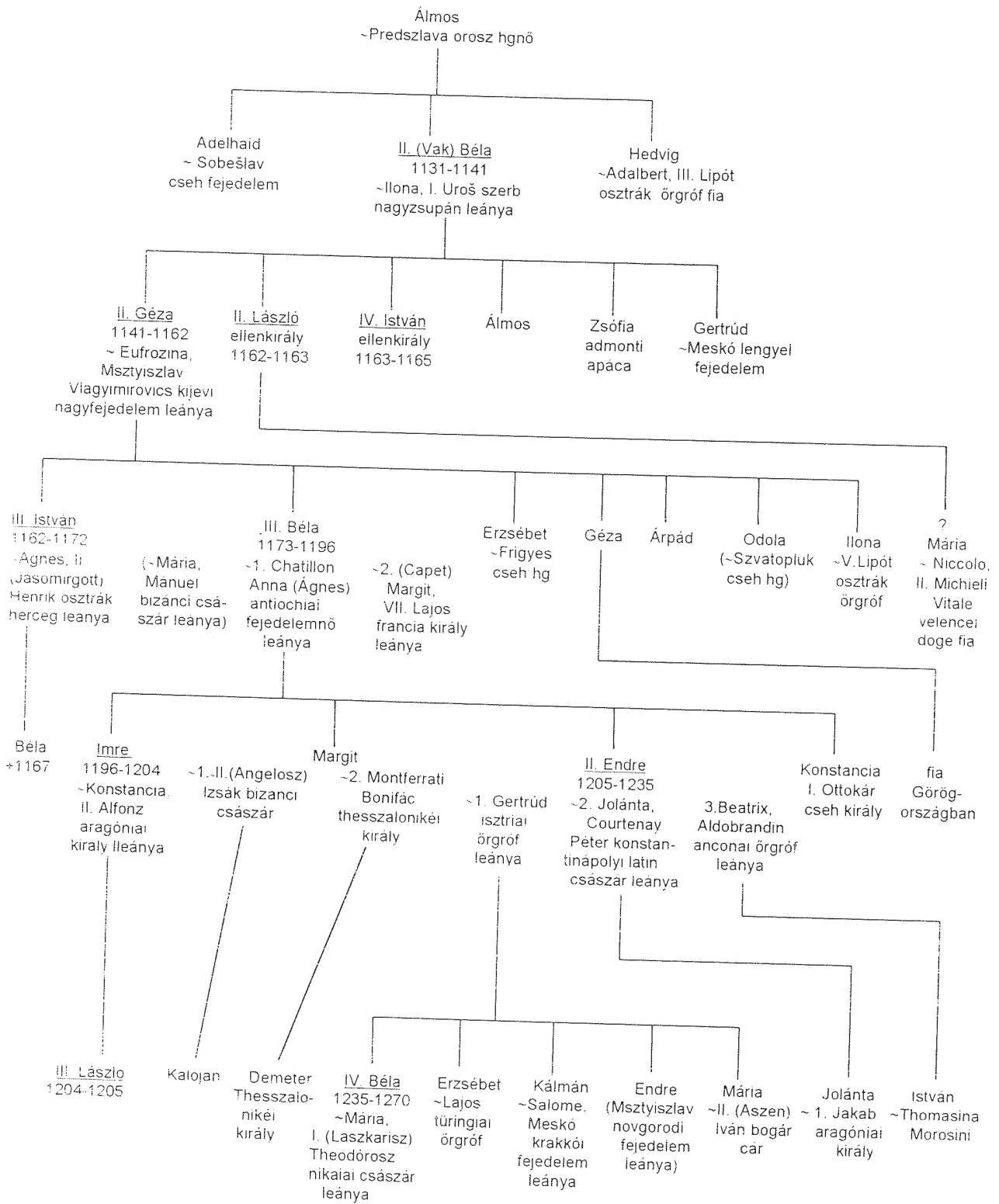
A III. András előtti királyok leányági leszármazottai több európai fejedelmi családban tovább éltek.

Az Árpád-ház leszármazása

Lásd alább

? = vitott rokonság

+ = halálozás

~ = házasság, házastárs

(~ = jegyesség vagy házasság; jegyes vagy házastárs

IRODALOM

1. Bertoniék Emma: A magyar királykoronázások története
2. Bertényi Iván - Gyapay Gábor: Magyarország rövid története, Debrecen 1992
3. Dümmert Dezső: Az Árpádok nyomában, Budapest 1986
4. Elekes Lajos - Lederer Emma - Székely György: Magyarország története, Budapest 1961
5. Györffy György: István király és műve, Budapest 1977
6. Györffy György: Kálmán király, Budapest 1977
7. Hegedüs Géza: Korona és kard. Magyarország a XI-XIII. századan, Budapest 1970
8. Kampis Antal: A magyar művészet a XIX. századig, Budapest 1968
9. Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig, Budapest 1985
10. Kristó Gyula: Az aranzbullák évszázada, Budapest 1976
11. Kristó Gyula - Makk Ferenc: Az Árpád-házi uralkodók, Budapest 1988
12. Lengyel Dénes: Régi magyar mondák, Budapest 1972
13. Magyarország történeti kronológiája I. (Főszerkesztő: Benda Káimán), Budapest 1986
14. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. (Főszerkesztő: Székely György), Budapest 1987
15. Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról, Budapest 1986
16. Nemeskürty István: Mi magyarok, Budapest 1989
17. Sisa József: Híres magyar templomok, Budapest 1989
18. Szabó Dénes: A magyar nyelvemlékek, Budapest 1959
19. Unger Mátyás - Szabolcs Ottó: Magyarország története, Budapest 1965

Források:

1. Történelmi olvasókönyv, II. kötet, Budapest 1970
2. "Affelett sokszor harcolást töttek", Források a Délvidék történetéhez (Szerkesztő: Csorba Béla), Budapest 1977
3. Szent István törvényeinek XII. századi kézírata az Admonti kódexben
4. Képes Krónika, Fordította Bellus Ibolya, Budapest 1986

TARTALOM

BEVEZETŐ	1
A RETTEGETT NYILAZÓK	1
(A KALANDOZÁSOK SORA).....	1
GÉZA FEJEDELEM KORA	3
TÖRTÉNELMI SZEREPE ÉS EGYENISÉGE.....	3
A NYUGATI TÉRÍTÉS KEZDETEI	3
GÉZA BÉKÉS KÜLPOLITIKÁJA ÉS KÖZPONTOSÍTÓ BELPOLITIKÁJA	4
MILYEN VOLT GÉZA FEGYVERES EREJE?	4
I. (SZENT) ISTVÁN	5
KOPPÁNY LEGYŐZÉSE	5
ISTVÁN, A KIRÁLY	6
AZ ÁLLAM ALAPÍTÁSA	6
A TÖRVÉNYKÖNYVEK	7
KAPCSOLAT EURÓPÁVAL	7
UTÓD NÉLKÜL	8
CSERÉK A TRÓNON	8
PÉTER (1038-1041 ÉS 1044-1046) ÉS ABA SÁMUEL (1041-1044).....	8
KIRÁLYI OKTALANSÁG	9
A REJTÉLYES ABA SÁMUEL	9
KIÁTKOZÁS	10
VISSZA A TRÓNRA	10
POGÁNYLÁZADÁSOK	11
GELLÉRT PÜSPÖK HALÁLA	11

RENDBTEREMTÉS AZ ORSZÁGBAN	11
I. ANDRÁS (1046-1060) ÉS I. BÉLA (1060-1063).....	11
A NÉMET TÁMADÁS	12
A KORONA ÉS A KARD VISZÁLYA	13
I. BÉLA EZER NAPJA	13
BÁTORSÁG ÉS BÖLCSESSÉG	14
SALAMON (1063-1074) ÉS I. GÉZA (1074-1077).....	14
SIKERES KÜLPOLITIKA	14
BELHÁBORÚ	15
I. GÉZA	16
SALAMON VÉGNAPJAI	17
A LOVAGSZENT URALKODÁSA	17
I. (SZENT) LÁSZLÓ (1077-1095).....	17
LÁSZLÓ TÖRVÉNYHOZÁSA (1077-1083)	18
A KIRÁLY KINCSTÁRA	18
SZENTTÉ AVATÁSOK ÉS LÁSZLÓ EGYHÁZPOLITIKÁJA	19
SZENT LÁSZLÓ KÜLPOLITIKÁJA	20
KÖNYVES KÁLMÁN KORA	21
KORÁNAK (1095-1116) KIRÁLYAI KÖZÖTT A LEGMŰVELTEBB VOLT.....	21
PÜSPÖKBŐL KIRÁLY	22
A KERESZTES HADJÁRAT	22
KÁLMÁN KÜLPOLITIKÁJA	23
ÁLMOSS KALANDJAI ÉS BUKÁSA	24
A HADAKOZÓ KIRÁLY	25
II. ISTVÁN (1116-1132) ÉS II. (VAK) BÉLA (1131-1141).....	25
VESZTETT CSATÁK	25
INGATAG KÜLPOLITIKA	25
BESENYŐ ZSOLDOSOK	26
ELLENKIRÁLYOK	26
KI LEGYEN AZ ÖRÖKÖS	27
(VAK) BÉLA (1131-1141).....	27
FATTYÚ-E BORISZ?	28
BIRTOKOSZTOGATÁS	28
KISKORÚ A TRÓNON	29
II. GÉZA (1141-1162).....	29
A TRÓNKÖVETELŐ BORISZ	29
II. GÉZA BIZÁNCI ÉS OROSZ HÁBORÚI	30
MEGBOMLOTT AZ EGYENSÚLY	31
CISZTERCIEK ÉS JOHANNITÁK	31
LUKÁCS ÉRSEK ÁTKA	31
III. ISTVÁN (1162-1172) ÉS ELLENKIRÁLYAI.....	31
II. LÁSZLÓ (1162-1163)	32
IV. ISTVÁN (1163-1165)	32
III. ISTVÁN HARCAI BIZÁNCIÁVAL	33
III. ISTVÁN KONZOLIDÁCIÓS KÍSÉRLETE	34
A FELVIRÁGZÓ ORSZÁG	34
A DALLÁS III. BÉLA ÉS KORA (1172-1196).....	34
BELSŐ STABILIZÁCIÓ	35
KIRÁLYI BŐKEZŰSÉG	36
A MAGYAR KANCELLÁRIA	36
III. BÉLA EGYHÁZPOLITIKÁJA	36
HÓDÍTÓ KÜLPOLITIKA	37
A TRÓNUTÓDLÁS	37
KIRÁLYI FIVÉREK KIRÁLYI VISZÁLYA	38
IMRE (1196-1204) ÉS III. LÁSZLÓ (1204-1205).....	38
TESTVÉRVISZÁLY	38
KÜLPOLITIKA	39
A KERESZTES HADJÁRAT	39
A BOGUMIL ERETNESÉG	39
IMRE BELPOLITIKÁJA	40
III. LÁSZLÓ	40
A KIRÁLYI HATALOM HANYATLÁSSA	41
II. ANDRÁS (ENDRE) KORA (1205-1235) AZ ARANYBULLÁIG.....	41

"ÚJ INTÉZKEDÉSEK"	41
A "MERÁNIÁK"	41
GERTRÚD MEGGYILKOLÁSA	42
II. ANDRÁS KÜLPOLITIKÁJA	43
II. ANDRÁS ÉS AZ URALKODÓ ELIT	43
AZ 1222. ÉVI ARANYBULLA.....	44
MÉLTÁN TEKINTHETŐ A FEUDÁLIS MAGYARORSZAG ALKOTMÁNYÁNAK.....	44
ANDREANUM.....	45
A NÉMET LOVAGREND KIÚZÉSE.....	45
II. ANDRÁS HALÁLA.....	45
A MÁSODIK HONALAPÍTÓ.....	45
IV. BÉLA (1235-1270) URALKODÁSÁNAK KEZDETE - I. RÉSZ.....	45
BÉLA HÁZASSÁGA.....	46
ERDÉLY HERCEGE.....	46
A KOLDULÓ SZERZETESRENDEK MAGYARORSZÁGON	46
KUNORSZÁG KIRÁLYA.....	47
A HERCEG BIRTOKVISSZAVÉTELEI.....	48
BELSŐ FESZÜLTSEGEK.....	48
A TATÁROK ÚTJA VERECKÉIG.....	49
IV. BÉLA KORA A TATÁRJÁRÁSIG - II. RÉSZ	49
MAGNA HUNGARIÁBAN.....	49
SZÉTSZÓRÓDOTT MAGYAROK.....	50
MAGYARORSZÁG DÉLI IRÁNYÚ KÜLPOLITIKÁJA	50
A TATÁROK.....	50
A TATÁROK EURÓPAI HADJÁRATA.....	51
A KUNOK MAGYARORSZÁGON.....	51
A TATÁR TÁMADÁS ÚTJÁBAN.....	52
A TATÁROK MAGYARORSZÁGON.....	52
IV. BÉLA KORA.....	52
A KUNOK TÁVOZÁSA.....	53
A MUHI CSATA.....	53
A VERESÉG OKAI.....	54
A TATÁR SEREGSZÁRNYAK PUSZTÍTÁSAI.....	54
A TATÁROK ÁTKELÉSE A DUNÁN	56
AZ ORSZÁG ÚJJÁÉPÍTÉSE	56
IV. BÉLA MUNKÁLKODÁSA A TATÁRJÁRÁS UTÁN	56
ESZTERGOM FELDÚLÁSA.....	56
A TATÁROK KIVONULMAK MAGYARORSZÁGRÓL	57
A MÁSODIK HONALAPÍTÓ.....	57
A TÁRSADALOM ÁTALAKULÁSA.....	58
NÉPESSÉGBELI VÁLTOZÁSOK	58
A SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK.....	59
IV. BÉLA VALLÁSPOLITIKÁJA	59
A KIRÁLYI HATALOM MÉLYPONTJA.....	60
V. ISTVÁN (1270 – 1272).....	60
IV. Béla külpolitikája.....	60
IV. BÉLA ÉS ISTVÁN KIRÁLYFI VISZÁLYA.....	61
A KETTŐS SZERZŐDÉS.....	62
IV. BÉLA HALÁLA	62
V. ISTVÁN.....	63
AZ UTOLSÓ ÁRPÁD-HÁZI KIRÁLYOK.....	63
IV. (KUN) LÁSZLÓ (1272-1290). A KÖZÉPKOR BOTRÁNYHÖSE.....	63
A KISKORÚ KIRÁLY	64
KIKÖZÖSÍTÉS	64
MEGRENDÍTŐ KÉP	65
III. ANDRÁS (1290-1301).....	66
ÁLRUHÁBAN	66
A VÉGZETES MÉREG	67
AZ ÁRPÁD-HÁZ LESZÁRMAZÁSA	68
IRODALOM.....	71
TARTALOM.....	71